

ต้นฉบับผลงานที่ได้รับ
รางวัลในเงินทุนภูมิพล
ประจำปีการศึกษา 2547

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บันทึกข้อความ

ส่วนราชการ งานวินัยนิสิต สำนักงานนิสิตสัมพันธ์ อาคารจุลจักรพงษ์ โทร.0-22187045-6

ที่ ศธ 0512.46/๕711

วันที่ 10 ตุลาคม 2548

เรื่อง มอบต้นฉบับผลงานที่ได้รับรางวัลในเงินทุนภูมิพล ประจำปีการศึกษา 2547 จาก... 11/๒๖

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิทยบริการ

ตามที่ มหาวิทยาลัยได้ดำเนินการจัดประกวดผลงานชิงรางวัลในเงินทุนภูมิพล ประจำปีการศึกษา 2547 และคณะกรรมการพิจารณาผลงานชิงรางวัลในเงินทุนได้พิจารณาตัดสินผลงานที่ส่งเข้าประกวดเรียบร้อยแล้วนั้น

สำนักงานนิสิตสัมพันธ์จึงใคร่ขอส่งมอบต้นฉบับผลงานที่ได้รับรางวัลในเงินทุนภูมิพล จำนวน 10 ฉบับ รวมทั้งได้แนบประกาศผลการพิจารณาผลงานชิงรางวัลในเงินทุนภูมิพล ประจำปีการศึกษา 2547 มาพร้อมกับบันทึกนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ และดำเนินการต่อไปด้วย จักขอบคุณยิ่ง

nd
(นางกอบแก้ว สิงห์ดี)

ผู้อำนวยการสำนักงานนิสิตสัมพันธ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ส่ง

CL TIC

อื่นๆ.....

.....

23 พ.ย. 2548

I 21915520

ประกาศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เรื่อง ผลการพิจารณาผลงานชิงรางวัลในเงินทุนภูมิพล
ประจำปีการศึกษา 2547

ตามที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ประกาศให้นิติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในระดับปริญญาตรีและระดับบัณฑิตศึกษา นำเสนอผลงานประเภทเรียงความและประเภทบทความวิชาการส่งเข้าประกวดชิงรางวัลในเงินทุนภูมิพล ประจำปีการศึกษา 2547 โดยกำหนดหัวข้อเรื่องการประกวดผลงานประเภทเรียงความ ชื่อ ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้า ถอดใจนั้นแหละ เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง และหัวข้อเรื่องประเภทบทความวิชาการ ชื่อ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระประทีปแห่งสยาม ทั้งนี้ ได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ส่งผลงานเข้าประกวดจะต้องเป็นนิสิตระดับปริญญาตรีหรือระดับบัณฑิตศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกำหนดเป็นเงื่อนไขพิเศษสำหรับผู้ส่งผลงานประกวดประเภทบทความวิชาการ จะต้องเป็นการนำเสนอผลงานจากกลุ่มนิสิตซึ่งศึกษาต่างคณะตั้งแต่ 3 - 5 คน และในการพิจารณาผลงานที่ส่งเข้าประกวดครั้งนี้ มีกรรมการในคณะกรรมการจัดประกวดผลงานชิงรางวัลในเงินทุนภูมิพล ปีการศึกษา 2547 ดังรายนามต่อไปนี้เป็นกรรมการผู้ตรวจอ่านให้คะแนน คือ

1. ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนดา บุนนาค
2. รองศาสตราจารย์สุณีย์ ตินทุเศษะ
3. รองศาสตราจารย์นราทิพย์ ชูติวงศ์
4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรทิพย์ พุกผาสุข
5. อาจารย์สวัสดิ์ จงกล
6. รองศาสตราจารย์อิงอร สุพันธ์วิชิ (ผู้แทนหัวหน้าภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์)

บัดนี้คณะกรรมการฯ ได้พิจารณาตัดสินผลงานการประกวดชิงรางวัลในเงินทุนภูมิพล ประจำปีการศึกษา 2547 เรียบร้อยแล้วเป็นดังนี้

ประเภทรางวัลเรียงความ

รางวัลดีเด่น ไม่มีผู้สมควรได้รับรางวัล

รางวัลที่ 1 จำนวนเงิน 10,000 บาท ได้แก่

นายวันฉัตร ทิมसार

คณะแพทยศาสตร์

เลขประจำตัว 4535151530

รางวัลที่ 2 จำนวนเงิน 8,000 บาท ได้แก่

1. นายพัลลภ มานพิสิทธิ์

คณะนิติศาสตร์

เลขประจำตัว 4746202934

2. นายรัฐกาล ขานฉนวน

คณะแพทยศาสตร์

เลขประจำตัว 4735172930

รางวัลที่ 3 ไม่มีผู้สมควรได้รับรางวัล

รางวัลชมเชย จำนวนเงิน 2,000 บาท ได้แก่

1. นายธนศ อรามแสงเทียนชัย

คณะแพทยศาสตร์

เลขประจำตัว 4135065930

2. นางสาวจุฬาลักษณ์ ยะแสง

โครงการขยายโอกาสอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขประจำตัว 4538003969

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประเภทรางวัลบทความวิชาการ

รางวัลที่เยี่ยม ไม่มีผู้สมควรได้รับรางวัล

รางวัลที่ 1 จำนวนเงิน 15,000 บาท ได้แก่ผลงานของกลุ่มนิสิต
ประกอบด้วย

1. นายกฤตย์ดิตร กรเศกมล
คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี
เลขประจำตัว 4542205926
2. นายสุกิตติ เสนิงค์ ณ อุรุทยา
คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี
เลขประจำตัว 4542424026
3. นายรัฐจิ๋ว เอื้อประชนนท์
คณะรัฐศาสตร์
เลขประจำตัว 4441246324
4. นางสาวโศภา สถาพรชัยวัฒน์
คณะนิเทศศาสตร์
เลขประจำตัว 4785144528
5. ว่าที่ร้อยตรีรัตนชัย จาภาบระ
คณะนิเทศศาสตร์
เลขประจำตัว 4685109528

สภามหาวิทยาลัย
รางวัลที่ 2 จำนวนเงิน 12,000 บาท ได้แก่ผลงานของกลุ่มนิสิต
ประกอบด้วย

1. นางสาวเทนวรรณ โตโพธิ์กลาง
คณะวิทยาศาสตร์
เลขประจำตัว 4632090423
2. นางสาวธิดา สุวรรณสาครกุล
คณะอักษรศาสตร์
เลขประจำตัว 4640083322

3. นายนิธินันท์ พงศ์ปิยะไพบูลย์
คณะเศรษฐศาสตร์
เลขประจำตัว 4645582029
4. นายอัทรราชย์ บุญญาศิริ
คณะเศรษฐศาสตร์
เลขประจำตัว 4645724929

รางวัลที่ 3 จำนวนเงิน 10,000 บาท ได้แก่ผลงานของกลุ่มนิสิต
ประกอบด้วย

1. นางสาวกัศริน จันทร์สกุล
คณะแพทยศาสตร์
เลขประจำตัว 4635100630
2. นายรชานนท์ มุรธานันท์
คณะแพทยศาสตร์
เลขประจำตัว 4335108430
3. นางสาวบุศยา กิตติรังสี
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
เลขประจำตัว 4634317325

รางวัลที่ชมเชย จำนวนเงิน 5,000 บาท ได้แก่ผลงานของกลุ่มนิสิต 2 กลุ่ม
กลุ่มที่ 1 ประกอบด้วย

1. นางสาวจันทร์สินี แก่นแก้ว
คณะรัฐศาสตร์
เลขประจำตัว 4441209124
2. นางสาวธิดิกมล สุขเย็น
คณะรัฐศาสตร์
เลขประจำตัว 4441016324
3. นายชัยนาท บัวทอง
คณะนิติศาสตร์
เลขประจำตัว 4446034534

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กลุ่มที่ 2 ประกอบด้วย

1. นายอานนท์ ณะศิริขจร
คณะรัฐศาสตร์
เลขประจำตัว 4641260224
2. นางสาวนงลักษณ์ อุดมบุญไว
คณะรัฐศาสตร์
เลขประจำตัว 4641623424
3. นายศักดิ์ชัย อินดีจักร
คณะสหเวชศาสตร์
เลขประจำตัว 4737090437

ทั้งนี้ นิสิตผู้ได้รับรางวัลที่ 1, 2 และ 3 จะได้รับพระราชทานรางวัลในวันพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ปีการศึกษา 2547 จึงขอให้ นิสิตผู้ได้รับรางวัลดังกล่าว มารายงานตัวเพื่อรับทราบกำหนดการขอรับพระราชทานรางวัล ที่สำนักงานนิตยสัมพันธ์ อาคารจตุจักรพงษ์ ชั้น 3 ภายในวันศุกร์ที่ 17 มิถุนายน 2548 และสำหรับนิสิตที่ได้รับรางวัลชมเชยให้นิสิตมารับเงินรางวัลได้ที่ ส่วนการคลัง อาคารจามจุรี 5 ชั้น 3 ตั้งแต่วันจันทร์ที่ 20 มิถุนายน 2548 เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2548

(รองศาสตราจารย์จุมพล รอดคำดี)
รองอธิการบดี

ปฏิบัติราชการแทนอธิการบดี
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นาย วันฉัตร ทิมามสาร นิสิตคณะแพทยศาสตร์ ปี 3

เลขประจำตัวนักศึกษา 453 51515 30

“...ระยะนี้บ้านเมืองของเรามีพลเมืองเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งมีสัญญาณบางอย่างเกิดขึ้นด้วยว่าพลเมืองของเราบางส่วนเสื่อมทรามไปในความประพฤติและจิตใจ ซึ่งเป็นอาการที่น่าวิตกว่าถ้าหากยังคงเป็นอยู่ต่อไปเราอาจเอาตัวไม่รอด...”

“...ในบ้านเมืองเราทุกวันนี้มีเสียงกล่าวกันว่า ความคิดจิตใจของคนเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมความประพฤติที่เป็นความทุจริตหลายอย่างมีท่าทีที่จะกลายเป็นสิ่งที่คนทั่วไปยอมรับและสมยอมให้กระทำกันได้เป็นธรรมดา สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมทำให้วิถีชีวิตของแต่ละคนมีคมัวลงไป เป็นปัญหาใหญ่ที่เหมือนกระแสดิ้นอันไหลบ่าเข้ามาท่วมทั่วไปหมด จำเป็นต้องแก้ไขด้วยการช่วยกันฟันคลื่นที่กล่าวนั้น...”

พระบรมราชาบาทและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่อัญเชิญมา ณ ที่นี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงมีความห่วงใยและสนพระทัยต่อทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงในสังคมไทยซึ่งหลายๆคนไม่รับรู้หรือแกล้งเมินเฉย จึงเป็นการสมควรที่เราจะน้อมนำเอาพระราชดำรัสข้างต้นมาใคร่ครวญพิจารณาให้ตระหนักว่า ตอนนี เกิดอะไรขึ้นกับสังคมและประเทศชาติของเรา

ตามที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชกระแสเนื่องในวาระเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๗๒ พรรษา ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ ที่ผ่านมามีเนื้อความตอนหนึ่งว่า “ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้าคดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจน่าละอายอย่างยิ่ง...” บ่งชี้เป็นนัยได้ถึงค่านิยมบางอย่างในสังคมปัจจุบัน ที่ทำให้คนไทยส่วนหนึ่งเกิดความรู้สึกว่า การมีฐานะยากจนเป็นความน่ารังเกียจ น่าอับอายในชีวิต มากกว่าการทำความชั่ว คือ มีการเอาทรัพย์สินเงินตรามาใช้เป็นมาตรวัดคุณค่าของคน โดยตีคุณค่าของใครสักคนจากทรัพย์สินเงินทองที่เขาคนนั้นมีมากกว่าคุณค่าความดีงามประจำตัว บิดคดที่ว่าคนรวยทำอะไรก็ไม่ผิด ชกข่องความฟุ้งเพื่อเห่อเหิมอย่างไม่สนใจว่าทรัพย์สินเงินทองที่ได้มานั้น ได้มาโดยสุจริตชอบธรรมหรือไม่ คนที่ทำความดีถึงแม้จะดีสักเท่าไร ถ้าไม่มีชื่อเสียงเงินทองก็จะถูกกลืนเดือนและมองข้าม จนพ่ายต่อหลายคนหันมายึดถือคำพูดที่ว่า “ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป” ไว้เป็นสรณะแล้ว

แม้ในขณะที่พระราชกระแสดังกล่าว จะเป็นเสมือนการตอกย้ำถึงปัญหาใหญ่ที่เรากำลังเผชิญอยู่ในสังคม แต่ดูเหมือนว่าหลายๆคนเลือกที่จะทำเป็นทองไม่รู้ร้อน ยอมเป็นปลาชื้อปลาขแมงที่ถูกระเนนไปตามแรงลมมากกว่าที่จะมาช่วยกันแก้ปัญหาอย่างจริงจัง ซึ่งสภาพเช่นนี้หากปล่อยทิ้งไว้ สุดท้ายประเทศไทยอาจจะไม่เหลือคนที่กอบกู้ด้วยปณิธานมุ่ง “จะยอมคาบหมวยให้เกียรติธำรง...” หรือ “จะปิดทองหลังองค์พระปฏิมา...” อีกเป็นแน่

จะเห็นว่าปัญหาทั้งหลายทั้งมวลดังกล่าว ล้วนเป็นค่านิยมหรือวัฒนธรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งอดีตกาล มีการสั่งสมก่อตัวในลักษณะการที่ค่อนข้างลึกลับ คือ หากที่จจะระบุอย่างชัดเจนว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยใด สิ่งเหล่านี้ค่อยๆผสมผสานกลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตปกติโดยที่เราไม่รู้ตัว จนในที่สุดก็ยอมรับอย่างสนิทใจว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งเป็นการเห็นกงจักรเป็นดอกบัวแก่ๆ คนไทยทุกฝ่าย ทุกชั้นชนจึงควรหันหน้าเข้าหากันเพื่อร่วมแก้ปัญหาเหล่านี้อย่างจริงจัง ก่อนที่มันจะสายเกินไป

เนื่องจากมวลสรรพสิ่งในโลก ต่างดำเนินไปอย่างต่อเนื่องเชื่อมโยงกันเป็นสายโซ่ คือ ต่างเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันตามหลัก อิทัปปัจจยตา ดังนั้นก่อนจะแก้ปัญหาโดยดำเนินตามแนวพระราชกระแสข้างต้น เราควรเริ่มจากการพิจารณาอย่างคร่าวๆ ถึงการก่อตัวของค่านิยมเหล่านี้ พยายามประมวลเหตุปัจจัยที่เป็นไปได้จากบริบททางประวัติศาสตร์การเมือง สังคม และเศรษฐกิจของบ้านเมือง ในเวลาต่างๆ จากอดีตนับเนื่องมาจนถึงปัจจุบันก่อน ซึ่งเป็นเสมือนการระบุต้นเหตุของปมปัญหา เพื่อความชัดเจนในการแก้ไขคลี่คลายต่อไป

ในสมัยกรุงสุโขทัย ละครแรกผู้ปกครองมีความใกล้ชิดกับประชาชนมาก ปรากฏลักษณะของครอบครัวที่มีพ่อขุนคอบปกป้องดูแลทุกข์สุขของลูกซึ่งเป็นประชาชนอย่างใกล้ชิด ผู้ใด “มีถ้อยมีความเจ็บท้องข้องใจ” ก็สั้นกระดิ่งร้องทุกข์ได้ทันที มีการค้าขายอย่างเสรีที่ “ใครจักใครค้าช้างค้า ใครจักใครค้าม้าค้า ใครจักใครค้าเงินค้ำทองค้ำ...” และ การที่ “เข้านเมืองบ่เอาจอบในไพร่รู้ทาง” แสดงถึงสภาพที่การริคณาทานวันมีน้อย ประชาชนอยู่ได้ด้วยการเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเองและครอบครัวอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องดิ้นรนขวบขวาย แก่งแย่ง ศกัยสังคมในอุดมคติ (Utopia) ซึ่งมีลักษณะค่อนข้างใกล้เคียงกับเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะกล่าวถึงในส่วนของการแก้ปัญหา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการจัดการปกครองแบบศักดินาที่แบ่งสถานภาพคนตามเนื้อที่นา ประชาชนในสังคมก็แบ่งเป็นสองชนชั้นหลักๆ คือ ผู้ปกครองหรือชนชั้นสูงประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ ขุนนาง พระสงฆ์ และผู้ถูกปกครอง มีเวท ไพร่ ชาวกวต พืช และทาส โดยเฉพาะไพร่นั้นถือเป็นรากฐานที่สำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองของอาณาจักร เป็นกำลังพลหลักยามเกิดสงคราม และมีจำนวนมากที่สุดในชนชั้นศักดินา

วิถีชีวิตของไพร่นั้น แม้มีความเป็นอิสระมากกว่าทาสแต่ก็ยังถูกบังคับให้สังกัดมูลนาย ต้องเข้าเวรทำงานให้กับนายของตน ซึ่งการเข้าเวรทำงานนั้น ไม่ว่าจะเป็นที่เรือนที่เรือนที่เรือน ก็มีผลทำให้ไพร่ขาดต่อการสร้างสรรค์และความคิดริเริ่ม แม้เมื่อไม่ต้องทำงานให้นายแล้ว ก็ยังต้องมาเลี้ยงดูตัวเองและครอบครัวอีก และเนื่องจากการทำงานตามเวรไม่มีค่าจ้างแรงงานไพร่จึงต้องดิ้นรนหากินอย่างหนักในช่วงเว้นการเข้าเวร ความขากจนทำให้ต้องกู้ยืมสินคอกเบี้ยสูงทำให้มีหนี้สินพันตัว ในที่สุดก็จะถูกบีบบังคับให้ต้องขายลูกเมียและขายตัวเองเป็นทาสสินไถ่ จะเห็นได้ว่าระบบไพร่ทำให้คนหมดความเป็นมนุษย์ ไพร่ต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวเพื่อเอาตัวรอดอยู่เป็นนิตย์ เดินทางและหากินได้ในขอบเขตจำกัด ซึ่งอาชีพของไพร่ส่วนมากก็เป็นการเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า “สิบพ่อค้าไม่เท่าพระยาเลี้ยง” ทำให้ไพร่ไม่นิยมการค้าขายเพื่อสร้างตัว และอาจเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ทำให้ค่านิยมด้านความอหยาบมังมีเป็นเจ้าขุนมูลนาย ยังคงเกาะกุมแน่นกับวิถีชีวิตของคนไทยมาจนถึงปัจจุบัน

ครั้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีการติดต่อค้าขายกับชาติตะวันตกมากขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประเทศหลายด้าน โดยเฉพาะการปรากฏขึ้นของการค้าขายแบบพึ่งพาภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. ๒๓๕๘ ทำให้การค้าภายในและเศรษฐกิจเงินตราขายตัวทำให้เศรษฐกิจเลี้ยงตัวเองเริ่มแตกสลายต่อเนื่องกับผลจากการปฏิรูปการปกครองเพื่อป้องกันลัทธิจักรวรรดินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ไทยต้องรับการเข้ามาของวัฒนธรรมและค่านิยมจากชาติตะวันตก ซึ่งเข้ามาพร้อมกับความเจริญทางด้านวัตถุและการบูรณาการเงินตราจากระบบพาณิชย์นิยม จวบจนช่วงหลังมหาสงคราม

โลกครั้งที่สอง ที่การพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจ เน้นการแทนที่เกษตรกรรมดั้งเดิมด้วยอุตสาหกรรมอย่าง ไม่สมดุล ก็ส่งผลให้สังคมชนบทเริ่มแปรสภาพไปเป็นสังคมเมืองที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่มีการ วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้น

ส่วนของแรงงานทางภาคการเกษตรที่ละทิ้งถิ่นฐาน ไร่นามาทำงานในเมืองและตามโรงงานซึ่งเกิด ขึ้นมากมาย ทำให้รูปแบบครอบครัวขยายของสังคมไทยดั้งเดิม อันประกอบด้วยวงศาณาญาติอย่างอุ้น หนาผาล้าง เริ่มเปลี่ยนไปเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีเพียงพ่อแม่ลูก ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของ สมาชิกในครอบครัว เพราะเด็กที่เกิดในครอบครัวขยายนั้นมีแนวโน้มที่จะได้รับความอบอุ่นและการปลูก ฟังคุณธรรมและจริยธรรมจากผู้อาวุโสมากกว่าเด็กที่อยู่ในครอบครัวเดี่ยว ซึ่งจะต้องเผชิญกับสภาพโศค เดี่ยวถูกทอดทิ้ง จากการที่พ่อแม่ต้องทำมาหากินในสภาพสังคมที่ดิ้นรนแข่งขัน ทำให้เด็กเหล่านี้ขาดการ หล่อหลอมขัดเกลาทางคุณธรรมความดี เป็นเด็กที่เห็นแก่ตัว เก็บกอดและดื้อรั้น เป็น “เด็กมีปัญหา” สภาพ เช่นนี้ย่อมส่งผลต่อเนื่อง ไปถึงอนาคตของชาติบ้านเมือง เพราะผู้ใหญ่ที่มีพื้นฐานทางสังคมตอนวัยเยาว์ไม่ค้ ขาดความอบอุ่นและเห็นแก่ตัวนั้น ย่อมมีแนวโน้มที่จะทำความชั่วหรือก่อปัญหาแก่สังคมได้มากกว่าเด็กที่ มีพื้นฐานการดูแลเอาใจใส่ที่ดีจากครอบครัว

อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกตามกระแสโลกาภิวัตน์ในยุคปัจจุบัน ก็เป็นตัวแปรสำคัญประการ หนึ่ง ที่เข้ามาครอบงำวิถีชีวิตของคนไทยมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเข้ามาพร้อมกับความเจริญทางด้านเทคโนโลยี และลัทธิวัตถุนิยม ซึ่งแผ่ขยายไปแทบทุกส่วนในประเทศ ก่อให้เกิดลัทธิบริโภคนิยม ที่ผู้คนต่างคนต่างสน ใจแต่จะหาเงินเพื่อซื้อหาของกินของใช้ตามการโฆษณาชวนเชื่ออย่างไร้สาระ โดยมองข้ามถึงที่มีอยู่แล้ว ในท้องถื่นของตน ลืมไปว่า “ในน้ำยังมีปลา ในนายังมีข้าว” ละทิ้งขนบประเพณี ภูมิปัญญาดั้งเดิม มีการ ทำลายธรรมชาติไม่ว่าโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ ทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมถึงขั้นวิกฤต เกิดมลพิษทั้ง ทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ คุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคมเลวลงทั้งร่างกายและจิตใจ

จะเห็นว่าประเทศไทยซึ่งมีการพัฒนาที่ไม่สมส่วน เมื่อได้รับอิทธิพลจากโลกตะวันตก บวกกับค่านิยมแบบศักดินาดั้งเดิม ซึ่งดำรงอยู่ในรัฐธรรมนูญของไทยที่นับถือความมียศถาบรรดาศักดิ์และทรัพย์สิน เงินทอง มีส่วนสร้างคนไทยที่ไร้คุณภาพขึ้นมากมาย ซึ่งคนจำพวกนี้ได้ก่อปัญหาอันใหญ่หลวงแก่สังคม และประเทศชาติ ไม่ว่าจะเป็นการฉ้อฉลคอร์รัปชั่นในทุกระดับราชการ การค้าสิ่งเสพติดที่มอมเมาเยาวชน และการก่ออาชญากรรม ซึ่งตามสถิติพบว่าอาชญากรรมที่เกิดขึ้นนั้น เป็นการประทุษร้ายต่อทรัพย์สินมากที่สุด รองลงมาคือประทุษร้ายต่อร่างกาย นั่นคือ พวกอาชญากรหรือคนชั่วที่ประสงค์ต่อทรัพย์สินเงินทอง โดยทุจริต มีมากที่สุดที่สุดในสังคมไทย เป็นการเพิ่มน้ำหนักต่อสมมติฐานที่ว่าความประพฤติหรือค่านิยมผิดๆ เกี่ยวกับความซุกซนมีเงินบางอย่าง ถูกหล่อหลอมมาพร้อมกับวิถีชีวิตคนไทยไม่มากนักน้อย ทำให้คนส่วน หนึ่งอดทนต่อความลำบากยากเข็ญไม่ได้ กระทั่งหมดสิ้นซึ่งความละเอียดรอบาปรกรรม ต่อตนเองและต่อ ประเทศชาติ ขอมทำทุกอย่างที่ทำได้เพื่อความสุขสบายของตัวเอง แม้จะอยู่บนกองทุกข์ของผู้อื่น ทั้งๆที่ ในประเทศไทยนั้น “ทรัพย์สินมีมิไกล ใครปัญญาไว้ หาได้บ้าน ทัวแคว้นแดนดิน มีถิ่นทุกสถาน...” คือ ทั่วๆที่มีทรัพย์สินในดินถิ่นในน้ำอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่กลับไม่ตระหนักถึงเส้นทางในการประกอบสัมมา อาชีพ ขอมให้ความชั่วอ้อมมิโหมะจริตขึ้นมา ทำการทุจริตในที่สุด

จากการประมวลสาเหตุต่างๆข้างต้น จะเห็นได้ว่าการแก้ปัญหาที่ง่ายที่สุดและเป็นการแก้ที่ต้นเหตุ นั้น ควรเริ่มจากหน่วยย่อยที่สุดของโครงสร้างทางสังคม คือ ครอบครัว เริ่มต้นที่ผู้ใหญ่อะไรก็ต้องดำเนินใน บทบาทหน้าที่ที่ตนพึงมีต่อผู้เยาว์ ให้คำแนะนำสั่งสอนในทางที่เป็นประโยชน์ ขจัดคำนิยามเก่าๆที่ล้าสมัย เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา หันมาสร้างค่านิยมใหม่ที่ถูกต้องดีงาม พร้อมทั้งปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่จะช่วยให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม มีความสุข และไม่เบียดเบียนใคร ตามแนวพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ข้างต้น ซึ่งทั้งนี้ตัวเองก็ควรใส่ใจสร้างเสริมคุณค่าความดีงามที่มีอยู่ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกหลานในอนาคตด้วย

ในส่วนของการสั่งสอนขึ้นมา ไม่ว่าจะเรียนของศาสนาใด ย่อมหวังผลให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนดีทั้งนั้น และในฐานะที่เมืองไทยเป็นเมืองพุทธ มีประชากรส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน เราจึงควรน้อมเอาคุณธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างคนดีและกำจัดความชั่วช้าในสังคม ซึ่งในเรื่องนี้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเคยชี้แนะแนวทางว่า การปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักศาสนานั้น จะต้องลด ความโลภ คือ ความอยากได้ อยากจะเป็น ในทรัพย์สินสิ่งของหรือตำแหน่งของผู้อื่น ความโกรธ เคืองแค้น เพราะไม่ได้ดังใจ หรือเพราะขัดใจ ไม่ถูกใจ ไม่ตรงใจ จนถึงจะต้องให้ได้ในทางร้าย โมหะ หลงใหล ไม่ใช่ปัญญาที่ก่อให้เกิดเหตุผล ทำให้ไม่รู้ตนเองตามที่จริง หลงทาง เดินทางผิด เพราะไม่มีมนสิการ (ใส่ใจพิจารณา) โดยแยบคาย

อัน โลก โกรธ หลง ทั้งสามตัวนี้เป็นกิเลส คือ เครื่องเศร้าหมอง เพราะเป็นมูลเหตุก่อเจตนาให้ประกอบกรรมที่เศร้าหมอง คือ ทุจริตทางกาย วาจา ใจต่างๆ ตัวกิเลสเองก็มี ๒ อย่าง คือ จิตกิเลส เป็นกิเลสทางใจ และ กรรมกิเลส เป็น กิเลสทางการกระทำ ในโลกของพวกเราเหล่าฆราวาสนั้น ถ้าเพียงจิตกิเลสทางใจอย่างเดียวยังไม่นับว่าเป็นกิเลส ต่อเมื่อเป็นกิเลสทางกรรม คือ ต้องรวมการกระทำด้วย จึงจะเป็นกิเลส ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนถึงอกุศลมูลนี้ว่า “คนที่โลก โกรธ หลงแล้ว ย่อมก่อทุกข์แก่ผู้อื่นด้วยไม่มีสติ” นั่นคือ เมื่อจิตกิเลสแรงขึ้น ย่อมเป็นการง่ายที่บุคคลจะประกอบกรรมกิเลสขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นการคิดโกง ถักขโมย ฉ้อคร่ำกระทำชั่วเราถูกเมือผู้อื่น จนกระทั่งถึงกับฆ่าฟันกัน ซึ่งเหล่านี้เป็นสภาพบ้านเมืองที่ผู้คนมีแต่โลก โกรธ หลงเป็นตัวชี้นำอยู่ มีแต่ความโกลาหลวุ่นวาย ดังมีพรรณนาอย่างละเอียดในมูลบทบรรพกิจ เรื่องเมืองสาวคดี ว่า

“... อยู่มาหมู่ข้าเฝ้า	ก็หวงเขาวนารี
ที่หน้าศาลาคดี	ทำมโหรีที่เคหา
คำเข้าเฝ้าสี่ซอ	เข้าแต่หอล้อมงา
หาได้ให้ภรรยา	โลโกพาให้บ้ำใจ
ไม่จำคำพระเจ้า	เหไปเข้าภาษาไสย
ถือดีมิเข้าไป	ถือแต่ไพร่ใส่ชื่อคา
คดีที่มีคู่	คือไก่หมูเข้าสุกา
ใครเอาข้าวปลามา	ให้สุกาที่ว่าดี
ที่แพ้แก่ชนะ	ไม่ถือพระประเวณี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ซึ่งถือก็ได้ดี ไล่คำดีมีอาญา
ที่ชื่อถือพระเจ้า ว่าโง่งเงาเต่าปูปลา
ผู้เล่าเหล่าเมฆา ว่าให้ป่าสาระฮา...”

สภาพไร้ชื่อไร้แป มีการถือราษฎรบังหลวง เรียกกินสินบน เอาตำแหน่งหน้าที่ไปใช้ในทางเบียดเบียนผู้อื่น เต็มไปด้วยความชั่วร้ายและเสื่อมทรามเช่นนี้ โฉนดเลขบ้านเมืองจะคงอยู่ได้ ซึ่งสภาพกลียุคแบบนี้ในไม่ช้าก็จะ “...บังเกิดทศพิศมิมิคสัญญี ผุ่งผิจะวังเข้าปloomคน
กรุงประเทศราชธานี จะเกิดการกู่ทุกแห่งหน...”

บ้านเมืองย่อมดำรงคงอยู่อย่างสงบสุขไม่ได้ มีแต่ความเดือดร้อนไปทุกหย่อมหญ้า แม้มีข้าศึกศัตรูเพียงหยิบมือเข้ามารุกราน ไม่ว่าในรูปแบบใด ก็อาจเกิดภาวะวิบัติถึงขั้นเสียบ้านเสียเมืองได้ ต้องตกเป็นข้าทาสของผู้อื่นถูก “...บังคับและขับไล่ เคี้ยวเจ็ญเข็นค้ำกรำไผ่” อย่างแน่แท้

ซึ่งวิธีลดเครื่องศรัทธาของทั้ง ๓ นี้ พระพุทธองค์ทรงวางเป็นหลักการ และแนวทางอยู่ใน อริยสังคคือ มรรคมืองค์ ๘ อันเป็นทางดับทุกข์ มี สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เหล่านี้ เป็นวิธีทำตัวเป็นนายของคัมภีร์ คือ ไม่ตกเป็นทาสของคัมภีร์ อันเป็นบ่อเกิดแห่งกิเลส ที่ทำให้เกิดทุกข์ โดยจุดเริ่มต้นที่สำคัญยิ่ง คือ ตัว สัมมาทิฐิ หรือความเห็นชอบ ดังพุทธทระณะที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อควหาทิศย์อยู่ช้อย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด สัมมาทิฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อการรู้ตามความเป็นจริงซึ่งมีอริยสังค ๔ ประการจันนั้น...” อัน สัมมาทิฐิ นี้ สามารถระงับความเห็นคิดจากอวิชาในเรื่องต่างๆได้ โดยเฉพาะอาจใช้กับกรณีความเห็นคิดทางความคิดหรือค่านิยมซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ ในสังคมไทยปัจจุบัน ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

การสร้างสัมมาทิฐิต้องอาศัยปัจจัยประกอบ ๒ ประการคือ ปรโตโฆสะ คือ เสียงจากผู้อื่น คำแนะนำ สักสอนต่างๆที่คิงาม กุณทำนองคลองธรรมโดยเฉพาะจากกัลยาณมิตร และ โยนิโสมนสิการ คือ การทำในใจให้แยบคาย เป็นการใ้ความคิดให้ถูกวิธี คิดเป็น คิดให้รู้ถึงต้นเค้า ซึ่งทั้งสองข้อนี้ ต้องอาศัยเกื้อกูลกันจึงจะได้บรรลุสู่ความเห็นชอบ เพราะ หากมีเพียงโยนิโสมนสิการ คือ คิดเป็น คิดถูก แต่ขาดกัลยาณมิตรขาด ปรโตโฆสะ ย่อมไม่มีปัจจัยชักนำให้คิดไปในทางที่ถูกได้ตลอด และอาจเกิดความเห็นผิดไปเลยเช่นเดียวกับกรณีกัลยาณมิตร แต่ขาดความคิดที่แยบคาย ก็เป็นเสมือนโองร้าย ที่ไม่มีวันเติมน้ำให้เต็มได้ฉันใด คนไม่รู้จักคิด แม้พรั่งพร้อมไปด้วยคำชี้แนะพร่ำสอนที่ดี ที่ถูกต้องเพียงไร ก็ไม่อาจนำเอาคำเหล่านั้นไปคิดให้ตลอดจนบรรลุถึงสัมมาทิฐิได้ ฉะนั้น

ด้วยเหตุนี้ เราทุกคนจึงควรหมั่นฝึกฝนตัวเองให้มี โยนิโสมนสิการ พร้อมทั้งคบหาแต่ผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร ทั้งนี้เพื่อชีวิตอันประเสริฐดังที่โบราณท่านว่า

“ ใบพ้อพันห่อหุ้ม กฤษณา
หอมระรวยรสพา เพรศคด้วย
คนเสพเส่นหา นักปราชญ์
ความสุขทราบถามัวช ดุงไม้กัถันหอม”

จะเห็นได้ว่าหากเราใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองถึงพระราชกระแสของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถอันเป็นเสมือนหนึ่ง ปรโตโฆสะ จาก กัลยาณมิตรให้ถ่องแท้อบอบ ก็ะพบหนทางซึ่งนำ

ไปสู่ชีวิตอันประเสริฐ ทั้งเพื่อปัจจุบันและอนาคตกาล โดยแม้จะอยู่ในสภาพบุุคคลธรรมดา ไม่ร่ำรวย
หรูหราและหอมฟุ้งไปด้วยน้ำปรุงน้ำอบราคาแพง แต่ก็จรุงคลั่งไปด้วยความหอมรื่นจากความดีงามทั้งทาง
กายกรรมและมโนกรรม

อีกส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาที่สำคัญ คือ การสร้างค่านิยมใหม่ๆทางสังคมที่ดีแก่ตนเองและคน
รุ่นหลัง โดยการใช้หลักธรรม หิริโอตตตัปปะ หรือ ความละอายต่อบาป ซึ่งสามารถใช้หน่วงเหนี่ยวจิตใจ
ของผู้ที่คิดจะกระทำการอันทุจริตได้ เขวชนของไทยจึงควรได้รับการปลูกฝังคุณธรรมนี้ตั้งแต่เล็กๆ
โดยอาจใช้กุศโลบายตามที่เห็นว่าเหมาะสมตามบริบทของสังคมนั้นๆในกาลเทศะต่างๆ สอนให้เด็กได้
ตระหนักถึงความน่าละอายของการทำความชั่ว การคดโกง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความน่าเกลียดน่ากลัวของคน
ชั่ว หรือผลบั้นปลายของคนเหล่านี้ที่จะถูกลงโทษทั้งทางโลกและทางศาสนา เช่น อาจใช้เรื่องนรก
สวรรค์ในไตรภูมิกลมาเป็นคำสอน คำพุทธธรรม หรือใช้ด้วยทฤษฎีทฤษฎีและการลงโทษทางอาญาเป็น
คำสอนในทางโลก เป็นต้น

นอกจากนี้ เพื่อความพอใจในสภาพที่เป็นอยู่ ไม่ว่าจะยากดีมีจน ยังมีธรรมอีกข้อหนึ่งที่ควรยึดถือ
เป็นมงคลของชีวิต คือ ความสันโดษ โดยเฉพาะในปัจจุบัน มีน้อยคนนัก ที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคม
ได้อย่างมีความสุข โดยไม่ยึดติดกับทรัพย์สินเงินทองอันเป็นของนอกกาย เพราะพวกเขาเหล่านั้นต้องมอง
เห็นความเสื่อมได้ในกาล ชย สรรเสริญ ที่เวียนวนอยู่ในโลกใบนี้ และหันมาใช้ชีวิตอย่างพอเพียงพอกิน
ไม่ต้องดิ้นรนชวนวาทจนเกิดทุกข์ ซึ่งก็จะทำได้ด้วยผลของความสันโดษนี้เอง ที่ตามรากศัพท์บาลี แปล
ว่า ความยินดี พอใจด้วยของๆคน ยินดีในของที่มีอยู่ ฐานะที่มีอยู่ ยินดีอย่างสม่ำเสมอ มิใช่หมายความเพียง
แค่อยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่สนใจใครอย่างที่เขาๆคนเคยคิดเอา สมเด็จพระราชาธิบดีบรมราชกุมารีที่กล่าวไว้ว่า “ใจที่
เป็นสุขย่อมอยู่ในเรือนแห่งความพอเหมาะพอดี และมีความสันโดษเป็นแม่บ้าน” นั่นแล

เมื่อเราเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดา หากรู้และเข้าใจในหลัก สันมาทิสฺส หิริโอตตตัปปะ และความ
สันโดษ ก็สามารถดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ดีงาม มีความสุข และเป็นประโยชน์ต่อสังคมได้แล้ว โดยธรรมะ
เหล่านี้สามารถช่วยหล่อหลอมคน ไทยรุ่นใหม่ทีปราศจากความทึบทึบของความคิดหรือค่านิยมแบบเก่าถ้า
สมัยที่ยังเกาะกุมรากฐานของสังคมอยู่ ทั้งอาจเป็นจุดเริ่มต้นของผู้ที่ต้องการละกิเลสโนชั้นสูงต่อไปอีกด้วย
แต่ไม่ได้หมายความว่า แค่ความเข้าใจเพียงพอเสมอไป เราควรลงมือกระทำอย่างจริงจังอีกด้วย เพราะ
การจะแยกปรัชญาออกจากปฏิบัติมันหาควรไม่

วิธีแก้ปัญหานี้ทางหนึ่งนอกเหนือไปจากการใช้หลักคุณธรรม จริยธรรม และมีความเป็นรูปธรรม
ยิ่งกว่า คือ การลงโทษทบทวนพิจารณาถึงแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งกำลังได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก
ในขณะนี้ โดยการพัฒนานี้ว่าเป็นการมองการพัฒนาแบบเป็นองค์รวมไม่แยกส่วนเหมือนที่เคยทำมา ซึ่ง
ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี ผู้สนับสนุนเรื่องการพัฒนาในลักษณะนี้มาอย่างยาวนานเสนอว่า
ควรมีเป้าหมายการพัฒนา คือ เสรีภาพทางกาย จิตใจ และสังคม โดยทั้งสามส่วนนี้ต่างมีความสัมพันธ์
เกี่ยวโยงกัน จึงต้องคำนึงถึงไปพร้อมๆกันในการดำเนินงานการพัฒนา หากเสรีภาพในสิ่งหนึ่งเสียสมดุล
ก็อาจส่งผลต่อเสรีภาพในสิ่งอื่นด้วย โดย เสรีภาพทางกาย เป็นการหลุดพ้นจากความขาดแคลนทางวัตถุ
เสรีภาพทางสังคม คือ ไม่ถูกบีบบังคับจากอำนาจทางการเมือง เสรีภาพทางจิตใจ คือ การเรียนรู้เพื่อทำ
ให้เกิดเสรีภาพทางกายและจิตใจ ซึ่งหากบรรลุถึงเป้าหมายทางเสรีภาพดังกล่าวก็จะก่อให้เกิดสภาพสมดุล

ในการพัฒนา คือ ไม่เกิดปัญหาตามมานั่นเอง การที่กล่าวถึงการมองอย่างเป็นองค์รวมเพราะการพัฒนาที่ผ่านมามี เน้นด้านเศรษฐกิจ เป็นการพัฒนาแบบแยกส่วนทำให้เกิดผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมทำให้ไม่ยั่งยืน เพราะการพัฒนาไม่ใช่การเพิ่มขึ้นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วทำลายอีกสิ่ง แต่ควรเป็นการทำให้ระบบทั้งระบบเชื่อมโยงกันได้อย่างสมดุล อย่างเช่น ชุมชนบ้านห้วยหิน ตำบลลาดกระโทง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ดี เพราะชุมชนนี้เคยทำแต่ไร่มันสำปะหลังอย่างเดียวมา ๒๐ ปี ขาดทุนหมด เป็นหนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ชาวบ้านทั้ง ๒๐๐ กว่าครัวเรือน เครียดและเหนื่อยมาก เกิดการปล้นจี้ขึ้นแทบทุกคืน ป่าถูกทำลายไปกับไร่มันสำปะหลัง ฯลฯ นี่เป็นสภาพของการพัฒนาแบบแยกส่วนที่ไม่ยั่งยืน ชาวบ้านยากจนอดอยาก ขาดข้าวของและเงินใช้จ่ายจนต้องก่ออาชญากรรม ภายหลังด้วยการนำของผู้นำหมู่บ้านวิบูลย์ เข็มเฉลิม ที่นำวิธีการเกษตรแบบผสมผสาน ทั้ง ปลูกข้าว ปลูกผักผลไม้ และเลี้ยงสัตว์มาใช้ในการพัฒนา ชีวิตของชาวบ้านก็เริ่มเปลี่ยน คือ สภาพป่ากลับคืนมา ทุกคนอึดท้องพอมีพอกินเพราะมีอาหารสมบูรณ์ และชุมชนมีเวลามากขึ้น สามารถคุยกันเองถึงการจะทำอะไรให้คนแก่หรือเด็กได้บ้าง มีเวลาเข้าวัดเข้าวา ปฏิบัติธรรม ชุมชนสงบร่มเย็น ไม่มีอาชญากรรม

นี่เป็นลักษณะชุมชนที่มีความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม มีเสรีภาพทั้งทางกาย สังคม และจิตใจ โดยไม่จำเป็นต้องมีความหึงหวงหรือหวงเป็นส่วนตัว เป็นดุจสังคมในพื้นที่สามารถเกิดขึ้นได้จริง ทั้งในระดับชุมชนเล็กๆ อย่างบ้านห้วยหินหรือแม้แต่ประเทศชาติของเรา

หากได้ติดตามการดำเนินงานของโครงการพัฒนาในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็จะพบคุณลักษณะสำคัญในโครงการทุกโครงการ คือ ถ้วนเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งสิ้น โดยเฉพาะเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่หลายๆคน เพิ่งจะกระตือรือร้นสนใจเอาเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ฟองสบู่แตกเมื่อปี ๒๕๔๐ ที่ผ่านมามี ห้วงที่พระองค์ทรงส่งเสริมการพัฒนาแนวนี้มานานแล้ว และทรงให้ความสำคัญในเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้จากพระราชดำรัส เรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่ได้พระราชทานไว้ถึง ๒ ครั้งในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ปี ๒๕๔๐ และ ๒๕๔๑ ซึ่งปรัชญาหลักของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ตามแนวพระราชดำรินี้ มุ่งเน้นมรรควิธีการเดินสายกลางตามแนวพระพุทธศาสนา นั่นคือ มัชฌิมาปฏิปทา ผสานกลมกลืนด้วยมิติทางด้านจริยธรรมของการอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่ง สงเคราะห์เกื้อกูลพึ่งพากัน แบบ “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” โดยคำว่า “พอเพียง” นั้นหมายความว่า “...มีกิน มีอยู่ ไม่ฟุ้งเฟ้อไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ...” เป็นความพอแบบมีเหตุผลที่ใช้ได้กับคนไม่จำกัดชนชั้นฐานะ เช่น ขวานขวานไรที่เกษตรกรธรรมดาจนสามารถเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงอิงอาศัยใคร หรือเจ้าของโรงงานอุตสาหกรรม และบริษัทในระบบเศรษฐกิจพอเพียง ที่ต้องการขยายกิจการเพราะความเจริญเติบโตของโรงงาน ก็อาศัยการขยายอย่างค่อยเป็นค่อยไป หรือเมื่อกู้ยืมก็ทำด้วยความเหมาะสม ไม่เกินตัวจนไม่เหลือที่มั่นให้ยืนอยู่ได้ ต้องรู้จักใช้จ่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ เป็นต้น

การพัฒนาชุมชนในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นการใช้คนเป็นเป้าหมาย และเน้นการพัฒนาแบบองค์รวม หรือการพัฒนาอย่างบูรณาการ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง ฯลฯ โดยไม่แยกส่วน ทำให้การพัฒนาประเทศดำเนินไปได้อย่างเป็นพลวัตและมีประสิทธิภาพ

จะเห็นได้ว่า แม้ว่าปรัชญาและแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จะเป็นเพียงทางเลือกหนึ่งของการแก้ไขปัญหาสังคมก็ตาม แต่ประกายความคิดจากปรัชญาของพระองค์ก็ได้ปลุกจิต

สำนึก “ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี” และการตระหนักถึง “ความคิดพลาดในอดีต” อย่างน้อยในบางแง่มุมให้
ถูกโพล่งสว่างไสวขึ้นมาอย่างกว้างขวาง ว่ากระแสโลกในยุคโลกาภิวัตน์นั้นเน้นแต่เรื่องทุน เรื่องของเงิน
เรื่องของกำไร จนกระทั่งต้องยอมเสียสิ่งที่มีคุณค่าของชีวิต เช่น จริยธรรมและวิถีชีวิตที่ดีงามในอดีต ละ
เลยเรื่อง “คน” และคุณค่าของคน จนกระทั่งเกิดปัญหาขึ้นมาเรื่อยๆ ในปัจจุบัน ทำให้เราอาจสรุปได้ว่า
แนวทางการพัฒนาตามกระแสโลกาภิวัตน์นี้ ไม่ใช่คำตอบที่ดีในอนาคตของสังคมไทยอย่างแน่นอน

วิถีชีวิตของคนไทยเคยเป็นวิถีชีวิตที่ร่มเย็นเป็นสุขบนผืนแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์ภายใต้พระบรม
โพธิสมภารแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ภาพลักษณ์ของคนไทย คือ ความซื่อสัตย์สุจริต เปี่ยมด้วยมนุษย
สัมพันธ์ และไมตรีจิตสนิทสนมกับผู้อื่นแม้แต่คนแปลกหน้าฉันท์มิตรสหาย ดังคำกล่าวที่ว่า

“เป็นธรรมชาติคนไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ
อย่างดีเลิศตามมีและตามเกิด ให้เพ็ดลิตเพ็ดลินกายากว่าจะกลับ...”

แต่ปัจจุบันดูเหมือนความรื่นวาย โกลาหล ได้เข้ามาครอบงำการดำเนินชีวิตของคนไทยในหลายๆด้าน การ
คืบร่นชวนชวาททางวัตถุ ทำให้ต่างคนต่างรู้สึกแปลกหน้าต่อกันยิ่งขึ้นกว่าเดิม คอยแต่จะตีหน้ายักษ์เข้าใส่
กัน จน “สยามเมืองยิ้ม” กำลังจะกลายเป็นคูเมืองลับแลที่เป็นเพียงตำนานเล่าขานต่อกันมาเท่านั้น

บัดนี้ถึงเวลาที่เรากำลังหวนคิดถึงหรือหวนหาความโกลาหลรื่นวายนี้ แล้วย้อนกลับมาถามตัวเองว่า พอ
ใจในสภาพเช่นนี้แล้วหรือ มีความสุขในสภาพเช่นนี้แล้วหรือ เราต้องตัดสินใจเลือกแล้วว่า จะตั้งปณิธาน
มันที่จะดำเนินชีวิตตามพระราชกระแสของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ หรือจะเห็นว่าปัญหา
เหล่านี้เป็นคั้งของตายที่ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง เพราะตอนนี้ยังคงไม่สายเกินไปที่จะเดินถอยหลังกลับไปตั้ง
หลักให้มันคง – มันคงอย่างดีงาม... มันคงอย่างพอเพียง... มันคงอย่างเป็นสุข... มันคงอย่างยั่งยืน

สุดท้ายนี้ ขออัญเชิญพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานแก่คณะบุคคล
ในโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายพระพรชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาวันที่ ๔
ธันวาคม ๒๕๑๗ ซึ่งแสดงถึงพระราชประสงค์และพระราชปณิธานที่ทรงมีต่อการพัฒนาของประเทศไทย
ตามอย่างที่ควรจะเป็น เพื่อดำรงซึ่งประ โยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยามชั่วกาลนาน

“...คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่มีสมัย
ใหม่ แต่เราอยู่พอมีพอกิน และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพออยู่พอกิน มีความสงบ
และทำงานตั้งจิตอธิษฐานตั้งปณิธาน ในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพอมีพอกิน ไม่ใช่จะรุ่งเรือง
อย่างยอด แต่ที่มีความพออยู่พอกินอย่างสงบ เปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักษาความพออยู่พอกิน
นี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้ ประเทศต่างๆในโลกนี้กำลังตก กำลังแย่ กำลังซบ เพราะแสวงหาความยิ่งยวด
ทั้งในอำนาจ ทั้งในความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ทางอุตสาหกรรม ทางลัทธิ ฉะนั้นถ้าทุกท่านซึ่งถือ
ว่าเป็นผู้ที่มีความคิด และมีอิทธิพล มีพลังที่จะทำให้อื่นๆที่มีความคิดเหมือนกัน ช่วยกันรักษาส่วนร่วม
ให้กันคือผู้ดีพอสมควร ขออย่า พอควร พออยู่พอกิน มีความสงบ ไม่ให้คนอื่นมาแย่งคุณสมบัตินี้จากเรา
ไปได้ ก็จะเป็นของขวัญวันเกิดที่ถาวรที่จะมีคุณค่าอยู่ตลอดกาล...”

บรรณานุกรม

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. รวมธรรมะ. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) , 2543.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย , 2546.

สุเมธ ตันติเวชกุล. ได้เบื้องยุคลบาท. กรุงเทพฯ : มติชน , 2544 .

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. ค้นห้องส่องเจ้า. กรุงเทพฯ : สายลือไทย , 2525.

ลิขิต วีรเวทิน. วัฒนธรรมการเฝ้าองค์การปกครองไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

ประเวศ วะสี. บนเส้นทางชีวิต เล่ม 4. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน , 2536.

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา. คำพ่อสอน : ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน/ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และมูลนิธิสคสศรี-ศฤงศ์รังศ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ , 2543.

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์. ประทีปแห่งแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : ธราอักษร , 2544.

ศุภัตรา สุภาพ. ปญหาสังคม. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช , 2521.

ชมนนุกวี. กวีวิจารณ์สังคม. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร , 2546.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เรียงความ

เรื่อง

“ความยากจนไม่ใช่สิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้า คดโกงนั้น
แหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจน่าละอายอย่างยิ่ง”

จัดทำโดย

นายพัลลภ มานพลีสิทธิ์ 4746202934

นิสิตคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้า คดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงมีพระโอวาทดังนี้ “... ชีวิตนี้น้อยนัก แต่ชีวิตนี้สำคัญนัก เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ เป็นทางแยกจะไปสูงต่ำ จะไปดีหรือไปร้าย เลือกได้ในชีวิตนี้เท่านั้น ฟังสำนักข้อนี้ให้จงดี แล้วจงเลือกเถิด เลือกให้ดีเถิด ...” พระโอวาทนี้ทรงนำแนวคิดมาจากพุทธศาสนาสุภายิตบพหนึ่งทีกล่าวว่า อปฺปกณฺธิทํ ชีวิตมาหุริรา ปฺราษณฺ์กล่าวว่ชีวิตนี้น้อยนัก ซึ่งเป็นคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีใจความสำคัญว่า ทุกชีวิตในโลกนี้มีได้มีเฉพาะเพียงชีวิตนี้ แต่มีชีวิตในอดีตชาติ ชีวิตในชาติปัจจุบัน และชีวิตในอนาคต ดังพระโอวาทที่ว่า “ชีวิตนี้น้อยนัก” หมายถึงชีวิตในชาติปัจจุบัน น้อยนัก สั้นนักแต่แม้ชีวิตในชาติปัจจุบันจะสั้นแต่ก็มีความสำคัญที่สุด เพราะชีวิตในปัจจุบันย่อมเป็นตัวกำหนดอนาคตของมนุษย์ว่าจะดีเลิศเพียงใดก็ได้หรือจะให้ตกต่ำเพียงใดก็ได้

การจะกำหนดชีวิตของคนเรานั้นแห่งพระโอวาทสามารถอนุมาน ได้ในสองแนวทาง แนวทางแรก คือ แนวทางแห่งความซื่อสัตย์ สุจริต ไม่คดโกง แนวทางที่สอง คือ แนวทางแห่งความชั่วช้าคดโกง คนที่ปฏิบัติตามแนวทางแรกจะพบแต่ความสุขความเจริญ ส่วนคนที่เดิมตามแนวทางที่สอง เมื่ออาจมีความสุขในตอนแรกแต่เมื่อถึงที่สุดแล้วย่อมเป็นทุกข์ เพราะพบกับผลแห่งการกระทำชั่วของตน

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นบุคคลหนึ่งที่ดำเนินตามแนวทางแห่งความสุจริต ไม่คดโกงมาตลอดพระชนม์ชีพ เห็นได้จากทรงปฏิบัติหน้าที่พระองค์ทรงอุทิศพระองค์ทำงานหนักเพื่อราษฎรประหนึ่งว่า พระองค์เป็นเพียงคนยากจน และทรงเสด็จพระราชดำเนินเคียงข้างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ไปในถิ่นทุรกันดารทุกแห่ง เมื่อพระองค์ทรงมีโอกาสที่จะช่วยเหลือราษฎรเมื่อใดพระองค์จะทรงพระราชทานความช่วยเหลือในทันที ด้วยเหตุนี้ราษฎรทุกคนจึงเคารพรักพระองค์เหมือนบุตรที่มีความกตัญญูต่อมารดาของตน

มารดาที่ถึงพร้อมด้วยความสุจริต ย่อมเป็นแบบอย่างที่ดีประเสริฐแก่บุตรฉันใด สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ก็ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีประเสริฐแก่ราษฎรของพระองค์ฉันนั้น ข้าพเจ้าจึงขออัญเชิญแนวกระแสพระราชดำรัสขององค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่พระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคล ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิตฯ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2547 มาประยุกต์เป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่ซื่อสัตย์ สุจริต และเป็นแบบอย่างให้ชาวไทยระลึกเสมอว่า ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นสิ่งที่ควรสรรเสริญ คนที่ซื่อสัตย์สุจริตแม้จะยากจนก็ไม่น่าใช้คนที่น่าละอายเลย แต่คนชั่วช้าคดโกงนั้นแหละเป็นคนที่น่ารังเกียจอย่างยิ่ง

ประการแรกคนยากจนหากมีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก็ถือได้ว่าเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์แล้ว ส่วนคนชั่วช้าคดโกงนั้นไม่ถือว่าเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ อนึ่ง

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเป็นแบบอย่างอันประเสริฐ ในเรื่องความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดมา ดังจะเห็นได้จากกระแสพระราชดำรัสที่ว่า “ ... ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชินีตั้งแต่อายุ 17 ปีเศษ จนบัดนี้อายุ 72 ปีแล้ว วันเวลาผ่านไปถึง 54 ปี ข้าพเจ้าได้ถวายรับใช้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และได้ออกไปช่วยประชาชน แต่ข้าพเจ้าไม่เคยรู้สึกเบื่อหน่าย ข้าพเจ้ามีความสุขทุกครั้งที่ได้อยู่ท่ามกลางประชาชน ... ” สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงอุทิศพระองค์เพื่อประโยชน์สุขของราษฎรเสมอมา โดยการทรงงานของพระองค์นั้นนอกจากจะคอยถวายรับใช้เคียงข้างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังได้ทรงริเริ่มโครงการต่างๆ เช่น โครงการศิลปอาชีพ โครงการน้ำพระทัยพระราชทาน อันเป็นอาณาประโยชน์แก่ราษฎรผู้ยากไร้ขาดที่พึ่ง นอกจากพระองค์จะทรงริเริ่มโครงการเหล่านั้นแล้ว พระองค์ยังคงเอาใจใส่แก่ราษฎรในโครงการอย่างต่อเนื่อง ทรงเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมชาวบ้านในโครงการเสมอ ทำให้ทรงพบว่า ชาวบ้านในถิ่นทุรกันดารนั้นแม้จะเป็นคนที่ยากจน แต่ก็มีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริงดังปรากฏในกระแสพระราชดำรัส ดังนี้ “ ... เราจะเดินทางมาหลายวันเพื่อมาเฝ้าฯ และมีค้างแรมระหว่างทาง ก็ในโอกาสครั้งนั้นเองที่ข้าพเจ้าได้เรียนรู้จากคนไทยมากขึ้นว่า ถึงแม้ราษฎรจะจนอย่างไรก็ตาม แต่ราษฎรมีจิตใจอบอ้อมอารี ห่วงใยต่อเพื่อนบ้าน ห่วงใยในพระบวรพุทธศาสนา ทั่วๆไปที่เขาเองเป็นคนจน ... ” หากเรามองตั้งแต่เบื้องสูง คือ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ลงมาที่เบื้องต่ำ คือ บรรดาชาวบ้านที่ยากจนในถิ่นทุรกันดาร แล้วจะพบว่าสิ่งที่ควรสรรเสริญอยู่ทุกคน คือ ความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ชาวบ้านที่แม้จะยากจนเพียงไรก็ยังรู้จักบุญคุณของในหลวงของพวกเขา แต่ในสังคมไทยปัจจุบันก็ยังมียุคคนบางกลุ่ม บางจำพวกที่ทุจริต มีจิตใจชั่วร้าย คอยแต่จะกดโกงคนอื่นๆ คนพวกนี้ไม่ถือว่าเป็นคนที่จงรักภักดีต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คนชั่วช้า คนโกงเหล่านี้เวลาอยู่ต่อหน้าคนหมู่มาก จะร้องเพลงชาติ สวดมนต์ ทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ แต่ในใจของพวกคนที่ชั่วช้าเหล่านั้น หากความสุจริตมิได้ คนเหล่านี้ไม่เคยคิดที่จะรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเลย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้คนไทยอยู่ด้วยกันอย่างสันติ ช่วยเหลือซึ่งพากัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน แต่คนชั่วช้ากดโกงกลับทำแต่บาปกรรม ถัดถึงแต่ความสะดวกสบายทางกายของตนเอง ไม่คิดที่จะช่วยเหลือเพื่อนร่วมชาติ ดังนั้นคนชั่วช้า คนโกงนี้เองที่สมควรแก่การรังเกียจ ต่างกับคนที่จงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริงที่บางคนแม้จะยากจนขาดซึ่งปัจจัยสี่ แต่พวกเขาก็ยังรู้จักบุญคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมควรแก่การยกย่องสรรเสริญ นี้แสดงให้เห็นว่าคนยากจนหากมีความจงรักภักดีแล้วเขาก็เป็นคนไทยที่สมบูรณ์คนหนึ่ง และแสดงให้เห็นว่า ไม่ใช่คนรวยทุกคนจะเป็นคนดีเสมอไป ข้าพเจ้าพบว่าแนวปฏิบัติการค้าดำเนินชีวิตของข้าพเจ้าที่ได้มาจากการศึกษา กระแสพระราชดำรัสอันดับแรก คือ ข้าพเจ้าจะจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และข้าพเจ้าจะ

ไม่ถูกเหยียดหยามคนยากจน เพราะเขาดังก็เป็นประชาชนคนไทยที่จงรักภักดีเช่นเดียวกับตัวข้าพเจ้า

ประการที่สองคนยากจนมักจะมีเมตตาต่อกัน ส่วนคนชั่วช้าคดโกง ข่มขาดความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ อนึ่งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระเมตตา ต่อวงศกนิกรอย่างไม่แบ่งชั้นวรรณะ โดยเฉพาะต่อคนยากจน ส่วนคนที่ชั่วช้าคดโกงนั้น พระองค์ย่อมทรงไม่พอพระทัยเลย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระเมตตาและพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้ เห็นได้จากส่วนหนึ่งแห่งกระแสพระราชดำรัสที่ว่า "... เมื่อปลายปี พ.ศ. 2513 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ที่จังหวัดนครพนม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและข้าพเจ้าได้ไปเยี่ยมราษฎร และได้พระราชทานสิ่งของช่วยเหลือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่าไม่ทรงอิมพระทัยเลย รับสั่งว่าประชาชนไทยยากจนแล้วยังมาประสบภัยพิบัติอีก ทรงรู้สึกว่าจะต้องช่วยให้เขามีโอกาสในชีวิต ช่วยให้เราเขามีทางทำมาหากิน ต้องพยายามหาต้นตอความทุกข์ยากของเขา..." จะเห็นได้ว่าทั้งสองพระองค์ทรงมีพระเมตตาและทรงมี พระมหากรุณาธิคุณแก่ราษฎรอย่างแท้จริง นอกจากนี้สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถยังทรงพบว่าราษฎรที่ยากจนที่เข้ามาเข้าเฝ้าฯ นั้นก็มีเมตตากรุณาต่อพระองค์เช่นกัน ดังเช่นส่วนหนึ่งของกระแสพระราชดำรัสที่กล่าวว่า "... เมื่อข้าพเจ้าเห็นคนที่อายุน้อยกว่ามารอบ ข้าพเจ้าก็เกิดความเอ็นดู ส่วนผู้ที่มีอายุมากกว่าก็ให้ความเมตตาแก่ข้าพเจ้า ดังนั้นเราจึงอยู่ด้วยกัน ด้วยความรู้สึกที่ดีต่อกันเสมอมา และพยายามถ่ายทอดน้ำใจไปสู่กันและกัน " ทั้งบุคคลผู้สูงศักดิ์เช่นสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และราษฎรผู้ยากจนต่างก็มีคุณธรรมเดียวกัน คือ ความเมตตากรุณาต่อกัน อันเป็นสิ่งสมควรยกย่อง ตรงกันข้ามกับคนบางจำพวกที่ขาดความเมตตาขาดความกรุณาต่อผู้อื่น คนพวกนี้เป็นคนที่ชั่วช้า คด โกง สมควรที่จะละอายใจอย่างยิ่ง แนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของข้าพเจ้าที่ได้มาจากส่วนหนึ่งของกระแสพระราชดำรัส คือ ข้าพเจ้าจะมีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนร่วมชาติ ดังเช่นที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระเมตตาต่อราษฎรของพระองค์

ประการที่สามคนจนก็สามารถมีปัญญาตามหลักศาสนาพุทธได้ ส่วนคนที่ชั่วช้าคดโกง ตามหลักศาสนาแล้วไม่ถือว่าปัญญาแต่อย่างใด ในเรื่องความมีปัญญา พระพุทธองค์ ทรงสั่งสอนให้มนุษย์รู้จักเหตุและผล การกำจัดทุกข์ก็เช่นกัน การดับทุกข์ก็เช่นกัน หากต้องการดับทุกข์ก็ต้องดับที่เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์นั้นก็มิหลายลำดับชั้น ตั้งแต่ทุกข์จากสภาวะธรรมชาติ เช่น การเวียนว่ายตายเกิด หากจะดับทุกข์ก็ต้องดับที่สาเหตุคือการมีกิเลสตัณหา ทุกข์ในเบื้องต้นเช่น ความขาดแคลนปัจจัยสี่ก็ถือเป็นทุกข์อย่างหนึ่งเช่นกัน หากต้องการดับทุกข์ที่เกิดจากการขาดแคลนแล้วก็ย่อมต้องดับที่เหตุแห่งความขาดแคลนนั่น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเป็นแบบอย่างในหลักการข้างต้นนี้อย่างดี ทรงมีแนวพระราชดำริหลายประการ เพื่อกำจัดสาเหตุแห่งความยากจนของราษฎรอย่างยั่งยืน อาทิ การก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพให้ชาวบ้านมีงานทำ มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพนอกจากจะช่วยชาวบ้านที่ยากจนให้สามารถยืนอยู่ได้ด้วยตนเองแล้วยังช่วย

รักษามรดกทางวัฒนธรรมของชาติไว้อีกด้วย ทรงค้นหาความสามารถที่แท้จริงของชาวบ้าน แล้ว ส่งเสริมให้ชาวบ้านนำศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเองมาใช้ให้เกิดประโยชน์ นี่เป็นการแก้ปัญหาโดยใช้ ปัญญาอย่างแท้จริงยิ่งกว่าการบริจาคตานเป็นครั้งคราวที่ไม่ได้กำจัดเหตุแห่งความยากจนแนวปฏิบัติ ที่ข้าพเจ้าได้รับจากแนวพระราชดำริในส่วนนี้ก็คือ ข้าพเจ้าจะพยายามแก้ปัญหาต่างๆในชีวิตด้วย ปัญญาตามหลักพุทธศาสนา ข้าพเจ้าคิดว่าบรรดาคนยากคนจนหากยึดสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเป็นแบบอย่างในด้านการใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาแล้วพวกเขาก็สามารถที่จะ หลุดพ้นจากความยากจนได้

ประการที่สี่คนที่ยากจนมักจะมีศรัทธาในหลักธรรมของพระพุทธเจ้า แต่คน ชั่วช้าคดโกงนั้นมิแต่ความละโมภ โลกมากจึงสมควรที่สังคมจะรังเกียจ อนึ่งการเป็นพุทธศาสนิกชน ที่แท้จริงนั้นย่อมต้องมีพระพุทธเจ้าอยู่ที่ใจไม่ใช่วัตถุ ดังที่พระราชสังวรญาณหรือหลวงพ่อบุญ ฐานิโย ได้กล่าวไว้ว่า “ สิ่งที่เป็นเครื่องรางของขลังที่ดีที่สุดก็คือความมีศีลธรรม ” สมเด็จพระ นางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเป็นพุทธศาสนิกชนที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติอันชาวพุทธที่แท้จริง พึงมี ดังปรากฏในส่วนหนึ่งแห่งกระแสพระราชดำรัสที่ว่า “ พระที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และข้าพเจ้าใส่อยู่ติดตัวอยู่ก็จะมาจากราชดูรนี้เอง ราชดูรจะถอดจากตัวถวาย เพื่อจะได้คุ้มครอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและข้าพเจ้า ” ส่วนหนึ่งแห่งกระแสพระราชดำรัสนี้ แสดงให้เห็นถึง น้ำพระทัยอันประเสริฐของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถที่ทรงศรัทธา ในธรรมะของพระพุทธองค์อย่างแท้จริงเพราะทรงเคารพต่อ พระพุทธรูปทุกองค์ แม้จะเป็นเพียงพระพุทธรูป หรือสร้อยพระที่ราชดูรยากจนนำมาถวาย โดยที่ พระองค์จะไม่ยึดติดต่อคุณค่าทางวัตถุแต่อย่างใดแต่พระองค์ทรงยึดมั่นในคุณค่าทางด้านจิตใจ และ ทรงพระเมตตาเห็นถึงความปรารถนาดีอย่างบริสุทธิ์ใจของบรรดาราชดูรที่แม้จะยากจนทางวัตถุ แต่ก็มีหาได้ยากจนคุณธรรมแต่อย่างใด นี่เป็นตัวอย่างอันเลิศที่แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัย ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และน้ำใจของบรรดา ชาวบ้านที่ยากไร้ ชาวบ้านที่ยากไร้เหล่านี้จึงควรภูมิใจว่าแม้ตนเองยากจนอย่างไร แต่อย่างน้อย พวกเขาก็มีสิ่งหนึ่งที่คนรวยบางพวกไม่มี นั่นก็คือศรัทธาในศาสนาพุทธ และน้ำใจอันบริสุทธิ์ ข้าพเจ้าจึงได้แนวคิดแนวปฏิบัติจากส่วนนี้ว่า คนที่ยากจนทางวัตถุ แต่ศรัทธาและมีน้ำใจยังมีอีก มากมาย ข้าพเจ้าจึงไม่ดูถูกคนอื่นเพราะเหตุที่พวกเขาอยากจน ในทางกลับกันข้าพเจ้าจะมีเมตตา กรุณาต่อพวกเขา โดยยึดองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเป็นแบบอย่าง

ประการที่ห้าคนละโมภ โลกมากมักจะใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย และคิดถึงแต่ประโยชน์ ส่วนตนอันเป็นนิสัยที่น่าสอซาย ตรงกันข้ามกับคนยากคนจนที่สมถะมักน้อย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องของความสมถะ และทรงไม่ละโมภ โลกมากได้เป็น อย่างดี ประชาชนมักจะคิดว่าการเกิดมาเป็นพระราชวงศ์นั้นชีวิตจะมีแต่ความสุขสบาย มีสมบัติมี

ความมั่งคั่ง จะใช้จ่ายอย่างไรก็ได้ ในความจริงสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถแม้จะประสูติในราชตระกูลสูงศักดิ์ แต่ก็ทรงได้รับการอบรมให้รู้จักความสมถะ ดังปรากฏในส่วนหนึ่งของกระแสพระราชดำรัสที่ว่า “ เมื่อยังเล็กๆ อยู่ข้าพเจ้าเคยเสียใจมากที่แม่ไม่มีเสื้อผ้าสวยๆ ให้ใส่เลย เสื้อผ้าที่ใส่เล่นในบ้านก็รับช่วงต่อจากพี่ชายสองคน และได้เห็นแม่นั่งเย็บจักร เย็บชุดนักเรียนให้แก่ว่าพเจ้าและน้องสาวไปไหนๆ ก็ขึ้นแต่รถราง ท่านพ่อก็สอนมาตลอดว่า ลูก ความยากจนไม่ใช่สิ่งที่น่าละอายเลย ความซื่อสัตย์ คดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเองก็เดินจากบ้านที่เทเวศร์ ซึ่งไกลมากไปโรงเรียนเซนต์ฟรังซิส ซาเวียร์ นานๆ จึงจะได้ขึ้นรถรางเมื่อฝนตก ” ใครจะเคยคิดว่าคนที่ประสูติในราชตระกูลแล้วจะได้รับการอบรมที่ดั่งงามเช่นนี้ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงสมถะ และดำเนินชีวิตไปในทางยากจนแต่สุจริต ทรงไม่โปรดความชั่วร้ายคดโกง ดังที่ทรงได้รับการอบรมมาว่า “ ความยากจนไม่ใช่สิ่งที่น่าละอาย ความซื่อสัตย์ คดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง ” แม้ในปัจจุบันพระองค์ก็ทรงดำรงอยู่ในธรรมข้อนี้ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระองค์ทรงโปรดที่จะเสด็จไปหารายฎฐ์ที่ยากจนโดยไม่ทรงถือพระองค์เลย คุณธรรมที่ข้าพเจ้าได้จากส่วนหนึ่งของกระแสพระราชดำรัสก็คือข้าพเจ้าจะดำรงชีวิตอยู่อย่างสมแก่ฐานะานุรูป ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่พุ่มพวยเกินกำลังของตน และข้าพเจ้าจะไม่น้อยเนื้อต่ำใจหากข้าพเจ้ามีฐานะที่ยากจนกว่าคนอื่น แต่ข้าพเจ้าจะพยายามทำใจให้บริสุทธิ์และมีปัญญา เพื่อจะได้เจริญก้าวหน้าในการงานของข้าพเจ้าจนมีฐานะที่ดีขึ้น

ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่คือพระราชธรรมประการที่หกที่ปรากฏในส่วนหนึ่งของแนวพระราชดำรัส สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ปวงราษฎรผู้มีได้ขาด การที่ทรงมีพระราชธรรมเช่นนี้เป็นผลสืบเนื่องจากการที่ทรงประสูติในครอบครัวที่อบอุ่น และทรงได้รับการอบรมให้รู้จักแบ่งปัน ดังส่วนหนึ่งแห่งกระแสพระราชดำรัสที่ทรงรำลึกถึงครั้งสมัยยังทรงพระเยาว์ความว่า “...ตั้งแต่สมัยสงครามโลกพ่อข้าพเจ้าเคยคิดจะขึ้นค่าเช่าเพราะเห็นลูกแต่งตัวปอน ซอมซ่อเต็มแก่ แต่คนเช่าห้องแถวเขาก็มาหาแล้วขอรื้องว่าอย่าขึ้นค่าเช่าเลย และทุกครั้งที่ท่านพ่อออกไปพูดกับเขาแล้ว ก็ตกลงว่าจะไม่ขึ้นค่าเช่า ท่านพ่อก็มาพูดต่อคุณแม่ ต่อหน้าลูกๆ ว่าช่วยกันเถอะนะ ขณะนี้เป็นสงครามลูกแบ่งกันกินเถอะ ให้เขากินบ้าง เรากินบ้างในยามสงคราม...” จะเห็นได้ว่าพระราชบิดาในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงยึดมั่นในหลักการที่ว่า “ความยากจน ไม่ใช่สิ่งที่น่าละอาย ความซื่อสัตย์ คดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอาย ” ได้อย่างน่าสรรเสริญ ชาวไทยเราเมื่อถึงคราวสงครามเมื่อไรก็จะยังสามัคคีกันเป็นสิ่งที่ควรยกย่อง แต่ในสังคมก็มักจะมีพวกชอบฉวยโอกาสจากความเดือดร้อนของผู้อื่นเสมอ พวกชอบฉวยโอกาสเหล่านี้จัดว่าเป็นพวกมิถิลาชีพที่สมควรโดนรังเกียจเป็นที่สุดแนวปฏิบัติในชีวิตจากกระแสพระราชดำรัสที่ข้าพเจ้าได้อีกข้อหนึ่ง คือ ข้าพเจ้าตระหนักว่าแต่นี้เป็นต้นไปข้าพเจ้า จะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนร่วมชาติ ตามกำลังความสามารถ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในยามที่ประเทศตกอยู่ในภาวะวิกฤติ ข้าพเจ้าก็จะยิ่งพยายาม ช่วยเหลือเพื่อนร่วมชาติ ให้มากยิ่งขึ้น

ประการที่เจ็ดประชาชนทุกคนได้รับรู้แล้วว่า

สมเด็จพระนางเจ้าฯ

พระบรมราชินีนาถทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงมีสติปัญญาในการที่จะทำกิจการกุศลต่างๆ ทรงนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งสูงสุดมาตลอดพระชนชีพ กระนั้นสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ ก็ทรงมิได้ถูกเหยียดหยามผู้คนที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น แต่กลับทรงมีพระเมตตาแผ่ไพศาลปกเกล้าปกกระหม่อมบรรดาราชฎูรทั้งหลายทุกสารทิศ ไม่ว่าจะป็นราชฎูรพุทธ คริสต์ อิสลาม ซิกข์ ฮินดู ก็ทรงเมตตาเสมออันทอดทั้งสิ้น โดยทรงรำลึกเสมอว่าชาวพุทธยอมไม่คิดร้ายต่อใครทั้งสิ้น แม้กระทั่งต่อคนที่มิได้นับถือศาสนาพุทธก็ตามดังในกระแสพระราชดำรัสตอนหนึ่งความว่า “ ท่านพ่อไม่เคยสอนให้มีความเกลียดชังในจิตใจของเด็กเลย จะสอนให้คำนึงถึงคำของพระพุทธองค์ที่ทรงสอนให้มีจิตเมตตาต่อทุกคน เมื่อข้าพเจ้า โตขึ้นมาพ่อก็จะชี้ว่าให้ดูซิ ดูเมืองไทยเราซิ ดูกรุงเทพฯนี้ซิ วัดพุทธ สุเหร่าอิสลาม โบสถ์คริสต์ อยู่ด้วยกัน ได้อย่างสันติ ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ” ความที่ประชาชนและราชวงศ์ไทยมิได้มีจิตใจคับแคบ ถัดกันศาสนาอื่นๆประเทศไทยจึงมีความสงบร่มเย็นมาได้หลายร้อยปีแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเป็นแบบอย่างแก่ราชฎูรของพระองค์ ในเรื่องความใจกว้าง ไม่เบียดเบียนใคร ได้เป็นอย่างดี ข้าพเจ้าเคยมีโอกาสลงไปเยี่ยมเยียนชาวบ้านตามถิ่นทุรกันดาร ข้าพเจ้าพบว่า ศาสนาที่ต่างกัน ไม่ใช่เหตุที่จะนำมาสู่ความขัดแย้งกันเลย แต่ในปัจจุบันน่าเสียดายที่ในบางพื้นที่ของประเทศมีคนชั่วช้าคดโกงพยายามนำศาสนามาเป็นเครื่องมือปลุกปั่นราชฎูรให้เข่นฆ่ากัน ทั้งๆที่ในแต่ก่อนนั้นราชฎูรต่างอยู่กันอย่างสงบสุข แต่มาวันนี้คนชั่วช้าเหล่านั้นได้เข่นฆ่าพี่น้องชาวไทยลงไม่เว้นแต่ละวัน คนชั่วช้าคดโกงเหล่านี้สมควรที่เราจะหลังเงี่ยงและพยายามกำจัดให้หมดไปจากแผ่นดินไทย ข้าพเจ้าได้รับแนวปฏิบัติในเรื่องความใจกว้างยอมรับบุคคลที่มีแนวคิดมีลัทธิศาสนาแตกต่างไปจากตัวของข้าพเจ้า โดยข้าพเจ้าได้ยึดองค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เป็นแบบอย่างและข้าพเจ้าหวังว่าคนไทยทุกคน จะไม่รังเกียจถักกันบุคคลอื่นที่มีลัทธิศาสนาต่างจากตน เพื่อที่ประเทศไทยจะได้กลับมามีความสุขดังเช่นที่เป็นมาหลายร้อยปี

ประการที่แปดความ ไม่ถือตัว ปรากฏจึ้นนามขงจื้อกล่าวไว้เมื่อหลายพันปีก่อนว่า “ท้องทะเลที่กว้างใหญ่รองรับน้ำจากแม่น้ำทุกสายเพราะทะเลอยู่ต่ำกว่าแม่น้ำจันใด คนที่อ่อนน้อมต่อมด้วยยอมรับน้ำใจจากคนทั่วหล้าฉันนั้น” สมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถทรงตระหนักถึงธรรมข้านี้ พระองค์จึงทรงไม่ถือพระองค์เลย นำพระทัยของพระองค์ประคองมหาสมุทร ที่รับน้ำใจจากราชฎูรไม่ว่าราชฎูรจะเป็นคนรวยหรือคนจน ในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์ มีประชาชนนับล้านคนทำความดีเพื่อถวายเป็น พระราชกุศลพระองค์ก็ทรงอนุโมทนาบุญและทรงตรัสขอบคุณ พระราชธรรมในข้อนี้เป็นที่ประทับใจข้าพเจ้าเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้ข้อมคิดแนวปฏิบัติว่าแม้แต่องค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถยังทรงไม่เคยถือพระองค์เลย เหตุใดตัวข้าพเจ้าเองที่เป็นเพียงคนธรรมดาสามัญจะย่อหยิ่งถือตัวได้เล่า ข้าพเจ้าจะพยายามมีน้ำใจแก่ทุกคน โดยถือองค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเป็นแบบอย่าง ข้าพเจ้าสังเกตว่า ไม่มีคนยากจนคนไหน

ที่มีความยากจนคนไหนไม่มีความเขื่อหยังถือตัวเลขตรงข้ามกับคนที่ร่ำรวยบางคน อาจจะยังมีความถือตัวอยู่

ประการสุดท้ายความเห็นแก่ประเทศชาติ และความรักประเทศชาติ เป็นพระราชธรรมที่ปรากฏในกระแสพระราชดำรัส โดยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงยกคำกล่าวของพระภิกษุวิสุทฐิเถร หรือท่านอาจารย์แบนแห่งวัดคอกขรรคมณีที่ย้ำให้คิด และรำลึกถึงพระคุณของแผ่นดินเกิดเพราะหากคนเราคิดสำนึกถึงพระคุณของแผ่นดินเกิด ความคิดที่จะทำชั่วก็จะหมดไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงรักประเทศไทยยิ่งกว่าความรักที่ทรงมีต่อพระองค์เอง ดังจะเห็นได้จากที่พระองค์ ทรงตรากตราพระราชกรณียกิจ ทรงงานตลอดมิได้ขาด ทรงมิได้เสวยสุขอยู่แต่ในเขตพระราชฐาน แต่กลับทรงโปรดที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปตามส่วนต่างๆของประเทศ หากเรามีโอกาสได้ผ่านไปรอบๆพระราชวังพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน และมองเข้าไปในรั้วพระราชวังจะพบว่าภายในพระราชวังมีไร่นามีปศุสัตว์ที่เลี้ยงไว้ในโครงการส่วนพระองค์ต่างๆ นี้คือ ความเสียสละของกษัตริย์ไทยและพระราชินีของพระองค์เป็นสิ่งที่เราคนไทยควรจะภาคภูมิใจว่า เราได้เกิดในประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรม มีสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงห่วงใยราษฎรอย่างแท้จริง มิได้มีแต่พระราชวงศ์ที่ทรงรักประเทศชาติ ประชาชนทุกหมู่เหล่าของแผ่นดินนี้ก็รักชาติเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากราษฎร แม้จะยากจนก็ยังจงรักภักดีรักพระพุทธศาสนา ราษฎรเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ ส่วนพวกที่ลัด โกงมีจิตใจชั่วร้ายนั้น ไม่ถือว่าเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ และสมควรแก่การรังเกียจที่สุด ข้าพเจ้าได้แนวปฏิบัติ จากกระแสพระราชดำรัสที่เป็นแบบอย่าง ให้ข้าพเจ้าตระหนักถึงความรักประเทศชาติและข้าพเจ้าได้เห็นว่ารากฐานที่แม้จะยากจนก็ยังรักประเทศของเขา ไม่เหมือนกับพวกที่ชั่วช้าลัด โกงที่มีแต่ความฉ้อฉล

จากการที่ข้าพเจ้าได้นำแนวคิดที่ได้จากกระแสพระราชดำรัส มาเป็นแนวปฏิบัติของตนเองนี้ ทำให้ข้าพเจ้ารู้ว่าการที่จะเป็นคนดีนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ยากแต่อย่างใด และหากใคร ไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือคนจนก็ตามที่ได้ปฏิบัติตนตามแนวทางแห่งกระแสพระราชดำรัสนี้แล้ว ก็จจะรู้ว่าคำกล่าวที่ว่า “ความยากจนไม่ใช่สิ่งน่าละอาย ความชั่วช้าลัด โกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง” นั้นเป็นคำกล่าวที่เป็นความจริง และผู้ใดปฏิบัติตามย่อมเป็นที่รักของคนรอบข้าง จึงอยากให้คนไทยทุกคนได้นำข้อคิดที่ได้จากแนวพระราชดำรัสนี้ไปใช้ ให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและแก่ประเทศชาติ

บรรณานุกรม

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก.ชีวิตนี้น้อยนัก.กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย,2529

พระราชสังวรญาณ.พระธรรมเทศนา(หลวงปู่พุทธ ฐานิโย).ธรรมสภาจัดพิมพ์เผยแพร่

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กุลชาโต กุลปุต โต กุลว สสุรภจิโต
 อดคณา ทุกขปต โตปี หีนกมม น การเย

กุลบุตรชาติเชื้อ	ในตระกูล	ใหญ่แฮ
สงวนสืบวงศ์ประยูร	ยิดไว้	
แม่ทุกข์ฟางเพียงสุญ	เสียดชีพ	ก็ดี
บ่เวียกงานคนไว้	ตำด้อยเสียดวงศ์	

ผู้เกิดมาในตระกูลดีในที่นี้ไม่ใช่ตระกูลที่ร่ำรวย แต่เป็นตระกูลที่รักษานบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงามเอาไว้ และอบรมให้บุตรเป็นคนดีไม่เอาเปรียบผู้อื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว เชื้อเพื่อ พ่อแม่ กตัญญูรู้คุณ อ่อนน้อมถ่อมตนมีกิริยามารยาททั้งคงามไม่คดโกง ครั้นแม่ตักทุกข์ได้ยาก สักเพียงใดก็ไม่ยอมทำความชั่ว ถือได้ว่าเป็นคนดีโดยแท้ซึ่งน่าสรรเสริญยิ่งนัก

ปัจจุบันทุกคนคงทราบดีว่าโลกของเรามีความเจริญก้าวหน้ามากทั้งด้าน เทคโนโลยี สังคม และเศรษฐกิจ แต่แท้ที่จริงแล้วไม่ว่าจะยุคใดสมัยใดจะพบว่าจะมีความเหลื่อมล้ำทางสังคม เกิดขึ้นอยู่เสมอ ยิ่งโลกเจริญไปรวดเร็วเพียงใดความเหลื่อมล้ำยิ่งมีมากตามไปด้วย บางคนโชคดีเกิด มาในครอบครัวที่มีฐานะร่ำรวยบางคนเกิดมาในครอบครัวที่มีฐานะที่แสนจะยากจนและด้อยโอกาส แต่ไม่ว่ามนุษย์จะมี เชื้อชาติ ศาสนา ฐานะทางเศรษฐกิจหรือขนบธรรมเนียมประเพณี แตกต่างกัน อย่างไร มนุษย์ทุกคนต่างต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ความพึงพอใจและเพื่อประโยชน์ส่วนตนและ คนอื่นเป็นที่รักไม่แตกต่างกัน หากทุกคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน โดยเฉพาะคนที่ยากจนและด้อย โอกาสหากเห็นว่าตนเองมีชีวิตที่ยากลำบากก็ยิ่ง เอาใจเอาเปรียบผู้อื่น ทำทุกวิถีทางไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ชั่วช้า คดโกงเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการ ไม่มีการอบรมสั่งสอนบุตรหลานหรือบุคคลอื่นใน สังคมเกี่ยวกับศีลธรรม จริยธรรม เพื่อให้สืบทอดเป็นวัฒนธรรมทางศีลธรรมต่อไป ข้าพเจ้าเชื่อว่า ทุกท่านคงทำนายได้ว่าในอนาคตสังคมโลกจะเป็นอย่างไร

โชคดียิ่งนักที่มนุษย์ตระหนักถึงความสำคัญของ “ความดี” ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใดในสังคมต่างรู้จักความดี และสามารถทำความดีได้โดยไม่ต้องเสียดวงค์เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นคนยากจนคงไม่มีสิทธิ์ในการทำความดีเป็นแน่ และคนยากจนคงมีชีวิตที่น่าเวทนามาก เพราะนอกจากจะมีชีวิตที่ยากลำบากแล้วยังต้องกลายเป็นคนที่ไร้ค่าในสังคมเป็นคนที่มีจิตใจขุ่นมัวและไม่มีเกียรติ เพราะการทำความดีจะทำให้เรเป็นคนที่มีคุณค่า มีเกียรติ เป็นที่รักใคร่ เคารพศรัทธาของคนในสังคม และที่สำคัญการทำความดีทำให้จิตใจเบิกบานและปิติสุข แม้ว่าจะไม่มีทรัพย์สินเงินทองมากมายก็ตามที่ ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่พระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคล เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบเจ็ดสิบสองพรรษา ความว่า “...ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้า คดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง...” แสดงให้เห็นถึงสายพระเนตรที่กว้างไกลและพระปรีชาสามารถเป็นอย่างยิ่ง เพราะพระราชดำรัสของพระองค์ชี้ให้เห็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข มีคุณค่าและมีเกียรติ แม้ว่าจะเป็นคนยากจนและด้อยโอกาสก็ตาม

เป็นที่น่าปลื้มปิติเป็นอย่างยิ่งที่ประเทศไทยมีสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถที่ทรงเป็นแม่ของแผ่นดิน พระองค์ทรงห่วงใยในทุกข์สุขของราษฎร ทรงตระหนักถึงความสำคัญของ “ความดี” และทรงเป็นแบบอย่างของการเป็นคนดี เสียสละเพื่อส่วนเพื่อประชาชนและประเทศชาติ โดยมีทรงเห็นแก่ความยากลำบาก

ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้มีความสนใจที่จะติดตามศึกษาพระราชประวัติ และ พระราชกรณียกิจของพระองค์ที่ยึดถือเป็นแบบอย่างและดำเนินตามรอยเบื้องพระยุคลบาท ยิ่งข้าพเจ้าได้ศึกษามากเท่าใดก็พบว่าพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถและทรงมีพระวิริยะอุตสาหะเป็นอันมาก นับแต่ครั้งทรงดำรงตำแหน่งสถานียกอากาศภาคอากาศไทยแทนสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าในปี พุทธศักราช ๒๔๕๕ ซึ่งเป็นองค์การกุศล ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจอย่างเต็มพระปรีชาสามารถ จนทำให้กิจการของสถานียกอากาศไทยเจริญก้าวหน้าเป็นอันมากจนได้รับความร่วมมือจากต่างประเทศ และจากประชาชนชาวไทยเป็นอย่างดี และในปีเดียวกันนี้เองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จออกทรงผนวชตามโบราณราชประเพณีซึ่งพระราชภารกิจในครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นพระราชภารกิจที่สำคัญและต้องใช้พระปรีชาสามารถมากและภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลาสิกขาเสด็จคืนสู่ราชสมบัติ พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีเป็น พระบรมราชินีนาถ เพื่อเป็นการเชิดชูพระเกียรติเนื่องในพระปรีชาสามารถในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจสนองพระราชประสงค์ได้เป็นที่เรียบร้อย

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเหี่ยม เยียนราษฎรต่างจังหวัดอยู่เป็นนิตย์จนทั่วพระราชอาณาจักร ทรงเห็นความทุกข์ยากและสภาพความเป็นอยู่ที่แท้จริงของราษฎรจึงทรงคิดค้นวิธีเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวบ้าน โดยงานอาชีพเสริมที่ทรงริเริ่มเป็นครั้งแรกคืองานหัตถกรรมจากป่านศรนารายณ์ ของชาวบ้านหุบกะพง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี จากนั้นทรงมีพระราชดำริกว้างไกลไปถึงชนบทถิ่นอื่นๆ และทรงก่อตั้งโครงการต่างๆ มากมายซึ่งผลงานของโครงการเป็นที่นิยมของประชาชนเป็นอย่างมาก พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งมูลนิธิและทรงพระราชทานนามว่า “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์” ทรงรับเป็นประธานกรรมการบริหารมูลนิธินี้ด้วย ทรงดำเนินงานเป็นการส่วนพระองค์เป็นระยะกว่าสิบปีจนในที่สุดพระองค์ได้พระราชทานนามมูลนิธิใหม่ว่า “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดหาอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวบ้านชาวไร่ที่ยากจน และเพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งศิลปหัตถกรรมไทยให้เป็นที่นิยมโดยทั่วไป

จะเห็นว่าสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้วยพระวิริยะอุตสาหะและทรงปฏิบัติด้วยความเต็มพระราชหฤทัยหาใช่เพื่อประโยชน์ของพระองค์ไม่หากแต่เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติและราษฎรของพระองค์ทั้งนั้น แม้กระนั้นพระองค์ยังมีทรงละเลยที่จะพระราชทานพระราโชวาทและพระราชดำรัสแก่ราษฎรเพื่อเตือนสติให้ราษฎรของพระองค์ไม่ลืมที่จะเป็นคนดีและเสียสละเพื่อส่วนรวมอยู่เป็นนิตย์ ข้าพเจ้าขออัญเชิญพระราโชวาทของพระองค์ในโอกาสเสด็จฯ ทรงเปิดงาน “บำเพ็ญประโยชน์” ของสมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ณ ศาลาโศเชิกชนม์ วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๑ ความว่า “...การบำเพ็ญประโยชน์ที่แท้จริง คือการทำหน้าที่เพื่อประโยชน์ของหน้าที่ ทำเพื่อมุ่งผลของงาน ทำด้วยจิตใจหวังดีต่อมนุษยโลก ทำโดยไม่คิดว่าผลประโยชน์นั้นจะกลับสู่ตัวเรา ทำเพื่อประโยชน์ของหน้าที่และเพื่อผู้อื่น ไม่หวังเกรง หรือมีความสะเทือนใจต่อความเข้าใจผิด คำครหานินทา หรือคำสรรเสริญเยินยอ ทำทุกสิ่งโดยไม่นึกถึงประโยชน์ส่วนตัว ไม่หวังในลาภยศต่างๆ ทำประดุจดังปิดทองเบื้องหลังพระ ถ้าท่านผู้บำเพ็ญประโยชน์ปฏิบัติได้ดังนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ท่านคือผู้ที่มีความเป็นมนุษย์เต็มเปี่ยม เพราะท่านได้ปฏิบัติสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์พึงจะปฏิบัติแล้ว นั่นคือ การบำเพ็ญประโยชน์ที่แท้จริง...”

ข้าพเจ้าได้ตั้งปณิธานอันแน่วแน่ว่าจะปฏิบัติเป็นคนดีและจะบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวมตามรอยเบื้องพระยุคลบาท โดยมีแนวในการดำเนินชีวิตดังนี้

ประการแรก คือ ความขยันหมั่นเพียรเนื่องจากข้าพเจ้าเติบโตมาในครอบครัวที่มีฐานะยากจนบิดามารดาประกอบอาชีพรับจ้างและพนักงานทำความสะอาดตามลำดับ บิดามารดาของข้าพเจ้าพร่ำสอนเสมอว่าให้เป็นคนที่มีความอดุสาหะ ขยันหมั่นเพียร และตั้งใจศึกษาหาความรู้ ซึ่งข้าพเจ้าได้ยึดถือปฏิบัติเสมอมา และเพราะความขยันหมั่นเพียรนี้เองที่ทำให้ข้าพเจ้าสามารถสอบเข้าศึกษาได้ ณ คณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และภายหลังจากที่ข้าพเจ้าได้ศึกษาพระราชประวัติ พระบรมราชาบาท และการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้วยพระวิริยะอดุสาหะของ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทำให้ข้าพเจ้าตระหนักว่า นอกจากจะมีความขยันหมั่นเพียรเพื่อประโยชน์ของตนเองและครอบครัวแล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำความขยันหมั่นเพียรนั้นสร้างประโยชน์ให้เกิดแก่ส่วนรวมและที่สำคัญจะต้องเป็น “การทำหน้าที่เพื่อประโยชน์ของหน้าที่”

ประการที่สอง คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งหมายถึงการกระทำที่ตรงไปตรงมาและจริงใจจะเกิดขึ้นได้ต้องมีความรู้สึก “เห็นชอบ” ในเรื่องที่ว่า ความซื่อสัตย์เป็นหลักที่ดั่งามเชื่อในกฎแห่งกรรม มีความสะอาดเรียบร้อย ไม่โลภ และมีความเสียสละ ความซื่อสัตย์จะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยดี ไม่ค้างพร้อย เป็นที่เชื่อถือของผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาชีพแพทย์ซึ่งได้รับความไว้วางใจ และเคารพอย่างมากจากคนในสังคมโดยเฉพาะผู้ป่วย ข้าพเจ้าจึงตระหนักดีว่าจักต้องรักษาไว้ซึ่งความซื่อสัตย์ต่อตนเอง ต่อวิชาชีพ และต่อความรู้สึกที่บริสุทธิ์ของผู้ป่วย

ประการที่สาม คือ การให้เกียรติผู้อื่น ทุกอาชีพไม่ว่าจะเป็นแพทย์ วิศวกร ทหาร ตำรวจ ครูอาจารย์ พนักงานขับรถ พนักงานรักษาความปลอดภัย ฯลฯ แม้บทบาทในสังคมจะแตกต่างกัน แต่ทุกอาชีพที่กล่าวมาเป็นอาชีพที่สุจริตและมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันและจะขาดอาชีพใดอาชีพหนึ่งไปเสียมิได้ ตัวอย่างเช่น ถ้าไม่มีพนักงานทำความสะอาด สถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ในกรุงเทพฯ คงไม่สะอาดและสวยงาม เป็นแน่ ดังนั้นทุกอาชีพจึงควรให้เกียรติซึ่งกันและกัน ควรสนับสนุนและให้โอกาสผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริตแต่ด้อยโอกาสกว่า

ประการที่สี่ คือ ความกตัญญูรู้คุณ คนที่ยากจนและด้อยโอกาสเมื่อได้รับการช่วยเหลือและโอกาสที่ดีแล้วควรที่จะสำนึกในพระคุณและควรตอบแทนผู้มีพระคุณด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มี ความกตัญญูคุณเวทิต และหากมีโอกาสต้องไม่ลืมที่จะแบ่งปันหรือมอบโอกาสที่ดีให้กับคนที่ด้อยโอกาสกว่าในสังคมด้วย ไม่เช่นนั้นก็คงไม่ต่างอะไรกับคนคดโกง ย่อมเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป สอดคล้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับความกตัญญูรู้คุณของคุณทองแดงที่มีต่อ “แม่มะลิ” ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่า “ผิดกับคนอื่นที่เมื่อกลายเป็นคนสำคัญแล้วมักจะลืมตัวและดูหมิ่นผู้มีพระคุณที่เป็นคนต่ำด้อย”

ประการที่ห้า คือ สติสัมปชัญญะ ซึ่งหมายถึงการกระทำต่างๆ ด้วยความรู้พร้อม รู้ว่ากำลังทำอะไรอยู่และทำด้วยความระมัดระวัง การกระทำสิ่งใดหากกระทำโดยไม่มีสติกระทำด้วยความประมาท หรือกระทำด้วยอำนาจของกิเลสย่อมต้องก่อให้เกิดผลเสียต่อชื่อเสียง หน้าที่การงาน ทรัพย์สินหรือแม้กระทั่งอาจส่งผลกระทบต่อชีวิต สำหรับธรรมะข้อนี้ข้าพเจ้าถือว่ามีความสำคัญกับวิชาชีพของข้าพเจ้าเป็นอย่างมากทั้งนี้เพราะการปฏิบัติหน้าที่ของแพทย์เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์จึงต้องกระทำอย่างมีสติสัมปชัญญะตลอดเวลา ก่อนให้การรักษาคงต้องวินิจฉัยโรคอย่างรอบคอบและถูกต้อง ไม่เช่นนั้นก็จะส่งผลร้ายต่อชีวิตหรือสุขภาพของผู้ป่วยได้

ประการที่หก คือ ความมีระเบียบวินัย เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องอาศัยอยู่ร่วมกัน ดังนั้นมนุษย์จำเป็นต้องรู้จักรักษาระเบียบวินัยของสังคมตามที่ได้ตกลงร่วมกัน สังคมจึงจะมีความสุข ซึ่งการจะมีระเบียบวินัยได้นั้นจะต้องปลูกฝังให้สมาชิกในสังคมตั้งแต่วัยเด็ก เพื่อจะได้คิดเป็นนิสัยรักการมีระเบียบวินัยเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ต้องถือว่าโชคดียิ่งที่สมาชิกในสังคมโลกส่วนใหญ่รักการมีระเบียบวินัย ทำให้ปัจจุบันโลกของเราดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข แม้จะมีบางแห่งบางประเทศที่ยังมีความวุ่นวายอยู่บ้างแต่ก็ถือว่าเป็นส่วนน้อย และต้องขอกล่าวว่าเป็นที่น่าภาคภูมิใจที่ประเทศไทยของเราเป็นประเทศหนึ่งที่มีศิลปวัฒนธรรมที่ดีงาม สมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใด ต่างมีความประพฤติที่เรียบร้อย อ่อนน้อมถ่อมตนและมีระเบียบวินัย ข้าพเจ้าขอสนับสนุนและขอร่วมเป็นส่วนในสังคมไทยในการธำรงรักษาไว้ซึ่งระเบียบวินัยเพื่อความสงบสุขของสังคมสืบไป

ประการที่เจ็ด คือ การมีมโนธรรม ธรรมะเป็นคำที่ทุกคนทราบดีว่ามีความหมายว่าอย่างไรแต่น้อยคนที่จะรักษาและปฏิบัติได้อย่างบริสุทธิ์อยู่เสมอ ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าถ้าเรามีมโนธรรมและยึดปฏิบัติอยู่เสมอโดยเริ่มจากน้อยไปมากและไม่เคร่งครัดจนเกินไป โลกคงจะมีความสุขมากขึ้นอย่างแน่นอน เพราะการมีมโนธรรมจะทำให้การดำเนินชีวิตของเราอยู่ในกรอบที่ดีงาม เป็นคนดี มีจิตใจโอบอ้อมอารี ชีวิตมีคุณค่า เป็นที่เคารพนับถือของคนในสังคม ดังพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า ธรรมโม หาว รกขติ ธรรมจารี ซึ่งแปลว่า ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

มนุษย์ไม่สามารถเลือกเกิดได้แต่ทุกคนสามารถเลือกที่จะเป็นและทำในสิ่งที่มุ่งหวังได้ แต่ต้องอาศัยโอกาส ความพากเพียรพยายาม ความรู้ความสามารถ ความอดทนอดกลั้นและกำลังใจ ในการดำเนินชีวิตจากตนเองและผู้อื่นที่แตกต่างกัน แน่แน่นอนว่าคนที่ยากจนและด้อยโอกาสย่อมต้องใช้สิ่งที่กล่าวมาข้างต้นมากกว่าผู้อื่น ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะประสบผลสำเร็จดังที่มุ่งหวัง แต่เป็นสิ่งที่เสี่ยงไม่ได้ ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าถ้าหากมีความวิริยะอุตสาหะ ก็คงไม่ใช่เรื่องยากจนเกินความสามารถของมนุษย์ที่พึงจะทำได้ หากแต่ความสัมฤทธิ์ผลที่ได้มานั้น ต้องอยู่บนความถูกต้องทั้งศีลธรรม

จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และรวมไปถึงกฎหมายของสังคมนั้นๆด้วย จึงจะถือว่าบุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีเกียรติสมควรแก่การสรรเสริญ เหมือนดังพระราชาบาทที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานในโอกาสเสด็จพระราชทานเข็มที่ระลึกแก่ผู้บริจาคโลหิตให้ สภากาชาดไทย ประจำปี ๒๕๑๔ ครั้งที่ ๔ ณ สถานเสาวภา วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ ความว่า “...ผู้ที่เราควรยกย่องว่ามีเกียรติสูง คือผู้ที่ไม่เสียชาติเกิด ผู้ที่ไม่ปล่อยเวลาให้ผ่านพ้นไปโดยเปล่าประโยชน์ แต่ใช้เวลาในชีวิตของเขาทุกวินาที สะสมคุณงามความดีขึ้น...การเกิดในตระกูลสูง มีทรัพย์สินเงินทองยศฐาบรรดาศักดิ์ ไม่สำคัญเท่าการมีคุณธรรมประจำใจ...ข้าพเจ้าขอกล่าว้ำว่าบุคคลที่สมควรแก่การเคารพของคนทั่วไป คือคนที่พยายามสร้างสมความดีตลอดไปในชีวิตของเขาบุคคลเหล่านั้นแหละคือบุคคลที่มีเกียรติสูง และเกียรตินี้จะไม่วันหมดสูญไปเหมือนเงินทองของนอกกาย แม้ชีวิตของทั้งหลายสิ้นไปแล้ว เกียรตินี้ก็ยังคงตกเป็นสมบัติให้ลูกหลานภาคภูมิใจ นี่แหละคือเกียรติที่แท้จริง ที่เราทั้งหลายควรจะยึดถือต่อไป...”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

นิสิตสัมพันธ์, สำนักงาน. “คำแนะนำการเขียนเรียงความ/บทความวิชาการประกวดชิงรางวัลเงิน
ทุนภูมิพล.” กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ผะอบ โปษกฤษณะ, คุณหญิง. “ลักษณะเฉพาะของภาษาไทย การเขียน การอ่าน การพูด การฟัง
และราชาศัพท์.” กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา, ๒๕๓๘.

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา. “เรื่อง ทองแดง ฉบับการ์ตูน.”

กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๗.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. กรมวิชาการ. “สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ.” กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๗.

สมปอง มุทิโต, พระมหา. “โคลงโลกนิติ นิติธรรมของชาวโลก.” กรุงเทพฯ: ธนาเพรส แอนด์
กราฟฟิค, ๒๕๔๔.

สุจิต เฝ้าสวัสดิ์, และคณะ. “จริยธรรมในเวชปฏิบัติ.” กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

อุปทิศศิลปสาร, พระยา. “หลักภาษาไทย: อักษรวิธี วจีวิภาค วายกสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์.”
กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕.

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นายธีรภาส์ ชานฉนวน

คณบดีวิทยบริการ

รณังสี 47๖๖172๕๐

ผลงาน

เรียงความประเภทบุคคล

เรื่อง

"ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งน่าอาย ความซำ้ซำ้กดโง่งนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าอายอย่างยิ่ง"

เสนอ

คณะกรรมการพิจารณารางวัลเงินทูลนิพนธ์ประจำปี2547

จัดทำโดย

นายชเนต อร่ามแสงเทียนชัย

4135065930

คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ชั้นปีที่6

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผลงาน

เรียงความประเภทบุคคล

เรื่อง

"ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งน่าละอาย ความซ้าซ้าคดโกงนั่นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง"

เสนอ

คณะกรรมการพิจารณารางวัลเงินทุนภูมิพลประจำปี2547

จัดทำโดย

นายธเนศ อร่ามแสงเทียนชัย

4135065930

คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ชั้นปีที่6

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นายธนดี อ่วมแสงเทียนชัย

4135065930

คณะกรรมการค่าจ้าง วันที่ 6

"ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าอาย ความชั่วช้าคดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง"

พระราชดำรัสข้างต้นนั้น เป็นพระราชดำรัสตอนหนึ่ง ที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ รับสั่งเตือนไปถึงความซื่อสัตย์ โดยพระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคล เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา 72 พรรษา ซึ่งเป็นวันแม่แห่งชาติของชาวไทยทุกคน เป็นการเตือนใจพสกนิกร ให้ระลึกพระคุณแม่ซึ่งพระองค์ได้ทรงเป็น แม่ของประชาชนอย่างแท้จริง ที่ได้มีทุกข์ ที่ได้มีความเดือดร้อน มีปัญหาความยากไร้ พระองค์ก็เสด็จสู่สถานทีนั้น เพื่อช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ของประชาชนผู้ยากไร้ กิจกรรมที่พระองค์ทรงกระทำนั้นปรากฏไปทั่วโลก จนนานาประเทศได้ยกย่องพระองค์ว่าเป็น มหาราชินีผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่ราษฎรจนเหลือที่จะพรรณนาได้ การปฏิบัติตามแนวทางกระแสพระราชดำรัส ถือเป็น การบูชาที่ประเสริฐที่สุด เนื่องจากการยึดถือปฏิบัติแนวทางดังกล่าวไม่เพียง ทำให้ชีวิตของผู้ปฏิบัตินั้นมีแต่ความสุขความเจริญก้าวหน้าเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสังคม และแผ่นดินไทยที่เรารักด้วย

"ความยากจน" ทุกชนิดอาจจะ "จนเพราะไม่มี" หรือ "จนเพราะไม่พอ" ตลอดถึง "จนความดี" ความจนแต่ละชนิดที่กล่าวถึงล้วนเป็นความทุกข์ทั้งสิ้น เราจำเป็นต้องเข้าใจต้นตอและวิธีแก้ไขความเข้าใจเรื่องความจนตามพจนานุกรม ให้คำอธิบายว่า จนคือ ขัดสน, ไร้ทรัพย์, แพ้หมดหนทาง, เช่น จนตรอก...ไม่มีทางไป, จนใจ...ไม่มีทางคิด, จนแค้น...ไม่มีทางเดิน ความยากจนชนิดจนเพราะไม่มีนั้น เป็นความยากจนแบบชั่วคราว หากพวกเพียรทำงานอย่างสุจริต ประกอบกับมีความสันโดษก็จะสามารถแก้ปัญหาความยากจนให้หมดไปได้ แต่ทว่าสิ่งที่เป็ความยากจนแบบถาวรก็คือความจนเพราะไม่พอ เศรษฐีอนาถาประเภทนี้มักจะยึดติดในค่านิยมทางวัตถุ มากกว่าคุณค่าทางจิตใจ ถึงจะมีทรัพย์จนเหลือล้น ก็ยังรู้สึกจนอยู่เสมอ ทำให้จิตใจคั่นรนอยู่เป็นนิจ มั่งจะสะสมทรัพย์ทำเดี๋ยวนั้น มีทรัพย์ไว้ก็เหมือนกรวดดิน บ้างก็เบียดเบียนกระทั่งตนเองและผู้อื่น ดังจะพบได้ในกรณีผู้มีอำนาจตำแหน่งใหญ่โตใช้อำนาจมิชอบ เพื่อทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวง เหมือนเป็นมะเร็งร้ายที่เกาะกินสังคมไทยสร้างความเสียหายแก่ประเทศชาติ มาตลอด ซึ่งมีคนกล่าวว่า "เมืองไทยเราถ้าไม่มีการทุจริต คดโกง ถนนจะปูด้วยทองคำก็ยิ่งได้" ส่วนเรื่องความยากจนของคนไทยนั้น ขอย้อนกล่าวถึง ความเป็นอยู่สมัยโบราณของบรรพบุรุษไทยที่ออกไปหาผลไม้ และล่าสัตว์ในป่ามาเป็นอาหารเลี้ยงชีพ แบบที่เราเรียกกันว่า "วิถีชนบทแบบดั้งเดิม" ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า พวกนั้นจะไม่รำร้องว่าตนเองยากจน หรือพวกชาวเขาชาวดอยที่เพาะปลูกพอเลี้ยงตนเอง ส่วนที่เหลือก็นำไปขายบ้าง แล้วนำมาเจือจุนกัน เขาก็จะไม่ร้องว่าเขาจนเช่นกัน ดังคำกล่าวในสมัย

สุโขทัย ที่พ่อขุนรามคำแหงทรงจารึกถ้อยคำในศิลาจารึกให้อุชนรุ่นหลังได้ศึกษาว่า "ในน้ำมีปลาในนามีข้าว" ทำการพอมีพอกินไม่หรรหราฟุ่มเฟือย รู้จักพอใจในความต้องการ ไม่โลภ อีกทั้งเจือจุนซึ่งกันและกันสอดคล้องกับ แนวทางที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานในแนวคิด "เศรษฐกิจแบบพอเพียง" ซึ่งหากนำมาปฏิบัติตามรอยพระยุคลบาท จะทำให้สามารถเลี้ยงชีวิตแต่พอดี ไม่มีความสะดวกสบาย โภชนาและความทะยานอยาก ดำรงอยู่ในทางสายกลาง ทำให้ครองชีวิตของตนได้อย่างผาสุกไม่เดือดร้อน

ความยากจนนั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจแต่ประการใด ฐานะเศรษฐกิจเป็นเพียงเปลือกนอกที่ไม่มั่นคง ถ้าผู้ใดมีจิตใจที่ปราศจากความคดโกง ปราศจากความละโมภ ผู้นั้นย่อมได้รับการยอมรับว่าเป็นคนไทยย่อมมีสิทธิในการดำรงชีพ ตามฐานะประชาชนคนไทยคนหนึ่ง ย่อมได้รับการบริการทางสุขภาพ ยามเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่แตกต่างกันกับ ผู้ที่ร่ำรวยสิ้นฟ้าแต่ประการใด ย่อมได้รับความคุ้มครองให้มีความปลอดภัยทางร่างกายและทรัพย์สินที่เท่าเทียมกันเสมอกันทุกกรณี ข้าพเจ้าขอน้อมยกเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเยี่ยมราษฎร ยามเห็นชาวบ้านมาฝารับเสด็จ โดยเฉพาะผู้หญิงใส่ผ้าชิ้นสวยงาม แม้จะดูเก่าคร่ำคร่า แต่ฝีมือที่ทอนับว่าละเอียดงดงามมาก ทรงมีพระราชปฏิสันถารว่า "ผ้านี้สวยมาก ทอให้ราชินีได้ไหม" ชาวบ้านบอกว่า "ราชินีจะเอาไปทำอะไร เพราะผ้าแบบนี้คนนุ่งห่มมีแต่ยากจนเท่านั้น" พระองค์ทรงตอบกลับไปว่า "ถ้าทอพระราชินีจะใส่ตลอด" เหตุการณ์ดังกล่าวนำมาสู่ความภาคภูมิใจของราษฎรผู้ยากจน ต่างรับอาสาทอผ้ากันมากขึ้น จนสามารถตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพขึ้น พระองค์ทรงมีสมาชิกที่ยากจนบางครั้ง แทบไม่มีสมบัติติดตัวมา นอกจากร่างกายและชีวิต บางคนเฝ้ารอวันตายอย่างปราศจากความเอาใจใส่กับสรรพสิ่งรอบตัว ให้มีความรู้จักรการทำงานตามรอยพระยุคลบาท ชนิดเหนียวสายตัวแทบขาด จนกระทั่งเป็นบุคคลที่ทำงานด้วยความเมตตา อดทน และที่สำคัญทำงานด้วยหัวใจ

ข้าพเจ้าขอนำเสนอประเภทความจนออกเป็นสองประเด็นดังนี้

ประเด็นแรกที่จะนำเสนอ คือความยากจนชนิด "จนเพราะไม่มี" เรื่องความมั่งมี ความยากจนนั้น ข้าพเจ้าสามารถกล่าวได้ว่า ตนเองไม่ใช่ทั้งคนมั่งมีและยากจนทั้งสองอย่าง กล่าวคือ ข้าพเจ้าไม่เคยเป็นคนมั่งคั่ง ฟุ้งเฟ้อเกินจำเป็น ขณะเดียวกันก็ไม่เคยตกทุกข์ได้ยากถึงขนาดไม่มีจะกิน ความจนเพราะไม่มีนั้น หมายถึง ด้านการใช้จ่ายการกินอยู่ เครื่องนุ่งห่มตลอดจนปัจจัยสี่แสนจะฝืดเคือง ชีวิตของคนจนที่ใคร ๆ พกกันถลวนัก แต่บ้างก็หนีกันไม่พ้น อาจเป็นด้วยเหตุหลายอย่าง ดังนี้ คือ 1. เกิดจากความเกียจคร้าน 2. เกิดจากการไม่รักษาทรัพย์สิน 3. เกิดจากมีจิตใจมัวเมาในอบายมุข 4. เกิดจากการไม่รู้จักรู้ใช้ของตนเอง ดังนั้นการแก้ไขปัญหาความยากจนในความคิดเห็นของข้าพเจ้าน่าจะเป็นวิธีดังต่อไปนี้คือ

1. อบรมแนะนำ ให้คนรู้จักทำมาหากินอย่างสุจริต ไม่นั่งรอสุ้นโชคกลางจากการพนัน คนเรา
ต้องการเงินมาจับจ่าย ใช้จ่ายซื้อของที่อยากได้ และจำเป็นกับชีวิตของแต่ละคนด้วยตนเอง อย่าลืมนะว่า "ไม่มี
ความยากจนในหมู่ของคนขยัน"

2. ใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาอย่างสร้างสรรค์ เนื่องจากธุรกิจแบบทุนนิยมที่ เน้นกลุ่มเป้าหมาย
ใหญ่ทางการตลาดคือวัยรุ่น ซึ่งเป็นวัยที่ถูกชักจูงง่าย โดยใช้ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศ
อาทิเช่น Internet เป็นสื่ออบายมุขก่อให้เกิดการประพุดติดนเกินขอบเขตการเป็นนักเรียน นิสิต นัก
ศึกษาที่ดี เป็นการใช้เทคโนโลยีเพื่อสพมากกว่าเพื่อการศึกษา ดังนั้นครอบครัว ครูอาจารย์ เพื่อนควรส่ง
เสริมให้ใช้ความเจริญก้าวหน้าอย่างระมัดระวัง ควรสร้างสรรค์ไปในทางที่สร้างความเจริญก้าวหน้าทาง
วิชาการ หรือสืบค้นหาข้อมูลการเรียนการสอน

3. การรู้จักประหยัด รู้จักค่าของเงิน สิ่งของอะไรที่หายากเกินความจำเป็นต้องการ รู้จักถนอมใช้
สิ่งของอย่างถูกวิธี เครื่องใช้ชำรุดเพียงเล็กน้อยก็ไม่จำเป็นต้องทิ้ง หันมาซ่อมแซมบ้านเรือนเราให้ดีโดย
เริ่มต้นจัดทำความสะอาด 'ไม่ปล่อยให้รกรุงรัง' ซึ่งควรเริ่มจากบ้านแล้วขยายต่อไปที่ทำงาน ควรมีการจัด
ระบบงานให้สะอาด เป็นระเบียบ "ของหายก็รู้ ดูก็งามตา" ซึ่งจะเห็นได้ว่าองค์กรที่มีการพัฒนาระบบ
งานให้ดีจะช่วยลดค่าใช้จ่ายขององค์กรนั้นลงได้มาก

4. รู้จักทำงานเป็น ต้อง "เต็มใจ แข็งใจ ตั้งใจ เข้าใจ" ในงาน ตามหลักอิทธิบาทสี่ เมื่อ
คราใดที่มีอุปสรรคในการทำงาน ให้เราติดอยู่เสมอว่ายังมีวิธีแก้ไข ขอน้อมยกตัวอย่างสมเด็จพระนาง
เจ้าพระบรมราชินีนาถ กับงานทอไหม พระองค์ทรงตรวจงานด้วยพระองค์เองทั้ง ๆ ที่ใหม่เป็นสิ่งที่พระ
องค์เองทรงกลัวที่สุด และทรงประชวรด้วยอาการแพ้ไหม (Allergic Asthma) คณะแพทย์ทรง
แนะนำให้พระองค์ทรงหลีกเลี่ยง แต่พระองค์ทรงแก้ไขงานด้วยปัญญาโดยตรวจงานผ้าไหมในพลาสติกใส
ทอดพระเนตรโดยไม่มีฝุ่นละอองฟุ้ง ในคราเดียวกันในการดิชมผลงานทรงซักถามความเป็นอยู่ของทาง
บ้านสมาชิกศิลปาชีพ ทรงจำได้แม่นยำว่าครอบครัวใดควรได้รับการช่วยเหลือแบบใด ก็จะช่วยเหลือตาม
สมควร ที่กล่าวมานี้ถ้าเทียบกับหลักการแพทย์เราเรียกว่า Holistic Approach

Holistic approach หมายถึงการมองสิ่งต่างๆแบบองค์รวม เช่นการดูแลผู้ป่วยนั้น ไม่ใช่
เพียงรักษา "โรค" ที่ผู้ป่วยเป็น แต่หมายถึงการดูแลผู้ป่วยทั้งร่างกาย จิตใจ และปัจจัยทางสังคม
(BIO,PSYCHO,SOCIAL) คนมีทั้งร่างกายและจิตใจ ดังนั้นนอกจากรักษาโรคทางกายแล้ว
แพทย์ต้องดูแลด้านจิตใจของผู้ป่วยด้วย เช่นการให้ผู้ป่วยรู้สึกว่ามีคนเอาใจใส่ดูแลเขา ทั้งนี้โรคบางอย่าง
ไม่จำเป็นต้องรักษาด้วยยาเลย เพียงแค่การพูดคุย หรือคำแนะนำของหมอ ก็ทำให้ผู้ป่วยหายป่วยได้ ปัจจัย
ทางสังคม ได้แก่ พฤติกรรมของผู้ป่วยเช่น การสูบบุหรี่ อาหาร การออกกำลังกาย ซึ่งมีผลต่อสุขภาพโดย
ตรง ก็ควรแนะนำการปฏิบัติตนที่ถูกต้อง เช่นการรับประทานอาหารไขมันมากเกินไปทั้งบ้าน ก็เสี่ยงต่อโรค

หัวใจ นอกจากนี้แล้วปัจจัยทางด้านฐานะทางเศรษฐกิจก็เป็นสิ่งที่แพทย์ต้องคำนึงถึงในการรักษาผู้ป่วย ด้วย เช่น ถ้าเราจ่ายยาแพงๆ ผู้ป่วยมีเงินจ่ายค่ายาไหม ขาดบางอย่างไม่จำเป็นต้องมีราคาแพงแต่รักษาได้ผล เช่นเดียวกัน เรื่องยาผู้ป่วยสามารถกินยาตามที่เราลังได้จริงหรือไม่ เช่นกินวันละ4ครั้ง หลังอาหารและก่อนนอน แต่ผู้ป่วยเป็นคนที่ไม่กินอาหารมื้อเช้า และนอนไม่เป็นเวลา ก็ไม่สามารถกินยาได้มีประสิทธิภาพ เราจึงต้องคำนึงถึงปัจจัยหลายๆอย่างร่วมกันในการดูแลผู้ป่วยหนึ่งคน เจกเช่นเดียวกันกับการทำงานอื่นๆ ที่ต้องทำงานร่วมกับผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา จำเป็นต้องใช้หลักการนี้ ช่วยตรวจสอบการทำงานให้ถูกต้องตามหลักอิทธิบาทสี่

มีผู้กล่าวว่า "อาวุธของประเทศไทยคือ ความสามัคคี" ดังนั้นคนไทยจึงมีความเป็นอยู่ในความยากจน ในดินแดนแห่งสยามนี้จึงไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ว่าจะยามประเทศจะมีความรุ่งเรือง เศรษฐกิจตกต่ำ เกิดวิกฤติต่าง ๆ ทำให้สิ่งที่ไม่แน่นอนเหล่านั้นย่อมผ่านพ้นไปได้ด้วยดี กรณีเกิดประสบภัยพิบัติกับชาวไทย เช่นกรณีของภัยธรรมชาติสึนามิ(Tsunami) ที่เกิดกับชาวไต้หวันก็ยังสามารถได้รับการช่วยเหลือจากการมีน้ำใจของคนไทยด้วยกันเอง การรู้จักการให้ ความสามัคคีของชนชาวไทยทุกฝ่ายต่างช่วยบรรเทาความทุกข์ ความหายนะจากภัยธรรมชาติอันไม่แน่นอนนี้ ที่สูงนี้ได้ว่าอันความยากจนที่สามารถเกิดกับบุคคลทุกผู้ทุกคนได้ทุกโอกาสนั้น เราชาวไทยต่างช่วยกันให้ผู้ที่ตกอยู่ในความยากจนได้มีโอกาสในชีวิต ไม่ปล่อยไปตามยถากรรม เนื่องจากชีวิตทุกชีวิตนั้นยังไม่สิ้นหวัง เพราะ "จนได้ก็รวยได้ เมื่อรวยได้ก็จนได้" เป็นของคู่กัน

ประเด็นที่สองที่จะนำเสนอ นี้คือ ความยากจนชนิด "จนเพราะไม่พอ และจนความดี" เมื่อมนุษย์มีความต้องการมากขึ้น ก็รู้สึกว่าคุณเองจนลง การแก้ไขความยากจนประเภทนี้ควรใช้ความสันโดษ ซึ่งพระพุทธเจ้าของเราตรัสสอนว่า "เป็นทรัพย์อันประเสริฐ" ความพอใจในสิ่งที่มีอยู่แล้ว ทำให้เรามีกำลังใจที่จะทำหน้าที่ให้ดีที่สุด ไม่ละโมภทะยานอยากได้ในสิ่งที่ผิด "เมื่อไม่มีสิ่งที่ตัวเองชอบ ก็ต้องชอบสิ่งที่ตัวเองมี" บางคนมิได้คิดเช่นนั้น เมื่อเดินทางตรงไม่ได้ก็กลับเดินไปในทางที่คดเคี้ยว คดโกง เห็นแก่ตัว เบียดเบียนผู้อื่น เพียงเพื่อให้ได้ทรัพย์สินมา กลายเป็นคนจนประเภท "จนความดี" คนเหล่านั้น ก็อยู่ไม่เป็นสุขในชีวิต ต้องคอยระวัง ชุกซ่อน หลบหลีก ไปที่ไหนก็ต้องมีคนคอยดูแล คอยคุ้มกัน การแก้ปัญหาควรใช้ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเป็น "ค่านิยม" สำคัญที่สังคมยอมรับ และยังเป็นคุณธรรมสำคัญทางศาสนา อีกด้วย ๑ อาจกล่าวได้ว่า ชาติใดมีบุคคลที่มีความซื่อสัตย์สุจริตมากเพียงใด ชาตินั้นก็จะเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงเพียงนั้น ดังนั้นเราจึงควรเริ่มปฏิบัติตนดังนี้

1. ซื่อตรงต่อตนเอง โดยมีหิริโอตตปปะคอยเป็นเครื่องกำชับ มีความละเอียดและกระตือรือร้นต่อตนเอง ในอันที่จะกระทำความคิด แม้ว่าจะไม่มีผู้รู้เห็น แม้สิ่งเล็กๆน้อยๆ เช่น ข้าวของของผู้อื่น ก็ไม่ควรหยิบนำไปใช้ก่อนได้รับอนุญาต การสอบก็ควรภูมิใจกับผลการสอบ ภูมิใจในความรู้ของตนเองโดยเห็นค่า

ความสำคัญของความซื่อสัตย์ มากกว่าคะแนนสอบ โดยมิต้องให้ผู้ใดคอยบังคับ หรือมานั่งกำกับ การสอบ
ข้าพเจ้าเองในฐานะที่กำลังจะเป็นบัณฑิตนั้น เห็นว่าการเป็นบัณฑิตมหานั้นต้องพยายามสำรวจตนเอง
ว่า “เราเป็นตัวปัญหา” ในสังคมส่วนรวมหรือไม่ “เราอยู่ส่วนไหนของปัญหา” “มีมุมมอง เพื่อสังคม
หรือตนเอง” รวมทั้งต้องนำเสนอแนวความคิด ที่ดีมีประโยชน์ กล่าวคือกล่าววิจารณ์ในสิ่งที่ถูกต้อง สังคม
ไทยจะเป็นสังคมที่มีคอบอดทางปัญญา ถ้า “บัณฑิต” ต่างเอาตัวรอดโดยลำพัง กลับมุ่งแสวงหาความมั่งคั่ง
ส่วนตัว ทอดทิ้งผู้ด้อยการศึกษา ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ชีวิตของเราจะเป็นชีวิตที่มั่นคง ไม่เป็ย
เบียดเบียนผู้อื่นจำเป็นต้องมีความซื่อสัตย์ สังคมใดก็ตามปราศจากความซื่อสัตย์ แม้จะมีความรู้เทคโนโลยีก้าว
ไกล มีคนเก่งมากสังคมนั้นก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ข้าพเจ้าขอโน้มอัญเชิญพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงความซื่อสัตย์ สุจริตว่า

ความรู้คู่เปรียบด้วย	กำลัง	กายเอย
สุจริต	คือ	เกราะบัง
ปัญญาประดุจดั่ง		ศาสร์พ้อง
กมุสดีต่าง	โล่ห์	ป้อง
		อาจแก้แล้วกลางสนาม

2. ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูง เพื่อนมนุษย์ ไม่โกงหรือเอาเปรียบ รวมไปถึงการหวังดี ปรารถนาดี
ด้วย ข้อนี้จำเป็นมากสำหรับ บุคลากรด้านบริการประชาชน เช่น อาชีพ ตำรวจ แพทย์ พยาบาล ครูผู้
มีอำนาจของรัฐ ต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเป็นธรรมไม่ฉวยโอกาส ใช้อำนาจหน้าที่ทุจริตเสียเอง ตำรวจ
ที่ดีจะต้องไม่เห็นคนมีฐานะมีความสำคัญมากกว่า คนจนที่ทำมาหากินโดยสุจริต ผู้มีหน้าที่รักษา
กฎหมายบ้านเมือง ไม่ควรมาทำผิดกฎหมายเสียเอง ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างอาชีพแพทย์ ซึ่งแพทย์ที่ดีนั้น
จรรยาบรรณแพทย์นั้นจะต้องรักษาอย่างเคร่งครัด คนไข้ทุกคนจะต้องได้รับการดูแลรักษาแบบเดียวกัน
โดยมิได้คำนึงถึงชนชั้น วรรณะ เชื้อชาติ ทั้งนี้เวลาจะรักษาคนไข้ให้ปฏิบัติต่อคนไข้ เสมือนเป็นญาติ
เราคนหนึ่ง แล้วเราก็จะสามารถสังคารักษาที่สมเหตุสมผลได้

สถาบันวิทยบริการ

3. ซื่อตรงต่อหน้าที่ ความซื่อตรงเที่ยงธรรม ไม่แสวงหาผลประโยชน์ในทางมิชอบ รู้จักเสียสละ
ประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง มีคติธรรมในใจว่า “ซื่อกินไม่หมด คดกินไม่
นาน” ทั้งนี้รวมถึง การซื่อตรงต่อเวลาทำงานอีกด้วย โดยจะต้องอุทิศเวลาทั้งหมด หรืออย่างน้อยตาม
ตารางที่ได้รับมอบหมายกำหนดหน้าที่ให้ เพื่อทำงานในหน้าที่ตนให้เรียบร้อย การคัดเลือกข้าราชการหรือ
พนักงานของรัฐ เข้าทำงานจำเป็นต้องเป็น ผู้มีความรู้ความสามารถและเป็นคนที่มีคุณธรรมประจำใจ ซึ่ง
สังคมมีความต้องการทั้งสองอย่าง ก็คือต้องรู้ดีและประพฤติดีด้วย เพราะหากรู้ดีอย่างเดียว แต่ความ
ประพฤติใช้ไม่ได้ คนผู้นั้นอาจจะใช้ความรู้ในทางที่ผิด คิดแต่จะหาช่องทางเอารัดเอาเปรียบ คอร์รัปชัน

คดโกงต่อประเทศชาติ ข้าพเจ้าขอโน้มอัญเชิญพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นหลักในการทำงานดังนี้

“...ผู้ที่มีความสุจริตและบริสุทธิ์ใจ แม้จะมีความรู้่น้อยก็ยอมทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมได้มากกว่าผู้ที่มีความรู้มาก แต่ไม่มีความสุจริต ไม่มีความบริสุทธิ์ใจ...”

การปฏิรูปสังคม หรือการจัดระเบียบสังคม จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดขณะนี้โดยต้องเริ่มที่การศึกษาซึ่งต้องทำให้ผู้เรียนมีความรู้ดีและความประพฤติดี มีความรู้คู่คุณธรรม เน้นการพัฒนาการทางด้านอารมณ์หรือที่เรียกว่า อีคิว (Emotional Quotient) การรับคนเข้าทำงาน จำเป็นต้องคัดเลือก คนเก่งและดี รวมถึงต้องร่วมมือร่วมใจต่อต้านระบบฝากฝังหรือเส้นสาย เข้าทำงานด้วย

4. **ซื้อตรงต่อประเทศชาติ** บ้านเมืองเรามีการทุจริตได้ตั้งแตระดับรากหญ้า “โกง-กิน” กันเริ่มตั้งแต่เงินเพียง 10-20 บาท รับเงินใต้โต๊ะ ซึ่งก็ทำกันมายาวนาน และก็ไต่ไปสู่ระดับ “โกง” หลักสิบ หลักร้อย จนถึงหลักพันล้าน ด้วยการจ่าย “ค่าคอมมิชชั่น” ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับธุรกิจรับเหมาก่อสร้าง ก็คือ “ทุจริต-โกง” หรือ “ฉ้อราษฎร์บังหลวง” นั่นเองแต่ “ฉ้อราษฎร์บังหลวง” ในปัจจุบัน นับว่า “สลัดซับซ้อน-แสบเยล” อย่างมาก ไม่ตรงไปตรงมาเหมือนในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ขบวนการตลาดหุ้นตลาดทุน” จะเป็นช่องทางสำคัญในการ “ทุจริต” และไม่สำคัญเท่ากับ “การฟอกเงิน” ในขบวนการเช่นนี้ “จับได้ไล่ทัน” ยากมาก เพราะมี “คนกลาง” หรือ “ตัวแทน” มาถือหุ่นแทนอีก

“การทุจริต คดโกง” เป็นมะเร็งร้ายที่เกาะกินสังคมไทย สร้างความเสียหายให้แก่ประเทศมาโดยตลอด รัฐบาลให้ข้าราชการมีเงินเดือนที่เหมาะสมตามความสามารถ ใช้มาตรการที่เด็ดขาดในการกำจัดผู้ที่ทุจริต โดยเพิ่มโทษให้มาก สังคมต้องยึดมั่นต่อความถูกต้องความดี ไม่ไปสับสนกับความรวย ความมีอิทธิพล ไม่สับสนว่าความรวยเป็นความดี ความจนเป็นความชั่ว คนบางคนรวยขึ้นมาจากความชั่ว บางคนที่ยากจนยอมแพ้ไปตกอยู่ในอบายมุข สุดท้ายเป็นอาชญากรก็อ้างว่าเพราะจนจึงต้องขโมย แต่ขณะที่บางคนใช้ความยากจนเป็นพลังสู้ชีวิตและเดินไปข้างหน้า ซึ่งเราควรระลึกว่า “ความสำเร็จของคนที่มีองค์ประกอบครบพร้อมจะประหลาดอะไร ความสำเร็จของผู้ที่ต้องฟันฝ่าด้วยความยากลำบาก ต่างหาก ที่ประทับใจคนทั่วโลกชั่วกาลนาน”

ตัวแทนของประชาชนคือผู้แทนราษฎร วุฒิสมาชิก สීමวลชน ตลอดจนตัวเราเอง ควรยกย่องส่งเสริมคนดี คนซื่อสัตย์สุจริต มากกว่าคนรวย มีหน้ามีตาในสังคม และพร้อมที่จะเสนอข้อมูลการทุจริตของบุคคล หรือองค์กรให้ประชาชนรับทราบ ให้รัฐบาลจัดการอย่างเด็ดขาดโดยไม่มีข้อยกเว้น

มีผู้เปรียบว่า “ชีวิตเหมือนการเดินทางไกล” ซึ่งทุกคนล้วนจะพยายามไปให้ถึงจุดหมายปลายทาง คนที่เลือกทางเดินที่เรียบง่าย ตรงไปตรงมา ไม่หลงเข้ารกเข้าพง หรือมัวแต่เพลินกับกิเลสที่คอยยั่วยวน

กวนใจ มีความสุขแต่พอประมาณ ก็คงจะถึงจุดหมายปลายทางด้วยความมั่นคงปลอดภัย ฉะนั้นผู้ที่ต้องการสู่จุดหมายปลายทางที่ดีนั้น ย่อมต้องมีการตั้งเป้าหมายให้ถูกต้อง โดยเลือกทางชีวิตที่ซื่อสัตย์ สุจริต เป็นเส้นทางที่มั่นคงและปลอดภัย ส่วนการเสริมสร้างจริยธรรม นำเมืองไทยให้สู่เป้าหมายที่มั่นคง จะต้องดำเนินอย่างเป็นรูปธรรม โดยต้องมีการจัดระเบียบสังคม ปลุกฝังค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ ให้กับเยาวชนตั้งแต่ยังเล็ก โดยผู้ใหญ่จะต้องเป็นตัวอย่างที่ดี ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง เราคนไทยต้องร่วมมือพัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยความรัก ความสามัคคี ชาติบ้านเมืองของเรา ก็จะสงบร่มเย็น เจริญก้าวหน้า ในที่สุด

การแก้ไขปัญหาเรื่องการทุจริต คดโกง นั้น จำเป็นที่เราต้องพึงระลึกเสมอว่าเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ "คนโกงต้องเลิกโกง" หรือ "คนคิดโกงต้องเลิกคิด" ที่สำคัญ ให้เราเริ่มสำรวจที่ตัวเราก่อน จึงค่อยขยายไปยังสังคมไทยที่เรารักและหวงแหนในที่สุด

ฉะนั้น สิ่งสำคัญที่ "เราคนไทย" ทุกคนจะต้องน้อมรับด้วยเกล้าจากพระราชดำรัสข้างต้นคือ "คิดดี ทำดี ตามรอยพระยุคลบาท เสริมสร้างเมืองไทยใสสะอาด" ซึ่งคงไม่ต้องการแปลเป็นอื่นนอกจาก ร่วมประพฤติปฏิบัติ ตามพระราชดำรัส รู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง มุ่งปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ดังพระบรมราโชวาทของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก กรมหลวงสงขลานครินทร์ ซึ่งขออัญเชิญมาเน้นย้ำ ให้ทุกคนทุกอาชีพได้ระลึกเสมอว่า

"ขอให้ถือประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่สอง

ประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์เป็นกิจที่หนึ่ง

ลาภทรัพย์และเกียรติยศจะตกมาแก่ท่านเอง

ถ้าท่านทรงธรรมะแห่งอาชีพไว้ให้บริสุทธิ์ "

สถาบันวิทยุสื่อสาร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

- เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา . "เป็น อยู่ คือ" ชัดพิมพ์เนื่องในวโรกาส วันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, 2535
- บุรณี กาญจนถวัลย์ . พฤติกรรมศาสตร์ (Behavioral Science) : ภาควิชาจิตเวชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2545
- พระพรหมมิ่งคลาจาณี (หลวงพ่อบุญญานันทิกุ). พระราชดำรัสพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2547
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). ปฏิรูปการศึกษา พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ที่ไหน : สำนักงานปฏิรูปการศึกษา , 2544
- พลเอกเปรม ติณสูลานนท์. เกิดมาต้องตอบแทนบุญคุณแผ่นดิน: คณะกรรมการส่งเสริมกิจกรรม มูลนิธิรัฐบุรุษ , 2544
- หลวงวิจิตรวาทการ. ปาฐกถาและคำบรรยายเล่ม 1 : holistic publishing , 2546
- วิบูลย์ เข้มเจริญ . ผู้สังคมนเกษตร สำนักอิสระของชาวนาชาวไร่: สำนักพิมพ์หมู่ราษฎร, 2534
- ศุภชัย ยาวประภาชัย . คอร์รัปชันในวงราชการ “มุมมองของประชาชน” : สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ , 2544
- สุจิตต์ เผ่าสวัสดิ์ และคณะ . จริยธรรมในเวชปฏิบัติ : โอ. เอส. พรินติ้ง เฮาส์, 2545
- สุพัตรา สุภาพ. ปัญหาสังคมไทย . ไทยวัฒนาพานิช , 2531
- ข้อมูลจากการใช้ internet search

1. Speeches of His Majesty King Bhumibol Adulyadej
www.kanchanapisek.or.th/speeches/index.th.html

2. มิตรทางใจ ... พระราชดำรัส ของ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ. ...
www.mittangjai.com/aaa.html

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้า คดโกงนั้นแหละ
เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง

ความยากจนมีอยู่ทั่วทุกหนแห่งในประเทศไทย ความยากจนเป็นทุกข์ของแผ่นดิน ความยากจนทำให้คนจนส่วนใหญ่ของประเทศไทยรู้สึกท้อแท้สิ้นหวัง ประเทศของเราก็คงสิ้นหวังไปด้วย เราจึงต้องต่อสู้ทุกวิถีทางเพื่อขจัดความยากจนให้ค่อย ๆ หายไปจากสังคมไทย คนยากจนจะได้มีกำลังใจต่อสู้ไม่ท้อแท้ ไม่สิ้นหวัง เพื่อประเทศของเราจะได้มีความหวังต่อไป

ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ในพุทธศักราช 2547 ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลที่มาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายชัยมงคล ทรงให้สติทุกฝ่ายให้รู้จักการให้ การเสียสละ และระลึกถึงคุณของแผ่นดิน การกระทำเช่นนี้จะทำให้ความคิดชั่วหมดไป ทรงชื่นชมชาวบ้านแม้จะยากจนแต่ก็มีน้ำใจ และยึดมั่นในสัตย์จะวาจา ไม่ละโมภ โลกมากและเห็นแก่ตัว พระราชดำรัสของพระองค์เปรียบเหมือนดวงประทีปที่นำทางพสกนิกร คุณพระมารดาอุปโลภให้ตัดเมตตาเหนือศีรษะลูก ๆ ด้วยความห่วงใย ทรงพร่ำสอน ทรงพร่ำเตือน ด้วยความรัก เพราะทรงหวังให้ลูก ๆ มีชีวิตที่ประเสริฐโดยธรรม "เมื่อยังเด็ก ๆ อยู่ ข้าพเจ้าเคยเสียใจมากที่คุณแม่ไม่มีเสื้อผ้าสวย ๆ ให้ใส่เลย เสื้อผ้าที่ใส่เล่นในบ้านก็รับช่วงจากพี่ชายสองคน และได้เห็นแม่นั่งเย็บจักร เย็บชุดนักเรียนให้แก่ข้าพเจ้าและน้องสาว เห็นเห็นพ่อของข้าพเจ้าไปไหน ๆ ก็ขึ้นแต่รถราง ข้าพเจ้าก็บ่นกับพี่น้องว่า แหม เบื่อจังเห็นพ่อขึ้นแต่รถราง ท่านพ่อก็จะสอนมาตลอดว่า ลูกความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้าคดโกงนั้นแหละ เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจน่าละอายอย่างยิ่ง" นี่เป็นส่วนหนึ่งของพระราชกระแสที่ทรงเมตตา ทรงแบบอกกับลูก ๆ นั่นก็คือพสกนิกร ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์คุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมซึ่งนั้ก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ "พระทรงเป็นแผ่นดินไฟในหัวใจประชาราษฎร์อย่างแท้จริง" ทรงกระทำทุกอย่างและทุกเมื่อเพื่อให้พสกนิกรชาวมสยามได้คลายทุกข์ ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมราษฎรในที่ถิ่นห่างไกลและกันดารและพระราชทานสิ่งของช่วยเหลือประชาชนได้ประจักษ์แก่ตาตนเองแล้วว่าผลแห่งการกระทำของล้นเกล้าล้นกระหม่อมของสองพระองค์ ประสบผลสำเร็จในการแก้ไขปัญหาคความยากจนอย่างแท้จริง ทรงเปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาส ทรงเปลี่ยนครอบครัวชานาที่ยากจนให้กลายเป็นครอบครัวชานาที่มีความสามารถในทางด้านศิลปะ สามารถหารายได้มาเลี้ยงดูครอบครัวอย่างไม่ขาดสนเหมือนเช่นแต่ก่อน ทรงตั้งมูลนิธิส่งเสริมศูนย์ศิลปชีพ เพื่อช่วยเหลือราษฎรในด้านอาชีพ เมื่อทรงเห็นความลำบากของราษฎร ทรงไม่อ้อมพระทัย ทรงรู้สึกที่ต้องช่วยเหลือประชาชนที่ประสบกับความยากจนให้เขามีโอกาสในชีวิตมากขึ้น ทั้งสองพระ

องค์ไม่เคยรู้สึกเบื่อหน่าย กลับทรงมีความสุขทุกครั้งที่ได้อยู่ร่วมท่ามกลางประชาชน พระองค์ท่านทรง
รู้สึกว่าคนไทยเราน่ารัก เมื่อทรงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรดูปัญหาต่าง ๆ ในพื้นที่ทุรกันดาร
จะมีราษฎรมารับพระองค์เป็นจำนวนมาก พระองค์ท่านจึงรู้ว่าชาวบ้านเป็นคนไม่ละ โมบ โลกมากเห็น
แก่ตัว คนที่ฉลาดแต่คดโกงไม่มีเลย ในหมู่บ้าน เขาจะมีสังฆะวาจา และรักษาสัจจะวาจา ซึ่งเป็นสิ่งที่น่า
ภูมิใจนัก

ความยากจนคือ ความขาดแคลน ไม่เพียงพอ ทั้งปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต และขาดแคลน
โอกาส เช่น โอกาสการเข้าถึงระบบการศึกษา โอกาสการใช้บริการสาธารณสุขที่ดี ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้
จะนำไปสู่โอกาสการมีงานทำที่คืนและสร้างรายได้ในอนาคต ความยากจนเป็นสิ่งที่คนไทยส่วนใหญ่
ประสบอยู่ บางคนเป็นทุกข์ เศร้าโศกต่อชะตากรรมของตนเอง หมกค้ำลังใจ ท้อแท้สิ้นหวัง รู้สึกอาย
ที่ตนเองต้องยากจน บางคนก็ไม่สามารถหลุดพ้นจากวงจรความยากจนที่ซ้ำซากนี้ได้ จึงต้องแสวงหา
หนทางที่ทำให้ตนเองหลุดพ้นจากความยากจน ขวนขวายหาเงินที่ทำให้ตนเองหลุดพ้นจากความยาก
จน จึงอาจกระทำผิดที่ไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของคนอื่น ทำให้สังคมและประเทศชาติเดือดร้อน
เงินที่ได้มาอาจไม่ได้มาด้วยความไม่สุจริต ไม่คดโกงผู้อื่น ถ้าคนยากจนหาทางหลุดพ้นจากความยาก
จนด้วยการกระทำผิด ก็จะทำให้คนยากจนต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุด มีมากเท่าใดก็ยังคงคิดว่าตนเองยัง
ยากจนอยู่ ไม่มีความพอคืออยู่กับตัว เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วประเทศชาติของเราจะเจริญได้อย่างไร แต่ถ้าหาก
คนไทยที่เป็นคนยากจนส่วนใหญ่ที่ใจยอมรับสภาพความเป็นจริง ไม่นำความทุกข์มาเป็นอุปสรรคคอย
ขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของตนเอง หาเงินเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต ไม่ไปคดโกงใครไม่ทำให้คนอื่น
เดือดร้อน มีความพอคิดและพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ เท่านั้นที่มีความสุขเป็นที่สุดแล้ว เพราะถึงแม้ว่าเราจะไม่
ร่ำรวยมากนักแต่เราก็มีความสุขในสิ่งที่เรามีนั่นเอง

ข้าพเจ้าศึกษาคณะ โครงการขยาย โอกาสอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้มี
โอกาสมาเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นบ้านเกิดของข้าพเจ้าเอง นิสิตที่มาเรียนพร้อม
ข้าพเจ้าได้รับความช่วยเหลืออย่างดีจากประชาชนจังหวัดน่าน คนน่านเป็นคนที่มีความใจงาม เอื้อเฟื้อเผื่อ
แผ่ มีอัธยาศัยที่ดี กลุ่มนิสิตได้มีโอกาสสัมผัสชีวิตของคนน่าน ทำให้รู้ว่าสภาพความยากจนมีอยู่ทุกพื้นที่
ของจังหวัดน่าน แต่นั่นก็ไม่ได้ทำให้คนน่านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่ดี พวกเขามีความสุขเท่าที่พวกเขา
พึงมีได้ ข้าพเจ้าคิดว่าคนจังหวัดน่านมีชีวิตที่เพียงพอและพอดีไม่ละ โมบ โลกมาก เพราะคนจังหวัดน่าน
เลื่อมใสพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด มีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจไม่ให้คนกระทำความผิด มีจิตสำนึก
และคุณธรรมที่ถูกต้อง มีชีวิตความเป็นอยู่ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ หาเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต ไม่เบียด
เบียนใครให้เดือดร้อน สิ่งเหล่านี้จึงเป็นเกาะป้องกันไม่ให้กระทำความผิด จึงถือได้ว่าการได้มาเรียนที่
ศูนย์การเรียนรู้จังหวัดน่านในครั้งนี้ถือว่าเป็นกำไรของชีวิตและเป็นประสบการณ์ที่ดีอย่างหนึ่งของ

ข้าพเจ้าที่หาไม่ได้ในห้องเรียน ข้าพเจ้ามีความรู้สึกรักและภูมิใจบ้านเกิดของตนมากขึ้น อยากที่จะกลับมาพัฒนาบ้านเกิดของตนเอง เพื่อเป็นการตอบแทนคุณของแผ่นดิน

ในสมัยก่อนหมู่บ้านของข้าพเจ้าเคยร่วม โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ได้ปลูกจิตสำนึกที่ดีให้กับชุมชน ทำให้หมู่บ้านของข้าพเจ้าอยู่อย่างสงบสุข ดำรงแทบไม่มีงานทำเพราะ ไม่มีขโมย ไม่มีการจี้ปล้น ไม่มีคนทำชั่วคดโกงใคร ไม่มีสิ่งเสพติด โครงการนี้จึงเป็นโครงการที่ดีมีประโยชน์อีกโครงการหนึ่งที่ผู้บริหารประเทศควรสนับสนุน นำมาใช้อีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่า โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองน่าจะช่วยลบล้างปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ได้อีกทางหนึ่ง

ข้าพเจ้าเติบโตมาจากครอบครัวที่มีฐานะปานกลาง ไม่ร่ำรวยแต่เรียบง่าย แต่เมื่อปีที่แล้วเป็นช่วงที่ครอบครัวข้าพเจ้าตกต่ำที่สุดของชีวิต บิดาซึ่งเป็นหัวหน้าของครอบครัวหาเงินมาเลี้ยงดูครอบครัวได้ไม่มากเท่าที่ควร มารดาของข้าพเจ้าเป็นปัญหาในขณะนี้จึงต้องเสียดสละตัวเองเพื่อครอบครัว ออกมาหางานทำที่กรุงเทพมหานคร ข้าพเจ้าเป็นคนหนึ่งที่ยอมรับสภาพนั้นไม่ได้ ไม่เข้าใจว่าทำไมต้องเกิดขึ้นกับครอบครัวของข้าพเจ้า รู้สึกสงสารมารดาซึ่งหนักที่ต้องลำบากทำเพื่อลูกและครอบครัวอย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงรังเกียจและถอยความยากจน ความยากจนทำให้ครอบครัวของข้าพเจ้าไม่ได้อยู่พร้อมหน้าพร้อมตาเหมือนอย่างที่เคยเป็น เพราะความที่ข้าพเจ้าไม่รู้เนื้อรู้ตัวทำให้ข้าพเจ้าเป็นทุกข์กับสิ่งที่เกิดขึ้น ยอมรับสภาพที่เกิดขึ้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงหาหนทางที่จะทำให้ไม่เกิดความทุกข์จากสิ่งที่เกิดขึ้นอีก จึงมองชีวิตให้เป็นเรื่องง่ายขึ้น มีความคิดในเชิงบวกให้มากขึ้นเพื่อทำให้มีกำลังใจต่อสู้กับมรสุมชีวิต มรสุมชีวิตคืออุปสรรคที่ไม่ได้คาดคิดและเป็นสิ่งที่เราไม่อยากจะเกิดขึ้น แต่ถ้าเราก้าวผ่านไปได้เราจะได้รับกำไรชีวิต เพราะประสบการณ์สอนให้เราคิดเป็นเห็นและเข้าใจชีวิตในแง่มุมอื่น ๆ เปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาส มองย้อนไปถึงพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถที่ทรงพระราชทานในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 6 รอบทรงให้สติว่า ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้า คดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง ข้าพเจ้ามองเห็นเงื่อนงำที่จะปรับใช้กับตัวเองและครอบครัวได้ จึงคิดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนี้น่าจะนำมาเป็นแรงผลักดันให้น้อมรับกระแสพระราชดำรัสนี้เพื่อนำมาเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของข้าพเจ้าเสียใหม่ สิ่งที่ข้าพเจ้าทำได้ขณะนี้คือตั้งใจศึกษาเล่าเรียน เพื่ออนาคตที่ดีไม่ลำบากเหมือนขณะนี้ เพราะจะได้สามารถเลี้ยงดูบิดาและมารดาไม่ให้ลำบากเพื่อทดแทนพระคุณบิดามารดา และยอมรับสภาพความเป็นจริงว่าความยากจนไม่สิ่งที่ชั่วร้าย ถ้าข้าพเจ้ามีสติ มีความคิดอย่างนั้นเป็นนิสัย ก็จะทำให้เกิดความเคยชินไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับความชั่ว ไม่คดโกงใคร มองปัญหาเป็นของชั่วคราว จึงควรปล่อยวาง จัดการกับปัญหาในส่วนที่แก้ไขได้ และยอมรับส่วนที่แก้ไขไม่ได้ และไม่เบียดเบียนใครไม่กระทำผิดที่ต้องให้ผู้อื่นเดือดร้อน กระทำแต่ความดีที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อครอบครัว และประเทศชาติ มีชีวิตที่มีแต่ความพอดีไม่ละโมภโลกมาก ไม่

ไปคดโกงใคร ใช้ความรู้ที่ได้เรียนมาใช้ประโยชน์ให้ถูกทาง ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เพียงเท่านั้นข้าพเจ้าก็มีความสุขกับชีวิต ถึงแม้จะไม่ร่ำรวย แต่ก็อยู่ได้อย่างมีความสุขและมีความพอใจในสิ่งที่ตัวเองมี ถ้าทุกคนมีจิตสำนึกที่ดี เข้าใจและยอมรับสภาพความยากจน ว่าความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่ชั่วร้ายและน่าละอายแต่อย่างใด แต่ความชั่วช้า คดโกงเป็นสิ่งที่ชั่วช้าและน่าละอายยิ่งกว่า ไม่กระทำชั่ว ประเทศไทยก็จะมีแต่คนดีกระทำเพื่อตนเองและเพื่อประเทศชาติ ความตั้งใจกระทำความดี ไม่ว่าจะในโอกาสใดก็ตาม หากเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ แล้วก็นับว่าเรา ได้ทดแทนพระคุณแผ่นดิน ช่วยที่บ้านเมืองของเราเนี่ย อยู่มั่นคงสถาพร เพราะผู้คนพลเมืองเต็มไปด้วยผู้มีน้ำใจงาม สังคมไทยก็จะมีแต่ความสุข ประเทศชาติก็จะเจริญยิ่งขึ้นไป

การศึกษาทำให้เกิดปัญญา ปัญญาข้อมนำไปสู่ความเป็นผู้ฉลาด ผู้ที่รอบรู้และนำความฉลาดรอบรู้นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อตนเองและสังคมและประเทศชาติ เพื่อตอบแทนพระคุณของแผ่นดินเกิด แต่สิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ ซึ่งไม่น่าเชื่อว่าจะเกิดขึ้นกับสังคมไทยของเรา ซึ่งก็คือผู้ฉลาดรอบรู้ไปกระทำในสิ่งที่ไม่ดี ไม่ถูกต้องทำให้เกิดความเดือดร้อน เช่นการคอร์รัปชัน การคดโกง โดยที่สามารทำให้ตนไม่มีความผิด ไม่ต้องได้รับโทษทัณฑ์ใด ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่ากลัวเหลือเกิน เพราะถ้าคนฉลาดในสังคมไทยเป็นคนที่ฉลาดแต่คดโกงมากขึ้นทั่วไค บ้านเมืองของเรา ก็จะหมดหวังที่จะเป็นประเทศที่สะอาดปราศจากการคดโกง คนฉลาดแต่คดโกงก็เป็นส่วนหนึ่งของคนไม่ดี เราจึงต้องคอยดูแลไม่ให้คนไม่ดีเหล่านั้นมาบริหารประเทศชาติบ้านเมือง บริหารองค์กรต่าง ๆ ของรัฐและเอกชน บังคับที่สำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดการคดโกงคือ ความยากจน ถ้าเราแก้ปัญหาความยากจนได้ เราก็จะสามารถแก้ปัญหาอื่น ๆ ได้หมดเช่นกัน

ข้าพเจ้ามีความคิดว่าประเทศไทยจะไม่มีวันใสสะอาดปราศจากการคดโกง ถ้าเรายังมีคนไม่ดี มีคนเห็นแก่ตัวที่ยังบูชาเงิน อังหลางไหล ในความร่ำรวยว่าเป็นคนมีเกียรติ ยังมีคนฉลาดแต่โกงที่เป็นภัยต่อสังคม วิธีการแก้ปัญหาคือรัฐบาลจะต้องปลูกฝังค่านิยมและจิตสำนึกในระดับเล็ก ๆ ก่อนคือระดับครอบครัว ปลูกฝังให้เยาวชนไม่กระทำชั่ว ไม่ไปคดโกงใคร ซึ่งผู้ใหญ่ก็ต้องจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดี ที่จะให้เยาวชนปฏิบัติตามด้วย ซึ่งก็ต้องทำด้วยความอดทนและตั้งใจจริงในหมู่ประชาชนและเยาวชนซึ่งเป็นคนภาคของชาติให้ยึดถือตามพระราชดำรัสสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถที่ว่า "ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าละอาย ความชั่วช้าคดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าละอายอย่างยิ่ง" คนฉลาดแต่คดโกงเงินที่สกปรกเพื่อให้เกิดความร่ำรวย ข้าราชการที่ร่ำรวยด้วยเงินสกปรกก็ยังมีคนยกมือไหว้ สังคมยังเคารพนับถือคนประเภทนี้อยู่ ตราบใดที่สังคมยังเป็นเช่นนี้ เราก็จะมองเห็นแสงสว่างแห่งความสำเร็จได้ยาก

ความชั่วช้าและคดโกงเป็นมะเร็งร้ายที่คอยบ่อนทำลายสังคม ทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน ประเทศชาติ และในระดับโลกด้วย เพราะความไม่รู้จักรงตนเอง ที่เป็นสาเหตุให้คนกระทำความผิดคิด ที่จะสร้างความมั่นคงให้กับตัวเองเพียงอย่างเดียว ไม่สนใจและไม่คำนึงถึงความมั่นคงของประเทศชาติ ถ้าเราไม่ช่วยกันรักษาแต่เนิ่น ๆ ปล่อยให้ลุกลาม แพร่ขยาย คนไทยที่ไม่รู้ก็จะเลียนแบบพฤติกรรมที่ไม่ ดีนี้ได้ ก่อให้เกิดความเสียหายและล่มสลายในที่สุด การคอร์รัปชันก็เป็นส่วนหนึ่งของการคดโกงและ การกระทำชั่ว ตั้งแต่รับสินบนเจ้าหน้าที่พนักงาน นำทรัพย์สินของทางราชการมาเป็นของส่วนตัว การ แก้ไขปัญหาการทุจริตเป็นหน้าที่ของทุกคนในสังคม ที่จะต้องร่วมมือร่วมใจกัน ไม่สนับสนุนและ ต่อต้านบุคคลที่กระทำชั่วช้าและคดโกง สร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องให้กับคนในชาติให้เป็นคนดีมีคุณธรรม ส่งผลให้สังคมไทยปลอดทุจริตและการกระทำในสิ่งที่ผิด อันเป็นแนวทางหนึ่งที่จะสร้างสังคมและ ประเทศชาติให้ใสสะอาดปราศจากการทำทุจริตและการกระทำผิดที่ทำให้ผู้อื่นต้องเดือดร้อน พร้อม น้อมนำพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถที่ทรงพระราชทานให้แก่คนไทย ทุกคน มาเป็นข้อคิดและแนวทางในการดำเนินชีวิต เพราะพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเปรียบเสมือนคำสอนของแม่ที่มีต่อลูก ๆ ทรงหวังคืออยากให้ลูก ๆ ทุกคนมีความสุข ก้าวหน้าอย่างยั่งยืน ถาวร ให้ยอมรับกับความยากจนและปฏิเสธการคดโกงเป็นกำลังใจได้อย่างดีเยี่ยมว่า คนจนนั้นสามารถ มีโอกาสและมีชีวิตที่ดีกว่าไม่วันใดก็วันหนึ่ง ในขณะที่คนคดโกง ไม่เพียงจะถูกตั้งข้อรังเกียจ ยังอาจจะ เป็นมลทินที่ติดตัว กลายเป็นความน่าละอายตลอดชีวิต จนสืบต่อถึงลูกหลานรุ่นหลังได้ คนยากจนเป็น ผู้ยิ่งใหญ่ได้ด้วยความวิริยะ อุตสาหะ สามารถสร้างพื้นฐานของชีวิตที่มั่นคง ถาวร และเจริญก้าวหน้า อย่างยั่งยืน พร้อมด้วยเสียงสรรเสริญชื่นชมยินดี และได้รับการยกย่องเป็นแบบอย่าง แต่ในทางตรงกัน ข้าม คนรวยที่ได้มาจากการคดโกง สามารถฉิบหายได้ภายในพริบตา ล้วนมีตัวอย่างที่เห็นมาแล้วนับ ต่อเนื่อง

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถทรงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพสกนิกรชาวไทย จะน้อม รับคำสอนของพระองค์มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามบรรทัดฐานที่พึงกระทำพึงปฏิบัติ มีจิต สำนึกรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ประพฤติตนเป็นพลเมืองดี สร้างประ โยชน์ให้แก่ครอบครัว ชุมชน และ ประเทศชาติ ไม่กระทำชั่วช้าและคดโกง มีจิตใจกว้างขวาง ช่วยเหลือสังคมและประเทศชาติ เพื่อพัฒนา ประเทศชาติให้ดีขึ้น

ความมั่งมีและความยากจนเป็นสภาวะที่ผันแปร ได้ไม่จริงยั่งยืน แต่ความรู้จักตนเอง รู้จักพอ รู้ จักดีชั่ว เป็นสิ่งที่ติดตัวกับเราตลอดไปไม่มีใครเอาไปจากเราได้ เราไม่ควรที่จะ ไม่ยึดติดกับสิ่งที่ไม่ยั่งยืน ให้เป็นทุกข์ที่คอยบั่นทอนจิตใจเรา เราควรยอมรับสภาพความยากจน พร้อมทั้งปฏิเสธการคดโกง คน จนนั้นสามารถมีโอกาสมและมีชีวิตที่ดีกว่าไม่วันใดก็วันหนึ่ง ในขณะที่คนคดโกง ไม่เพียงจะถูกตั้งข้อรัง

เกษียณ ยังอาจจะเป็นมลทินที่ติดตัว กลายเป็นความน่าอายตลอดชีวิต ข้าพเจ้าเป็นบุคคลหนึ่งที่ภูมิใจในบ้านเกิดของตนเอง ภูมิใจที่เป็นคนไทยที่อยู่ใต้ร่มพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ทั้งสองพระองค์ทรงเปรียบเสมือนพระทรงเป็นแผ่นดินไฟ ในหัวใจประชาราษฎร์อย่างแท้จริง ทรงกระทำทุกอย่างเพื่อให้คนไทยได้พ้นจากความทุกข์ยาก ผลจากการรับฟังและน้อมรับเอาพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ทำให้ข้าพเจ้าได้รู้ว่า "ความยากจนไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าอาย ความชั่วช้า คดโกงนั้นแหละเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ น่าอายอย่างยิ่ง" ข้าพเจ้ามีความพอใจและมีความสุขในสิ่งที่ข้าพเจ้าพึงมีได้ ข้าพเจ้ามีความ โชคดีที่ได้รับการศึกษาที่ดีซึ่งเป็นที่ข้าพเจ้าภูมิใจเช่นกัน ข้าพเจ้าจะนำความรู้ที่ได้เรียนมา ไปใช้ให้ถูกทางและเกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน เพื่อตนเอง เพื่อครอบครัว เพื่อประเทศชาติ ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีของสังคม เพื่อทดแทนพระคุณของแผ่นดิน ถ้าทุกคนไทยทุกคนมีจิตสำนึกและมีคุณธรรมที่ดี ปฏิบัติตนเป็นคนดีถึงนั้นก็เท่ากับได้ทดแทนคุณของแผ่นดินเช่นกัน ประเทศชาติก็จะมีแต่ความใสสะอาดและความเจริญยิ่งขึ้นไป.

นางสาวจุฬาลักษณ์ ยะแสง
นิสิตชั้นปีที่ 3

โครงการขยายโอกาสทางอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สาขาการพัฒนารซอฟต์แแวร์

แหล่งอ้างอิงชื่อwebsite

<http://www.fact.or.th>

<http://kanchanapisek.or.th>

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ที่อยู่ 57 หมู่ 7 ตำบลเจดีย์ชัย อำเภอบัว จังหวัดน่าน 55120
หมายเลขโทรศัพท์ 09-1608303

บทความวิชาการ

เรื่อง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระประทีปแห่งสยาม

จัดทำโดย

นายถนอมเกียรติ

กรเกษมกล

๔๕๔ ๒๒๐๕๘ ๒๖

พาณิชย์ศาสตร์ คณะบริหารธุรกิจ

นายสุกิตติ

เสนีวงศ์ ณ อยุธยา

๔๕๔ ๒๔๒๔๐ ๒๖

พาณิชย์ศาสตร์ คณะบริหารธุรกิจ

นายรัฐวิศว์

เอื้อประชานนท์

๔๔๔ ๑๒๔๖๓ ๒๔

วิศวกรรมศาสตร์

นางสาวโสภา

สถาพรชัยวัฒน์

๔๗๘ ๕๑๔๔๕ ๒๘

นิติศาสตร์

ว่าที่ ร.ต. รัตนชัย

จาภูมิมระ

๔๖๘ ๕๑๐๕๕ ๒๘

นิติศาสตร์

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พระประทีปแห่งสยาม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสิ้นเกล้าฯรัชกาลที่๔ ทรงเป็นพระประทีปแห่งสยามประเทศ งดงามด้วยพระฉัพพรรณรังสียิ่งรวีฉาย ส่องประกายพระมหากษัตริย์คุณอันเกล้าเหล่าพสกนิกรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทุกหย่อมหญ้าปฐชาติในสุวรรณเขต เรื่องเดชเกริกไกรแผ่ไพศาลไปถ้วนทั่วทุกทิวาราตรี พระปรีชาชาญของพระองค์หยั่งลึกถึงกันบึงพระสมุทรพร้อมพรั่งพุ่งขึ้นสูงสุดขอบฟ้าอากาศ พระเกียรติประกาศจรไกลไปทั่วแผ่นดินปฐพี

เมื่อเราย้อนกลับไปมองรัชสมัยของพระองค์เราจะพบว่า ณ ยามนั้นประเทศชาติบ้านเมืองของไทยเรา (ในนามสยามนามประเทืองว่าเมืองทอง) กำลังประสบหัตถภัยคุกคามจากอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกซึ่งได้แก่ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส ซึ่งเป็นประเทศที่มีกำลังอำนาจทางทหารที่เข้มแข็ง มีอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ทันสมัยในสมัยนั้น

ท่ามกลางภาวะการณ์ยंत्रายครานั้น สยามประเทศสามารถรอดพ้นจากคลื่นลูกใหญ่ที่ถาโถมซัดเข้ามาได้ด้วยพระปรีชาชาญขององค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นดั่งกัปตันนาวานำพาสยามประเทศให้รอดพ้นกระแสจักรวรรดินิยมตะวันตก เหล่าทวยราษฎร์ล้วนรู้สึกสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์เป็นล้นพ้น

พระราชกรณียกิจต่างๆที่พระองค์ท่านทรงมีพระราชดำริและทรงดำเนินการล้วนแล้วแต่เป็นการวางรากฐานการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย เพื่อรักษาความเป็นเอกราช อธิปไตยและสันติสุขในบ้านเมืองในยามที่ประเทศกำลังถูกคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกและเพื่อให้เหล่าพสกนิกรไทยมีความรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นไทยได้จวบจนทุกวันนี้

พระราชประวัติ: ปฐมบทแห่งองค์พระประทีป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระนามเดิม สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ (เมื่อดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร) และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (เมื่อดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด) ทรงพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๓๔๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

ทรงเริ่มศึกษาเล่าเรียนวิชาสำหรับพระราชกุมาร ตามแบบอย่างโบราณ จนพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา จึงต้องย้ายออกจากพระราชฐานชั้นในมาประทับในพระราชวังฝ่ายหน้า ทรงรับราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เป็นอธิบดีกรมมหาดเล็ก และเมื่อพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษาจึงเสด็จออกผนวชตามราชประเพณีของพระราชโอรส มีพระฉายาว่า “วชิรญาณเถระ” ทรงผนวชได้เพียง ๑๓ วันก็เกิดเหตุการณ์ผลิตแผ่นดิน สมเด็จพระบรมชนกนาถ รัชกาลที่ ๒ เสด็จสวรรคตอย่างปัจจุบัน ราชสมบัติตกเป็นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า พระเชษฐาต่างพระชนนี จึงทรงผนวชตลอดรัชสมัย ๒๗ พรรษา

ระหว่างที่ทรงผนวชอยู่นั้น ทรงใช้เวลาเพื่อการศึกษาภาษาของประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งลาว เขมร ฉวน มอญ พม่า มลายู นอกเหนือจากภาษาบาลีและสันสกฤตที่ทรงศึกษามาก่อนแล้ว อีกทั้ง ทรงศึกษาโหราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ระหว่างจำพรรษาที่วัดสมอราย หรือวัดราชาธิวาส ทรงรู้จัก และได้ทรงร่วมกับสังฆราชปัลเลอกัวซ์ (Bishop Pallegoix) พระชาวฝรั่งเศสจัดทำพจนานุกรม ภาษาไทย ขณะเดียวกันสังฆราชปัลเลอกัวซ์ ได้ถวายการสอนภาษาลาตินให้พระองค์ซึ่งเป็น จุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้ทรงรับทราบความรู้และความคิดของชาวตะวันตก ต่อมาพระองค์ได้รับความรู้จากมิชชันนารีชาวอเมริกันเกี่ยวกับการแพทย์ วิทยาศาสตร์ ทรงเรียนภาษาอังกฤษกับหมอ แคน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) และหมอเจซซี่ แคสเวล (Reverend Jesse Caswell)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ในขณะที่เวลานั้นเป็นเวลาที่ชาติตะวันตกคือ อังกฤษและฝรั่งเศส เริ่มรุกคืบเข้าสู่อาณาจักรสยามอันเป็นพื้นที่สุดท้ายในดินแดนแถบนี้ที่ยัง ไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมแก่ใคร และเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตรียมพระองค์พร้อมแล้วสำหรับการรับมือกับ ชาติตะวันตก

เมื่อขึ้นครองราชย์สมบัติ ทรงเริ่มปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยในทันที ทั้งกฎระเบียบ ภายในราชสำนัก และการปกครอง ทรงเปิดประเทศรับไมตรีจากต่างชาติ ด้วยทรงเห็นว่าเป็นทาง รอดทางเดียวในเวลานั้น กิจการบ้านเมืองในรัชสมัยนี้จึงเป็นการเริ่มต้นก้าวสำคัญในการนำสยาม ไปสู่ "สยามใหม่" และเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศในรัชสมัยต่อมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตในวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชนมายุ ๖๕ พรรษา ทรงครองราชสมบัติ ๑๖ ปี

พระประทีปแห่งสยามด้านการต่างประเทศ

พระราชวิเทโศบายเป็นหนึ่งในดวงประทีปที่พระองค์ทรงปูแนวทางการดำเนินนโยบาย ความสัมพันธ์ทางทูตและการต่างประเทศไว้ให้กับสยามประเทศ สถานการณ์ทางการเมืองระหว่าง ประเทศในขณะนั้น ตกอยู่ในห้วงแห่งยุคลัทธิจักรวรรดินิยม และในขามเขตสุวรรณภูมิก็มีอาจหลีก ลี้หนีพ้นภัยจากลัทธิดังกล่าวไปได้ ด้วยพระประทีปแห่งพระองค์ในด้านการต่างประเทศซึ่งสามารถ ยังผลให้สยามหรือประเทศไทยในปัจจุบันมิได้ตกเป็นอาณานิคมอย่างเป็นทางการของชาติอื่นชาติ ใดนั้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนใน ๓ ประเด็นหลักได้แก่

ประการแรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานการพัฒนาประเทศ สมัยใหม่ให้กับประเทศไทย ซึ่งนโยบายดังกล่าวเป็นพระวิสัยทัศน์ของพระองค์ต่อปัญหาลัทธิ จักรวรรดินิยมของชาติตะวันตกที่สืบทอดต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเฉพาะทรงเร่งดำเนิน นโยบายปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยเยี่ยงอารยประเทศ อันยังผลมิให้มหาอำนาจตะวันตก

โดยเฉพาะ ฝรั่งเศสและสหราชอาณาจักร หาข้ออ้างในการเข้ายึดครองและทำลายเอกราชของ ประเทศชาติ

ประการที่สอง พระปรีชาญาณที่ทรงรักษาสยามประเทศให้มีฐานะเป็นรัฐกันชน (Buffer State) ด้วยสถานที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ระหว่างอาณานิคมของอังกฤษที่พม่า และอาณานิคมของ ฝรั่งเศสในอินโดจีน และดำเนินนโยบายถ่วงดุลผูกมิตรกับมหาอำนาจ

ประการที่สาม พระปรีชาสามารถและพระอัจฉริยภาพของพระองค์และเสนาบดีองค์ สำคัญๆ ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบ “นโยบายนุ่มตามลม” (Bending with the wind) กล่าวคือ เป็นนโยบายที่ผู้นำไทยยอมโอนอ่อนผ่อนตามมหาอำนาจเท่าที่จำเป็นเพื่อรักษาเอกราช และอธิปไตย โดยรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่าพระปรีชาญาณของพระองค์คือพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล และเท่าทันต่อลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติตะวันตก

การดำเนินนโยบายการต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่สำคัญนั้นหลักหนีไม่พ้นการ เจริญสัมพันธไมตรี และการทำสนธิสัญญาเปิดเสรีทางการค้ากับนานาอารยประเทศ โดยเฉพาะชาติตะวันตก การทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกที่สำคัญและถือว่าเป็นการพลิกหน้า ประวัติศาสตร์ของการต่างประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ การทำสนธิสัญญาบาวริงกับ อังกฤษซึ่งกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เป็นการเปิดประตูสู่ตะวันตกเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์

สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นกับประเทศเพื่อนบ้านนั้น เป็นปัจจัย ผลักดันสำคัญที่ส่งผลให้ราชสำนักสยามภายใต้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรง ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงและภัยคุกคามที่กำลังมาถึงช่วงต้นรัชสมัย คือ ปี พ.ศ. ๒๓๕๘ (ค.ศ. ๑๘๕๕) โดยทางฝั่งอังกฤษสามารถยึดพม่าตอนใต้เป็นอาณานิคมหลังจากทำสงครามในพม่า ๒ ครั้ง คือ พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๖๘ (ค.ศ. ๑๘๒๔-๑๘๒๖) และ พ.ศ. ๒๓๕๕-๒๓๕๗ (ค.ศ. ๑๘๕๒- ๑๘๕๔) ในขณะที่จีนต้องยอมจำนนต่ออังกฤษในสงครามฝิ่น และทางตอนใต้ของราชอาณาจักร สยาม อังกฤษกำลังขยายอิทธิพลเข้ามาในแหลมมลายูหลังจากที่ยึดสิงคโปร์และปีนังได้ ใน ขณะเดียวกันทางฝั่งตะวันออกของราชอาณาจักร ฝรั่งเศสกำลังแสวงหาฐานที่มั่นในอินโดจีนโดย เข้ามาทางเวียดนาม ในขณะที่ญี่ปุ่นซึ่งเคยดำเนินนโยบายโดดเดี่ยวกว่า ๒๐๐ ปี กลับต้องมาเปิด ประเทศและยอมทำสนธิสัญญาคานางาวากับสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. ๒๓๕๖ (ค.ศ. ๑๘๕๔) ด้วย ภาวะบีบรัดของสถานการณ์ดังกล่าว พร้อมทั้งคำแนะนำจากเสนาบดีส่วนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงนโยบาย ต่างประเทศของราชอาณาจักรสยาม จากที่เคยดำเนินการอย่างระมัดระวังมาเป็นการยอมทำตาม สนธิสัญญาและเงื่อนไขต่างๆของชาติตะวันตกเพื่อรักษาความอยู่รอดของประเทศชาติ

เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียประมุขแห่งสหราชอาณาจักรทรงแต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาว์-ริง (Sir John Bowring) เป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มเชิญพระราชสาส์นมาเจรจาทำสนธิสัญญา ไมตรีกับราชอาณาจักรสยาม ในปี พ.ศ. ๒๓๕๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้อนรับ

คณะอัครราชทูตอังกฤษอย่างสมเกียรติ จนเป็นที่พอใจของอัครราชทูตอย่างมาก ทั้งไทยและอังกฤษ ได้ตกลงลงนามทำสนธิสัญญาไมตรีและพาณิชย์ หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าสนธิสัญญาเบาว์ริง" ต่อกัน ในวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๘ และต่อมาหลังจากการทำสนธิสัญญาแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงละเลยและปล่อยให้สัมพันธไมตรีกับอังกฤษเป็นไปอย่างเลื่อนลอย หากแต่ทรงกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างสองชาติให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยพระองค์ทรงส่งราชทูตและคณะ กลับไปเข้าเฝ้าถวายการเคารพต่อองค์พระราชินีวิกตอเรีย ณ กรุงลอนดอน และพระองค์ยังทรงเขียนพระราชสาส์นตอบกลับแก่พระนาง พร้อมกับเครื่องราชบรรณาการล้ำค่าหลายชิ้น เช่น เรือหลวงจำลองหลายลำนำมาส่งให้กับเรือรบของเซอร์จอห์น เบาว์ริง ใน พ.ศ. ๒๔๐๐

การทำสนธิสัญญาดังกล่าวของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระราชวิสัยทัศน์ของพระองค์ในการดำเนิน “นโยบายรัฐตามลม” กล่าวคือ เนื่องด้วยสถานการณ์ระหว่างประเทศในขณะนั้นที่สหราชอาณาจักรเป็นมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่ เหตุการณ์ที่อังกฤษสามารถยึดครองพม่าเป็นอาณานิคมได้ และรวมถึงเหตุการณ์ที่จีนต้องขอมจำนนต่ออังกฤษ หากสยามประเทศยังคงยืนกรานปฏิเสธในการทำสนธิสัญญาไมตรีและการค้าดังกล่าวเปรียบเสมือนไม้ซีกจืดไม้ซุง และประสบกับความหายนะเชิงพม่าและจีนเป็นแน่แท้

พระปรีชามานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ในกระบวนการต้อนรับและเจรจาต่อจักรวรรดิอังกฤษ โดยเฉพาะการเดินทางมาของเซอร์จอห์น เบาว์ริง พระองค์ทรงดำเนินการอย่างรอบคอบในกระบวนการดังกล่าว จากข้อเท็จจริงที่ว่า พระองค์ทรงมีพระราชดำริ เสนอแนะแนวทางการเจรจาให้คณะผู้แทน และทรงเลือกคณะผู้แทนสยามด้วยพระองค์เอง ก่อนหน้าการเดินทางมาของคณะราชทูตอังกฤษ พระองค์ทรงมีราชหัตถเลขาถึงเซอร์จอห์น เบาว์ริงมาก่อนแล้ว โดยทรงพระราชทานความเห็นไปว่าอังกฤษควรจะแจ้งให้ทางฝ่ายสยามประเทศทราบก่อนอย่างน้อย ๓ เดือน ทั้งนี้เพื่อเตรียมการต้อนรับอย่างสมเกียรติและป้องกันข่าวอันไม่เป็นมงคล กรณีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงปรีชาสามารถเตรียมการอย่างรอบคอบให้ประชาชนรู้ตัวล่วงหน้าเพื่อพร้อมที่จะรับรองราชอาคันตุกะจากต่างแดน รวมถึงมีการปูรากฐานความสัมพันธ์มาก่อนแล้วในการมีพระราชหัตถเลขาโต้ตอบกับฝ่ายอังกฤษ จนถึงขนาดที่เซอร์จอห์น เบาว์ริงเองประทับใจและประหลาดใจกับการเตรียมพร้อมรับมือต่อลัทธิจักรวรรดินิยมของสยามประเทศโดยเห็นได้จากบันทึกส่วนตัวตอนหนึ่งว่า

“เป็นสิ่งที่น่าสนใจใคร่รู้ว่าอิทธิพลของอังกฤษได้ก่อตัวในดินแดนที่ห่างไกล เช่นประเทศสยาม ได้อย่างไร พระเจ้าแผ่นดินทรงหาทางที่จะจ้างบุคคลต่างๆที่สามารถพูดภาษาอังกฤษได้ และไม่ต้องสงสัยเลยว่าประวัติของเขาเหล่านั้นจะเป็นเรื่องที่แปลกประหลาดอยู่ ชายผู้หนึ่งซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางเคยเป็น

กัปตันเรือมาก่อน และข้าพเจ้าเชื่อว่าขณะนี้คือพ่อค้าที่เรียกตนเองว่าชาวอาร์เมเนีย...แต่ตัวเขาเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในประทศสยามอย่างไม่ต้องสงสัย เขาติดตามบุตรชายของอัครเสนาบดีและผู้แทนพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดินที่สองไปบนเรือ...”^๑

ในประการถัดมาของพระอภัยมณีและพระปรีชามานของพระองค์ในด้านการต่างประเทศ คือ การดำเนินนโยบายถ่วงดุลมหาอำนาจ พระราชวิเทโศบายประการดังกล่าวแสดงให้เห็นด้วยการผูกไมตรีกับฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกาเพื่อถ่วงดุลอำนาจอังกฤษไว้ในสยามประเทศ โดยเฉพาะการเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส ซึ่งถือเป็นการเปิดศักราชการฟื้นฟูความสัมพันธ์กับประเทศฝรั่งเศสที่ประสบกับอุปสรรคและความปั่นป่วนภายหลังจากรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปฐมกาลของการฟื้นฟูพระราชไมตรีต่อราชอาณาจักรสยาม คือ การลงนามในสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างฝรั่งเศสกับไทย เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๘ (ค.ศ. ๑๗๑๖) ซึ่งนับเป็นความสำเร็จของสยามประเทศในการนำฝรั่งเศสมาถ่วงดุลอำนาจกับอังกฤษ และนอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพยายามผูกไมตรีและให้ความสำคัญกับฝรั่งเศสถึงกับทรงมีพระวริยยะอุดสาหะศักดิ์เลือกสัตว์เมืองร้อนซึ่งหายากส่งไปถวายจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ รวมทั้งยังพระราชทานความสะดวกแก่ชาร์ล เดอ มงตีญี (Charles de Montigny) ผู้แทนอำนาจเต็มทางทูตที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศส ในการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติของไทย^๒ และต่อมาพระองค์ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) เป็นราชทูตไปเข้าเฝ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๔๐๔ (ค.ศ. ๑๗๖๑)

นโยบายการถ่วงดุลดังกล่าวของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นำฝรั่งเศสเข้ามาคานอำนาจกับอังกฤษนั้น ถึงแม้ว่าจะส่งผลให้สยามต้องเผชิญกับปัญหาการต่างประเทศกับฝรั่งเศสในกาลต่อมา โดยเฉพาะปัญหาข้อพิพาทดินแดนเขมรหรือกัมพูชาก็ตามที แต่การดึงเอาฝรั่งเศสมาถ่วงดุลกับสหราชอาณาจักรในขณะนั้นถือได้ว่าเป็นเกราะกับกำบังชั้นดีที่มีให้อังกฤษสามารถเข้ายึดครองและมีอิทธิพลเหนือสยามประเทศเพียงอาณาบริเวณได้ การทำสนธิสัญญาผูกไมตรีต่อฝรั่งเศสได้ยังผลให้สยามกลายเป็นรัฐกันชน (Buffer State) ระหว่างเขตอิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสในคาบสมุทรมหินโดจีน

นอกจากการเจริญสัมพันธไมตรีกับอังกฤษและฝรั่งเศสแล้ว สยามประเทศยังเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาอารยประเทศโดยการทำสนธิสัญญาไมตรีทางการพาณิชย์^๓ โดยเฉพาะพระวิสัยทัศน์ในการเจริญสัมพันธไมตรีกับสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นมหาอำนาจในแถบทวีปอเมริกา โดยพระองค์ทรงส่งเครื่องราชบรรณาการเป็นของขวัญ ๒ ชิ้น และพระฉายาที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์^๔ และยังทรงมีพระราชสาส์นโต้ตอบกับประธานาธิบดีอับราฮัม ลินคอล์นของสหรัฐอเมริกาอีกด้วย ถึงแม้ในรัชสมัยของพระองค์จะไม่มีการส่งราชทูตไปยังสหรัฐอเมริกาก็ตามที^๕

กล่าวโดยสรุป พระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประกอบกับพระวิสัยทัศน์ส่วนพระองค์ด้านการต่างประเทศในการกำหนดวิเทโศบายของสยามประเทศนั้น ได้ช่วยให้สยามประเทศพ้นภัยจากชาติตะวันตกและลัทธิจักรวรรดินิยม พระราชวิเทโศบายของพระองค์จึงเปรียบประดุจดวงประทีปส่องสว่างให้กับสยามประเทศ เนื่องจาก ประการแรก พระองค์ทรงปูแนวทางการดำเนินนโยบายการต่างประเทศกับชาติตะวันตก ซึ่งถือได้ว่าเป็นการพลิกหน้าประวัติศาสตร์การดำเนินนโยบายการต่างประเทศของไทยที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์และเปิดประเทศให้กับชาติตะวันตกมากขึ้น และการปูพื้นฐานการต่างประเทศในรัชสมัยของพระองค์นี้เอง ได้ส่งผลให้รัชสมัยต่อมาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนำมาเป็นแบบอย่าง ประการที่สอง การดำเนินนโยบายลู่ตามลมต่อประเทศมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษด้วยการทำสนธิสัญญาไมตรีและการพาณิชย์ ถึงแม้สนธิสัญญาดังกล่าวจะจำกัดให้มีการเก็บภาษีปากเรือได้เพียงร้อยละสาม และทำให้สยามสูญเสียรายได้จากการจัดเก็บภาษีก็ตาม แต่ผลที่ได้ นั่นคือการธำรงรักษาเอกราชอธิปไตยในการเมืองการปกครองของชาติไว้ได้อยู่ เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้ถึงปัญหาเฉพาะหน้าว่า ผลประโยชน์สำคัญของชาติตะวันตกส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอังกฤษในระบอบนั้นคือ การพาณิชย์ หากให้การแสวงหาอาณานิคมเพิ่มขึ้นไม่^{๓๓} การยอมเปิดประเทศตามความต้องการของอังกฤษเท่ากับเป็นการทำตามความปรารถนาที่แท้จริงของอังกฤษ และเป็น การดำเนินนโยบายลู่ตามลมต่อชาติมหาอำนาจ และประการสุดท้าย ความพยายามดำเนินวิเทโศบายของพระองค์เพื่อสร้างสมดุลและถ่วงดุลอำนาจระหว่างประเทศมหาอำนาจตะวันตกต่างๆ ด้วยการเปิดเสรีทางการค้ากับนานาประเทศ นับเป็นการสร้างสมดุลด้านเขตอิทธิพลของมหาอำนาจทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสในแหลมสุวรรณภูมิ สยามประเทศจึงสามารถรอดพ้นจากภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกมาได้ ทั้งหมดนี้ ได้แสดงอย่างประจักษ์ชัดว่า พระองค์ทรงเป็นพระประทีปด้านการต่างประเทศอย่างแท้จริง

พระประทีปแห่งสยามด้านการเมืองการปกครอง

การไปสู่อำนาจทางการเมืองของพระองค์ท่านนั้นมีลักษณะพิเศษคือ พระองค์ทรงนำเอาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองมาใช้ให้เข้ากับสถานะของพระองค์ โดยเริ่มจากการสร้างบารมีทางการเมืองจากศาสนาให้เป็นที่ยอมรับ ได้ว่าเหมาะสมจะขึ้นครองราชย์ ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อทรงขึ้นครองราชย์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยึดหลัก “ธรรมราชา” อันสืบเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่๑) ร่วมกับการที่ทรงนำหลักพระพุทธศาสนามาใช้ในการบริหารชาติบ้านเมืองเพื่อทำสยามประเทศให้เป็น “สมัยใหม่” โดยที่พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในราชวงศ์จักรีที่ทรงวางรากฐานการปรับประเทศให้เข้าสู่ยุคใหม่โดยยึดเอาความเจริญของชาติตะวันตก โดยเฉพาะประเทศอังกฤษเป็นแม่แบบ

ในด้านการปกครองบ้านเมืองนั้นพระองค์ทรงมีทั้งสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์และทรงทำหน้าที่เป็นพระบิดามารดาของราษฎร โดยที่พระองค์ทรงปราศจากฐานกำลังทางทหารที่เข้มแข็งที่สุดในราชอาณาจักร เนื่องจากฐานกำลังทางทหารส่วนใหญ่ในขณะนั้นอยู่ในการควบคุมของขุนนางตระกูลขุนนางและทรงมีพระอุปนิสัยที่นิยมการประนีประนอม จึงทำให้นโยบายที่พระองค์ใช้ในการบริหารชาติบ้านเมืองหรือรูปแบบความสัมพันธ์กับบุคคลระดับต่างๆ ที่เป็นหน่วยของสังคมเป็นไปในทางสันติ มากกว่าที่จะทรงใช้พระราชอำนาจกำหนดโทษด้วยความรุนแรง และพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะให้สถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์รวมใจเพียงแห่งเดียวของชาติ โดยไม่มีอำนาจทางการเมืองจากแหล่งอื่นมาท้าทาย ไม่ว่าจะเป็นอำนาจของกลุ่มขุนนางหรือของกรมพระราชวังบวรนอกจากพระองค์ทรงพยายามจะรวมศูนย์อำนาจมาไว้ที่สถาบันกษัตริย์แล้ว ยังทรงพยายามอย่างเต็มที่ในเรื่องของการสืบทอดอำนาจทางการเมือง โดยให้การสืบทอดพระราชสันตติวงศ์เป็นไปตามหลักสายโลหิต โดยให้สิทธินี้ติดอยู่กับพระราชโอรสพระองค์ใหญ่

กรณีวังหน้า พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า การมีวังหน้าอาจเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของพระมหากษัตริย์ได้มากเท่ากับความเป็นเพื่อการแก้ปัญหาเชิงพระราชบัลลังก์ เพราะอย่างน้อยที่สุดการมีวังหน้าก็ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงไม่สามารถสร้างเอกภาพ และการรวมศูนย์ที่แท้จริงไว้ที่พระองค์เอง โดยเฉพาะวังหน้าที่ดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์องค์ที่สองอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและตำแหน่งวังหน้ามีแนวโน้มจะไม่เป็นผลดีต่อพระมหากษัตริย์มากขึ้น ถ้าหากมิได้เลือกมาจากการเลือกโดยตรงขององค์พระมหากษัตริย์ แต่เป็นไปด้วยการสืบทอดทางสายโลหิตตามความคิดของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

การสืบทอดอำนาจทางการเมืองด้วยการสืบสันตติวงศ์นั้น พระองค์ทรงตั้งพระทัยจะให้พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นรัชทายาทต่อจากพระองค์ โดยทรงพยายามเชิดชูบุญบารมีของเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ให้ปรากฏแก่สายตาของคนทั่วไปมาโดยตลอด ประกอบกับที่ทรงเคยมีพระราชหัตถเลขาขึ้นมาจากปัญหาที่มีคนใช้คำนำหน้าพระนามพระราชโอรสพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระเจ้าลูกเธอ” เหมือนอย่างเจ้านายวังหลวง โดยทรงกล่าวว่า

...คำว่า พระเจ้าลูกเธอ - ตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน เป็นคำนำชื่อพระราชบุตรในพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในเวลาปัจจุบันนั้นๆ แต่บัดนี้คนเรียกสองพวกสามพวกไป จนเจ้านายที่มารดาต่ำชาติต่ำตระกูลไม่ควรจะเป็นเจ้าจอมมารดา ก็เรียกพระเจ้าลูกเธอเสียหมด...และเจ้านายที่ควรเรียกลูกเธอนั้นก็เรียกแต่พระองค์นั้นเปล่าๆดูถูกมากนัก ไม่ใคร่จะมีใครอ้างอิงนับถือ ด้วยเห็นว่าเด็กและบิดาแก่ชรา...^{๑๔}

ด้านความใหม่พระราชดำริทางการเมืองนั้นยังคงลักษณะพื้นฐานแห่งความคิดทางการเมืองเดิมไว้อย่างมั่นคงตลอดรัชกาลคือ ความสำคัญของระบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข ความเชื่อเรื่องบุญบารมีของผู้ปกครองและการสืบทอดมรดกคตินิยมราชาจากหลักของพระพุทธศาสนาการที่พระองค์ยังคงลักษณะพื้นฐานเหล่านี้เอาไว้ ความเชื่อเหล่านี้เป็นความเชื่อที่ฝังรากลึกในสังคมไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้หนึ่งที่รับอิทธิพลทางความคิดเหล่านี้ไว้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดนี้อำนวยประโยชน์ต่อการสร้างไว้ซึ่งสถาบันกษัตริย์มาโดยตลอด

การปรับตัวของราชอาณาจักรไทย จากแบบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปเป็นแบบตะวันตกช่วยให้ราชอาณาจักรและพระราชบัลลังก์อยู่รอดได้ในรัชสมัยของพระองค์ และยังเป็นการปูพื้นฐานความคิดทางการเมืองให้กับเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กรมขุนพินิตประชานาถ ดังปรากฏว่าความคิดทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาสำเร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์สำนึกในเรื่องอาณาเขตที่ชัดเจนของราชอาณาจักรได้พัฒนามาสู่สำนักแห่งความเป็น “รัฐชาติ” ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ได้เสด็จไปดูงานการปกครองที่ประเทศสิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ ตามพระราชดำริของพระราชบิดา จากนั้นก็ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศอินเดีย และยุโรปถึง ๒ ครั้งด้วยกัน

พระประทีปแห่งสยามด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมไทย

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ส่งผลให้ชนชั้นนำของประเทศเริ่มเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพของประชาชนและอำนาจแห่งรัฐ แนวคิดดังกล่าวเป็นต้นกำเนิดของพระวิสัยทัศน์แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๕ ยิ่งกว่านั้นพระองค์ยังทรงเป็นนักการศึกษาที่แตกฉานศาสตร์เกือบทุกแขนง และพระประสพการณ์เมื่อครั้งทรงชุดงค์เพื่อจรโลงธรรมจริยวัตรไปตามสถานที่ต่าง ๆ เกือบทั่วประเทศ ทำให้พระองค์ทรงเข้าใจประเทศไทยทั้งทางด้านภูมิศาสตร์^๖ นิติศาสตร์^๗ เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ตลอดจนเข้าใจลักษณะการดำเนินชีวิตและความคิดของพสกนิกรชาวไทย ซึ่งทำให้พระองค์ทรงตระหนักว่า พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีนั้นมีศักยภาพและมีพันธกิจในการกำหนดวิถีทางของชนชาติสยามให้สามารถดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าและยั่งยืนได้

ต้องยอมรับว่าโครงสร้างสังคมไทยในขณะนั้น บุคคลในชั้นต่าง ๆ ยังกลัวและไม่กล้าที่จะเปลี่ยนแปลง เพราะยังเป็นยุคแห่งการเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้อยู่รอดและทันต่อกระแสสังคมโลก การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนอย่างมาก ยิ่งกว่านี้มหาอำนาจซึ่งแผ่อิทธิพลครอบคลุมไปทั่วทุกภูมิภาคของโลก ต่างก็มุ่งหมายขยายขอบเขตเข้าครอบครองประเทศไทย ฉะนั้น หากไม่สามารถรักษาคุณภาพแห่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ คำ

ว่า “เอกราช” ที่อนุชนรุ่นหลังภูมิใจนักหนา ก็คงไม่ได้นำมาถวายเป็นของขวัญเคียงคู่กับ “ประเทศไทย” จนถึงทุกวันนี้ แต่ด้วยพระอัจฉริยภาพรอบด้านและพระวิสัยทัศน์กว้างไกลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงริเริ่มปรับปรุงโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรม เปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ และการค้า อย่างค่อยเป็นค่อยไป ทรงปูพื้นฐานจนสังคมไทยมีความยืดหยุ่นเพียงพอ พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงทุกรูปแบบ

ลักษณะสำคัญของช่วงเวลาประวัติศาสตร์ดังกล่าวอาจแบ่งได้เป็น ๓ มิติ คือ มิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคมและมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งทุกมิติล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและแสดงภาพของความเปลี่ยนแปลงได้เด่นชัดทั้งรูปธรรมและนามธรรม ดังนี้

มิติทางเศรษฐกิจ

เหตุการณ์สำคัญซึ่งถือเป็นจุดศูนย์กลางของความเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือการทำหนังสือสัญญาทางไมตรีฉบับใหม่กับอังกฤษ อเมริกา และฝรั่งเศส ในปีพุทธศักราช ๒๓๙๘ วัตถุประสงค์หลักคือ การขยายฐานการค้าของไทยให้กว้างออกไปมากที่สุด และด้วยความเป็นคู่ค้ารายใหม่ของชาติอื่น บางครั้งไทยจึงจำต้องยอมเสียเปรียบทางด้านภาษีและข้อตกลงต่าง ๆ เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจที่เพิ่งเรียนรู้และยังไม่แข็งแรงพอ สามารถประคองตัวจนยืนหยัดอยู่ได้ในเวลานั้น นับจากที่ไทยก้าวเข้าสู่สนามการค้าระดับนานาชาติ มีปัญหาและอุปสรรคในรายละเอียดมากมาย เช่น ความขัดแย้งทางการค้ากับบางประเทศ ความไม่เป็นธรรมที่เกิดแก่ชนชั้นล่างของสังคม อันเนื่องมาจากความเฟื่องฟูของระบบการค้าเสรี แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสามารถนำวาทะยามประศรอดพ้นจากวิกฤตการณ์การนั้นได้ และยังส่งผลให้คนไทยมีอิสรภาพในการค้า ไม่ถูกกีดกันกดขี่เหมือนที่ผ่านมา ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์ต่างถือว่านี้คือการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง^{๑๔}

๑. ทรงเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจและส่งเสริมการค้าเสรี

ทรงเลือกใช้ “ข้าว” เป็นตัวขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทยในช่วงแรก เพราะไทยมีทรัพยากรและภูมิประเทศที่เหมาะสม รวมทั้งคนไทยก็มีความถนัดและความรู้เกี่ยวกับ “การทำนา” มาแต่ครั้งบรรพบุรุษ นับเป็นพระวิสัยทัศน์อันกว้างไกลโดยแท้ เพราะจนถึงปัจจุบัน “ข้าว” ก็ยังเป็นเอกลักษณ์ของประเทศไทยในเวทีการค้าโลก พระองค์ทรงนำแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์มาใช้วางแผนและปูพื้นฐานเศรษฐกิจไทยอย่างเป็นระบบ ทรงเล็งเห็นว่าความต้องการข้าว (Demand) ของต่างชาติมีเพิ่มสูงขึ้น ย่อมทำให้ข้าวมี “ราคา” สูงขึ้นด้วย (ตามหลักอุปสงค์ อุปทานและราคาตลาด) และชาวนาก็จะมีกำลังใจขายเนื้อที่ทำนาออกไป มีรายได้มากขึ้น ดังนี้รัฐจะสามารถเก็บภาษีจากส่งออกมาเป็นทุนเพื่อพัฒนาประเทศต่อไปในระยะยาว จากวงจรเศรษฐกิจโดยรวมดังกล่าว พระองค์จึงทรงเปลี่ยนแปลงนโยบาย เปิดค้าข้าวกับต่างประเทศ

นอกจาก “ข้าว” ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นทัพหน้าของกองทัพเศรษฐกิจไทยแล้ว “น้ำตาล” ก็คือกองทัพสนับสนุนที่สำคัญยิ่ง เพราะช่วยเติมเต็มองค์ประกอบของระบบเศรษฐกิจไทยให้ชัดเจน

ยิ่งขึ้น บรรยากาศการแข่งขันทางการค้าจึงมีเพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับ สินค้าออกของไทยสมัยนั้น คือ ข้าว เหลือ พริกไทย น้ำตาล ไม้สัก ไม้แดง งาช้าง เขาสัตว์ หนังช้าง หางนกยูง รังนก หมา ก้าง ปลาแห้งน้ำ มันมะพร้าว ดีบุกและตะกั่ว^{๑๖}

กลไกทางการค้า มาตรการทางภาษี และนโยบายการต่างประเทศ คือ ๓ ประสานซึ่งเป็นฐานของโครงสร้างเศรษฐกิจไทยสมัยนั้น จากจุดเริ่มต้นของแนวคิดการปฏิรูป และยุทธศาสตร์การใช้อิทธิพลของต่างชาติเข้ามากระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศ ราษฎรไทยเริ่มมีเงินทุนหมุนเวียนอยู่ในมือเป็นจำนวนมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน คนไทยเริ่มเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงจากผู้ไร้แรงงานไปสู่คนธุรกิจขนาดย่อม รู้จักจังหวะในการเลือกทำการค้า เข้าใจผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงระดับ “ราคา” และเริ่มขยายพื้นที่ทำนาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่หน่วยธุรกิจของตนเอง ยิ่งกว่านั้น ช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นจุดเริ่มต้นของโรงงานสมัยใหม่มากมาย เช่น โรงสีข้าว โรงเลื่อยจักร โรงงานน้ำตาลและอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างครั้งใหญ่ (Restructuring) ครั้งนั้น พลิกโฉมหน้าประเทศไทยถึงขนาดที่นานาประเทศต่างยกย่องว่านี่คือเมืองไทยยุคใหม่ จึงอาจกล่าวได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคแรกที่มีการค้าไทยรุ่งเรืองก้าวหน้าอย่างเห็นรูปธรรมมากที่สุด^{๑๗}

๒. ทรงปรับปรุงรูปแบบและการผลิตเงินตรา

การขยายตัวทางการค้าข้างต้นทำให้เงินตราที่ใช้หมุนเวียนภายในประเทศมีไม่เพียงพอ แต่เดิมเมื่อชาวต่างประเทศเข้ามาซื้อขายสินค้าในประเทศไทยมักจะใช้เงินเหรียญเม็กซิโกและเงินเหรียญนอก แต่ราษฎรไทยไม่นิยมรับไว้ พอค้าจึงต้องนำเงินเหล่านั้นมาขอแลกเป็นเงินไทยจากพระคลังมหาสมบัติ จนกระทั่งพระคลังมหาสมบัติไม่สามารถผลิตเงินได้เพียงพอกับความต้องการ (เงินพดด้วงแต่เดิมทำด้วยมือ) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้สร้างโรงกษาปณ์ขึ้น และสั่งซื้อเครื่องจักรสำหรับผลิตเงินเหรียญแทนเงินพดด้วงในปี พ.ศ. ๒๔๐๓^{๑๘} การนี้ช่วยเพิ่มสภาพคล่องแก่เศรษฐกิจไทยและช่วยเพิ่มการหมุนเวียนของเงินตราในระบบได้เป็นอย่างดี

๓. ทรงวางพื้นฐานการหารายได้ของรัฐ

นโยบายทางการค้าในสมัยรัชกาลที่ ๔ ไม่เพียงแต่ช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดทางการเมืองระหว่างประเทศเท่านั้น แต่ยังช่วยวางพื้นฐานสำหรับเพิ่มทุนของประเทศ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อการปฏิรูปการปกครอง เพื่อนำประเทศผ่านวิกฤตการณ์เข้าสู่ยุคใหม่อีกด้วย^{๑๙} ทรงพิเคราะห์รายละเอียดเกี่ยวกับผลกระทบของวิธีการจัดเก็บภาษีอากรที่ใช้อยู่ในขณะนั้น ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางภาษีมากมายและหลายครั้ง เช่น การลดหย่อนอากรสมพัสดุ ลดหย่อนค่านาตั้งภาษีฝิ่น ตั้งภาษีอั่งวาลาทุ และพื้นอากรค่าน้ำ เป็นต้น

มิติต่างสังคม

ประเทศไทยขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจึงมักเริ่มจากเบื้องบนคือองค์พระมหากษัตริย์ลงมา จากนั้นจึงส่งผลกระทบต่อเจ้านายขุนนางและราษฎรสามัญในที่สุด การเปลี่ยนแปลงข้างต้นจะเป็นแบบค่อย

เป็นค้อยไป ไม่ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในทันที ดังนั้นปฏิกริยาจากการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงจึงไม่มี

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมให้ทันสมัยตั้งแต่ก่อนขึ้นครองราชย์แล้ว เพราะทรงตระหนักว่า ลำพังประเทศไทยเองนั้น การต้านทานอำนาจของชาติตะวันตกด้วยกำลังตอบโต้ไม่มีทางเป็นไปได้ ทางเดียวที่พอเป็นไปได้คือ ประเทศไทยต้องเรียนรู้ ปรับตัวและพัฒนาประเทศให้เจริญทัดเทียมต่างชาติ ยุทธวิธีที่พระองค์ทรงเลือกใช้คือ เปิดประเทศต้อนรับ สืบสานสัมพันธดั้งเดิม และสร้างเสริมสัมพันธใหม่ แทนที่จะปิดประเทศและทำตัวเสมือน “เป็นคนใบ้ หูหนวกและคือคือ”^{๒๓} ซึ่งจะ ทำให้มหาอำนาจมีข้ออ้างบีบเค้น รุกรานและเข้าครอบ ครองประเทศไทย

๑. ทรงนำสังคมไทยไปสู่ความทันสมัย

ผลจากความรุ่งเรืองของเศรษฐกิจการค้าเสรี ราชสำนักในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเก็บรายได้ของรัฐได้เพิ่มมากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเกิดขึ้นในสังคมไทย อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นผลจากพระวิริยะอุตสาหะของพระองค์ เช่น การตัดถนนหนทางและปรับปรุงทัศนียภาพให้บ้านเมืองงดงามขึ้น สร้างความประทับใจให้ชาวต่างชาติ การให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ให้ความรู้เกี่ยวกับวิทยาการที่ทันสมัยผ่านหนังสือจดหมายเหตุและหนังสือพิมพ์ Bangkok Recorder ออกราชกิจจานุเบกษาเป็นประจำตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๐๑ ร่วมมือกับมิชชันนารีอเมริกันดำเนินกิจการไปรษณีย์ หรือสร้างสายโทรเลขเชื่อมระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้น^{๒๔}

สมัยก่อนประชาชนชาวไทยมักตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ สภาพความเป็นอยู่ยังลำบาก เต็มไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บมากมายเพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นป่า (ถึงขนาดเคยคล้องช้างเผือกได้ในทุ่ง กรุงเทพฯ) การแพทย์ยังล้าหลังและอายุเฉลี่ยของคนไทยยังอยู่ในระดับต่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยสุขภาพของพสกนิกรของพระองค์ยิ่ง เพราะจากพระราชหัตถเลขาหลายฉบับ^{๒๕} ทรงกำชับคณะราชทูตไทยอยู่เสมอว่า ให้ศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาโรคของต่างชาติ และถ้าเป็นไปได้ก็ให้นำยาทันสมัยจากต่างชาติมาช่วยเหลือนราษฎรไทยด้วย

๒. ทรงสร้างสรรค์การคมนาคมสมัยใหม่

พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนแบบใหม่เพื่อใช้คมนาคม ได้แก่ ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนครและถนนสีลม นอกจากนั้น เพื่อความสะดวกในการคมนาคมและขนส่งทางน้ำ รวมทั้งส่งเสริมการเกษตร พระองค์ยังโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองขึ้นมากมาย เช่น คลองผดุงเกษม คลองถนนตรง คลองดำเนินสะดวก คลองภาษีเจริญ เป็นต้น^{๒๖}

๓. ทรงพิทักษ์สิทธิและฐานะสตรี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงเริ่มยกฐานะสตรีให้สูงขึ้น มิให้ถูกกดขี่ข่มเหงเยี่ยงทาส ทรงกำหนดข้อห้ามมิให้สามีขายภรรยาเป็นทาสโดยที่เจ้าตัวไม่สมัครใจ ทรงให้สิทธิ

แก่สตรีที่บรรณคดีภาวะแล้ว สามารถเลือกสามีได้ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บรรดาเจ้าจอมถวายบังคมลาไปอยู่ที่อื่น หรือแต่งงานใหม่ได้^{๑๑} ซึ่งการให้เสรีภาพคนอื่นก็เท่ากับยอมลดเสรีภาพของตนเองให้น้อยลงกว่าเดิม นับว่าเป็นการเสียสละที่น้อยคนจะทำได้^{๑๒}

๔. ทรงริเริ่มแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพของประชาชน

จากพระราชกรณียกิจมากมายแสดงถึงน้ำพระราชหฤทัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเปี่ยมล้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในเสรีภาพของราษฎร สรุปได้ดังนี้

- เพื่อให้ไพร่มีเวลาประกอบอาชีพมากขึ้น ทรงอนุญาตให้ไพร่เสียเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานได้ แล้วโปรดฯให้จ้างกรรมกรซึ่งส่วนมากเป็นคนจีนทำงานแทน พระองค์ทรงประกาศว่า “เมื่อแรงงานมีค่าเป็นเงิน ก็ไม่ควรเกณฑ์คนทำงาน โดยไม่ได้รับเงิน” ประกาศดังกล่าวถือเป็นการปูพื้นฐานสำหรับยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยต่อมา^{๑๓}

- ทรงออกประกาศห้ามบิดาหรือมารดาหรือสามี ขายนูตรหรือภรรยา ลงเป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ ประกาศนี้ทำให้ค่าตัวทาสต่ำลง ทาสมีทางหาเงินมาไถ่ถอนง่ายขึ้น ถือเป็นการวางพื้นฐานไว้สำหรับการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ ๕^{๑๔}

- ทรงเปิดโอกาสให้ข้าราชการลาออกได้^{๑๕}

- พระราชทานสิทธิแก่ประชาชนในการร้องเรียน^{๑๖}

สิทธิและเสรีภาพทางการค้าได้เบ่งบานขยายผลสู่สิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่รัฐบาลไทยออกกฎหมายรองรับและอนุญาตให้ราษฎรมีกรรมสิทธิในที่ดิน นับเป็นสัญลักษณ์แห่งการก้าวย่างที่งดงามของประเทศไทยที่จะกลายมาเป็นสิทธิและเสรีภาพที่สมบูรณ์ของชนชาวไทยในปัจจุบัน

มิตินางวิถนธรรม

ช่วงแรกทรงปรับเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ ราชสำนักและชาวบ้าน เช่น ทรงรับฎีกาจากราษฎรเพื่อรับรู้เรื่องราวหรือปัญหาต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับเสด็จ เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ภาพระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ภายใต้การปกครองให้แน่นแฟ้นขึ้น ทรงกำหนดให้เลิกไว้ผมทรงมหาดไทย โปรดให้ขุนนางสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้าเพราะพิธีการดั้งเดิมแสดงถึงความต่ำหลังและสุขอนามัยที่ด้อยกว่าต่างชาติ ตลอดจนทรงฟื้นฟูละครนอก-ละครในจรรโลงรักษาความงดงามของความเป็นไทยไว้เป็นต้น^{๑๗}

แม้ว่าจะทรงกำหนดโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมไว้ แต่ก็ทรงไม่ได้ยึดติดกับกรอบเหล่านั้น เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศทรงยินยอมผ่อนผันตามวัฒนธรรมตะวันตกหลายประการ เช่น โปรดให้เซอร์จอห์น เบาว์ริง คาคกระบีเข้าเฝ้าได้ ทั้งยังทรงเป็นกันเองอย่างยิ่งในงานพระราชทานเลี้ยงต้อนรับแขกเมือง เป็นที่ประทับใจอัครราชทูตจากประเทศต่างๆเป็นอย่างยิ่ง^{๑๘}

วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตที่มีลักษณะแห่งชีวิต กล่าวคือ วัฒนธรรมเติบโต งอกงาม พัฒนา สังคมและสืบทอด เป็นระยะเวลายาวนาน สำหรับคุณูปการด้านวัฒนธรรมที่รัชกาลที่ ๔ ทรง ประสิทธิ์ประสาทไว้แก่แผ่นดินไทย สรุปได้ดังนี้^{๓๔}

ด้านสถาปัตยกรรม เช่น พระราชวังสราญรมย์ พระนครคีรี พระที่นั่งบางประอิน พระ ปฐมเจดีย์ และพระที่นั่งหมู่ทิเนาวนิเวศน์

ด้านจิตรกรรม เช่น ภาพฝาผนัง ณ อุโบสถวัดบวรนิเวศ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม และหอราชกรมานุสรณ์

ด้านประติมากรรม เช่น หล่อพระพุทธรูปและสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ด้านวรรณคดี เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง ร่ายยาวมหาวงศ์สังคร ชาติก (กัณท์วันขเวศน์ กัณท์จุลพน กัณท์สักกบรรพ และกัณท์ฉกษัตริย์) และจารึกวัดราชประดิษฐ์ สถิตมหาสีมาราม

ทั้งนี้ พระองค์ยังไม่ทรงทอดทิ้งนักปราชญ์และผู้มีความสามารถทางภาษา ส่งผลให้ยุคสมัย นั้นมีกวีเกิดขึ้นมากมาย อาทิ หม่อมราโชทัย พระอิศรานุกาภ หม่อมราชวงศ์กระต่าย อิศรางกูร ณ อยุธยา เป็นต้น

จารึกของสังคมไทยในช่วงนั้นเน้นเรื่องความสัมพันธ์และวิธีการปฏิบัติระหว่างข้าต่อเจ้านาย คอ่บ่าวและบุตรต่อธิดา งานพิธีต่าง ๆ ยังสืบทอดมาจากสมัยโบราณ เช่น พิธีโสกันต์ พิธีศพ พิธีขึ้นบ้านใหม่ บ้านเรือนของคนไทยยังคงสืบทอดเอกลักษณ์มาแต่บรรพบุรุษเป็นที่ชื่นชมของ ชาวต่างชาติ แต่ผลจากทุนของประเทศอันเนื่องมาจากระบบเศรษฐกิจ ดีกรามบ้านช่องแบบใหม่ ก็ ค่อย ๆ ผุดขึ้นอย่างประปราย แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการด้านชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทยได้ระดับ หนึ่ง ซึ่งหมายความว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเจ้าอยู่หัวทรงพยายามรักษาสมดุลระหว่างรากฐาน ของวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม กับวัฒนธรรมใหม่ ๆ ที่ถูกขัดเกลาด้วยความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แน่นนอนว่าถ้าต้องการให้ประเทศไทยก้าวหน้าเราต้องยอมรับกับความเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ อย่าง ได้ แต่ก็ต้องไม่ลืมตัวตนของความเป็นคนไทย ที่กว่าจะสืบทอดจนถึงปัจจุบันนั้นต้องฝ่าฟันวิกฤตต่าง ๆ มากมาย พระองค์จึงทรงไม่เร่งรัดสังคมและวัฒนธรรมไทยให้เปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันเพื่อไล่ ทันต่างชาติ แต่พระองค์ทรงเน้นพื้นฐานและโครงสร้างสำคัญ ๆ รองรับการต่อยอดในอนาคต รัช สมัยของพระองค์ จึงเปรียบเสมือนรอยต่อทางประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเป็น ช่วงเวลาสำคัญมากสำหรับชนชาติสยาม เพราะตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา สังคมและวัฒนธรรม ไทยเติบโตอย่างเป็นรูปธรรมและมั่นคง ไม่ถูกกลืนกินโดยกระแสวัฒนธรรมตะวันตกเหมือนกับ ประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ

มิติแห่งความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมคือตัวแปรสำคัญที่รังสรรค์ ความเจริญให้แก่ประเทศสยาม ประเทศที่ไม่เคยสูญเสียเอกราช ประเทศที่สามารถ

ปรับตัวให้ทันกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างน่ามหัศจรรย์ ทั้งนี้ก็เพราะพื้นฐานทั้ง ๓ มิติที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงทุ่มเทสร้างสรรค์เพื่อแผ่นดินไทยของพวกเรานั่นเอง

พระประทับแห่งสยามด้านการศาสนา

เมื่อพิจารณาถึงบริบททางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น นอกจากชาติมหาอำนาจตะวันตกจะแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามายังราชอาณาจักรสยามในทาง การเมือง เศรษฐกิจ แล้วยังรวมไปถึงกระแสอารยธรรมตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามาในคราเดียวกัน โดยมีคณะมิชชันนารีทำหน้าที่ค้ำจุดทางวัฒนธรรมซึ่งนำเอาวิทยาการตะวันตกตลอดจนคริสต์ศาสนา เข้ามาเผยแผ่ในราชอาณาจักรสยาม นอกจากนี้จะมีได้ทรงด้านทานกระแสอารยธรรมตะวันตกที่ไหล บ่าเข้ามาด้วยวิธีการที่รุนแรงแล้ว ยังได้ทรงถือโอกาสดังก้าวศึกษาและทำความเข้าใจวิทยาการ วัฒนธรรมประเพณีตะวันตก ตลอดจนคริสต์ศาสนา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดพระบรมรา โชบายเพื่อดำเนินความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก และการปรับปรุงพัฒนากิจการภายในประเทศซึ่ง รวมถึงการศาสนาด้วย ทรงดำรงพระองค์ในฐานะอัครศาสนูปถัมภกที่ดี ไม่ทรงห้ามการเผยแผ่ ศาสนาอื่น โดยเฉพาะคริสต์ศาสนา ขณะเดียวกันก็ไม่ทรงริดรอนเสรีภาพในการนับถือศาสนาของ ราษฎรด้วย สิ่งที่สะท้อนถึงพระบรมราโชบายดังกล่าวได้อย่างชัดเจน ก็คือ บันทึกลงของเซอร์จอห์น เบาว์ริงเกี่ยวกับความเป็นไปในการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในรัชสมัยของพระองค์ว่า

“ก่อนที่พระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบันจะเสด็จขึ้นสู่พระราชบัลลังก์ พระองค์ก็ได้ทรง เป็นมิตรและใกล้ชิดสนิทสนมอยู่กับบรรดามิชชันนารีอยู่แล้ว และด้วยเหตุนี้ นั้นจึงทำให้พระองค์ทรงได้รับความรู้ส่วนใหญ่เกี่ยวกับภาษาอังกฤษและศาสตร์ต่าง ๆ ของตะวันตก เมื่อได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว พระองค์ได้ทรงยืนยันกับพวก เราร่างเปิดเผย เช่นเดียวกับชาวต่างประเทศอื่นๆ ถึงพระบรมราชูปถัมภ์ และว่า พวกเราควรจะได้รับอนุญาตให้ดำเนินงานของพวกเราได้โดยไม่มีอุปสรรคใดมา ขัดขวาง”^{๓๖}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่าการต่อต้านการเผยแผ่ศาสนาของ คณะมิชชันนารีตะวันตกอาจถูกใช้เป็นข้ออ้างของชาติมหาอำนาจตะวันตกในการเข้ามาคุกคาม ราชอาณาจักรของพระองค์และยึดเป็นอาณานิคมในที่สุด ดังเช่นกรณีที่ญวนภายใต้การปกครอง ของจักรพรรดิคือคิง ได้ต่อต้านคริสต์ศาสนาและชาวต่างชาติผิวขาวซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศส มี การปราบปรามผู้เข้ารีต จับกุมและเนรเทศพวกบาทหลวง จนเป็นเหตุให้ฝรั่งเศสเข้าใช้กำลังทาง ทหารจัดการกับญวนในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ญวนจึงพ่ายแพ้ต่อฝรั่งเศสและสูญเสียดินแดนตอนล่างของ ประเทศให้แก่ฝรั่งเศสไปในที่สุด^{๓๗}

นับเนื่องมาแต่โบราณกาล พระพุทธศาสนาถือเป็นคั้งแกนกลางของสังคมไทย สถาบันศาสนาทำหน้าที่เป็นหน่วยเชื่อมของคนแต่ละกลุ่มในสังคม เป็นเบ้าหลอมทางความคิดของคนในสังคมให้คล้ายคลึงกัน การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาในหมู่อาณาประชาราษฎร์ในแต่ละยุคสมัยนั้น ย่อมจะนำมาซึ่งความสามัคคีปรองดอง และความเข้มแข็งของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยซึ่งอยู่ในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคเก่ากับยุคใหม่ พระราชนิพนธ์กิจการศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สะท้อนถึงพระราชประสงค์ที่ทรงเน้นย้ำอัตลักษณ์แห่งราชอาณาจักรสยามว่า บ้านเมืองแห่งนี้เป็นเมืองพุทธที่มีอารยธรรมเก่าแก่มาช้านาน มิใช่บ้านป่าเมืองเถื่อนตามความเข้าใจของบรรดาชาติตะวันตกในขณะนั้น

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธศาสนาได้รับการทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง เนื่องจากในระหว่างที่ทรงผนวชในพระนามวชิรญาณเถระ ทรงครองพรรษาอยู่นานถึง ๒๗ พรรษา พระองค์ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์ต่างๆ ทั้งฆราวาสและบรรพชิตจนทรงมีความเชี่ยวชาญและทรงแตกฉานในพระปริยัติธรรม ทำให้ทรงมีความรู้ทั้งด้านวิปัสณาธุระและคัมภีร์ตามวิธีการศึกษาพระพุทธศาสนาแบบไทยในด้านต่างๆ อย่างกว้างขวาง และได้ทรงก่อตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นนิกายใหม่ที่เคร่งครัดในวัตรปฏิบัติของสงฆ์ยิ่งขึ้น โดยมุ่งอธิบายพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาในเชิงปัญญามากขึ้นกว่าการปฏิบัติโดยรักษาศิลและสมาธิ เมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว จึงส่งผลให้พระองค์ทรงสามารถปฏิบัติพระราชภารกิจบ้านเมืองในส่วนที่เกี่ยวกับสถาบันศาสนาได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้ทั้งในด้านศาสนธรรม ศาสนกิจ ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ

ในแง่ของพระธรรมคำสอนซึ่งเปรียบประดุจคั้งหัวใจของพระพุทธศาสนานั้น มีการชำระพระธรรมคำสอนและให้มีความน่าเลื่อมใสศรัทธามากขึ้น ตลอดจนการส่งเสริมการศึกษาปริยัติธรรม โดยอิงอยู่บนฐานความคิดแบบเหตุผลนิยม^{๓๙} ไม่ม่งมาย ไม่เสริมแต่งอภินิหารหรืออลังการใดๆ ดังจะเห็นได้จากบทบาทของพระองค์ในการเผยแพร่และสั่งสอนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในรูปของพระราชนิพนธ์เรื่องต่างๆ ทางพุทธศาสนาหลายเรื่องด้วยกัน เช่น การนับถือพุทธศาสนาซึ่งเป็นเรื่องที่ทรงตักเตือนประชาชนไม่ให้ นับถือพุทธศาสนาอย่างผิดๆ เช่น การเชือดเนื้อ เฆมหิว เป็นพุทธบูชา ฯลฯ^{๔๐} ทั้งนี้เพื่อธำรงความบริสุทธิ์แห่งพระพุทธศาสนาไว้ และเพื่อมิให้ราษฎร ไขว้เขวไปตามการชักจูงให้เปลี่ยนศาสนาของมิชชันนารีตะวันตกกลุ่มต่างๆ ซึ่งล้วนแต่ต้องการเผยแพร่คริสต์ศาสนานิกายของตนอย่างแข็งขัน โดยมีกุศโลบายในการพิมพ์หนังสือเพื่อคุกคามพุทธศาสนาอยู่เนื่องๆ^{๔๑} โดยที่ทางราชสำนักไทยไม่อาจกระทำการโต้ตอบได้ด้วยวิธีการที่รุนแรง ด้วยคณะมิชชันนารีเหล่านี้มีอำนาจจักรวรรดินิยมคอยหนุนหลังอยู่

ในแง่ของสถาบันสงฆ์ แม้ว่าพระองค์ทรงมีพื้นฐานความสัมพันธ์กับคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่ทรงสถาปนาขึ้นระหว่างทรงผนวชอยู่ แต่เมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์สมบัติ ก็ได้ทรงใช้พระราชกุศโลบายในการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ทั้งหมดทุกนิกาย และ

ธรรมยุติกนิกาย และทรงพระราชทานความอุปถัมภ์สถาบันสงฆ์ทั้งสองนิกาย และทรงดำเนินการจัดระเบียบในคณะสงฆ์ให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นผลให้ศาสนจักรเกิดความเป็นปึกแผ่นเรียบร้อยตลอดรัชสมัยของพระองค์^{๕๐}

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงกำหนด และริเริ่มให้ฟื้นฟูพระราชพิธีทางพุทธศาสนา เช่น พระราชกุศลถวายผ้าจำพรรษา พระราชกุศลมาฆบูชา^{๕๑} การทอดพระกฐิน การถวายสลากภัตและสังฆทาน ฯลฯ^{๕๒} การบำเพ็ญพระราชกุศลในพระราชพิธีและในโอกาสต่างๆ นับเป็นอีกหนทางหนึ่งซึ่งมีส่วนช่วยค้ำจุนพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบไปในภายภาคหน้า

ทางด้านการทำงานบำรุงพุทธศาสนสถาน และศาสนวัตถุนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งซึ่งทรงสร้างวัดมากมาย ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด เช่น วัดราชประดิษฐ์สถิตยัมพาสีมาราม วัดโสมนัสสมทวารวิหาร วัดปทุมวนาราม เป็นต้น นอกจากนี้ยังทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดทั้งหมดตลอดรัชสมัยมากถึง ๔๐ แห่งทั้งในกรุงและนอก เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดชนะสงคราม วัดทรงธรรม พระปฐมเจดีย์ เป็นต้น^{๕๓}

พระประทีปแห่งสยามด้านวิทยาศาสตร์

พระปรีชาสามารถและอัจฉริยภาพทางด้านวิทยาศาสตร์เกิดจากการที่ทรงศึกษาวิทยาศาสตร์ด้วยพระองค์เองจากตำราไทยและมอญซึ่งแปลจากตำราโบราณของฮินดู และทรงศึกษาดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์จากยุโรป จนทรงสามารถคำนวณสุริยุปราคาเต็มดวงได้

พระองค์ทรงได้รับทูลเกล้าฯ ถวายพระเกียรติ ให้เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสัตตวิทยาลัยสมาคมแห่งสหราชอาณาจักร บรรดาประมุขของต่างประเทศในยุโรปและอเมริกาต่างพากันตระหนักดีว่า ทรงสนพระทัยวิทยาศาสตร์ยิ่งนักในจำนวนเครื่องราชบรรณาการ จึงมักมีเครื่องมือและหนังสือทางวิทยาศาสตร์รวมอยู่เสมอ เช่น เมื่อครั้งสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งสหราชอาณาจักรได้ถวายกล้องโทรทรรศน์ซึ่งเซอร์จอห์น เยาว์ริง ได้บันทึกว่ากล้องที่นำมาถวายนั้นมีคุณภาพดีกว่ากล้องที่ทรงมีอยู่ กล่าวกันว่าห้องส่วนพระองค์จะมีเครื่องมือเหมือนห้องนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น

ในฐานะการเป็นนักปฏิบัติทดลองรวบรวมข้อมูล พระองค์ทรงวัดเส้นรุ้งเส้นแวงด้วยพระองค์เอง โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอดูดาวขึ้นที่เขากลางจังหวัดเพชรบุรี ทรงตั้งเวลามาตรฐานของไทยให้ชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างนาฬิกาขึ้นในพระบรมมหาราชวัง

ในการแก้ปัญหาบ้านเมือง พระองค์ทรงอาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์ คือ ทรงใช้เหตุผลและรายละเอียดข้อมูล ไม่ทรงเชื่อถือเรื่องโชคลาง เช่น เมื่อมีดาวหางขึ้นให้เห็นทรงปลอบใจประชาชนว่าอย่าได้วิตก ทรงชี้ให้เห็นว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ทรงแนะนำวิธีแก้ความเชื่อไว้ว่า “ถ้ากลัวฝนแล้งก็ให้รีบทำนาเสียขณะที่มีฝนอยู่ ถ้าครอบครัวใดไม่ได้ทำนาก็ให้

จัดซื้อข้าวไว้ให้พอกิน ถ้ากลัวผีตายก็ให้มาปลูกผีเสียที่โรงทาน ถ้าดาวหางบนฟ้าโกรธซึ่งหิ้งสา
พยาบาทอาฆาตแค้นอะไรอยู่กับเจ้านาย มาแล้วจะไม่มาตรงไล่เอาเจ้านายทีเดียวไม่เห็นจริงด้วย”^{๔๕}

โดยสรุปแล้วผลงานทางวิทยาศาสตร์ของพระองค์แบ่งออกเป็นสองประเภท คือ

๑. *ทรงวางพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ของประเทศไทย* ในการดำเนินการทางด้าน
วิทยาศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์ต้องเกี่ยวกับหน่วยพื้นฐาน ๓ อย่างคือ ระยะทาง มวลสาร และ
เวลา ในสองหน่วยแรกนั้นทุกชาติสามารถจะให้คำจำกัดความได้ตามต้องการ ไม่ว่าจะพิจารณา
จากประเพณีนิยมหรือจากหลักการทางวิทยาการแผนใหม่แต่หน่วยที่สามคือเวลานั้นทุกชาติต่าง
เห็นพ้องต้องกันว่าควรใช้หน่วยวินาทีโดยอาศัยการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งของดวงอาทิตย์เป็นหลัก
ทรงสถาปนาระบบเวลามาตรฐานขึ้นในประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ ได้ทรงสร้างพระที่นั่ง
ภูวดลทัศไนยขึ้นในพระบรมมหาราชวังเพื่อใช้เป็นหอนาฬิการักษาเวลามาตรฐานของประเทศไทย
ซึ่งในปัจจุบันนี้ประเทศที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูง ทำการรักษาเวลามาตรฐานโดยการใช้
นาฬิกาปรมาณูจาก Caesium-๑๓๓ แต่ยังคงเทียบเวลาของตน จากสัญญาณวิทยุของหอดูดาว
หลักของโลก เช่น หอดูดาวกรีนวิชประเทศอังกฤษเป็นต้น ในสมัยพระองค์ยังไม่มีวิทยุในโลก
ดังนั้นการเทียบเวลากับหอดูดาวจึงต้องเทียบกับ ระบบทางดาราศาสตร์โดยตรง การสถาปนาวเวลา
มาตรฐานของพระองค์นั้นทรงทำก่อนรัฐสภาอังกฤษออกพระราชบัญญัติเวลามาตรฐานของอังกฤษ
เวลามาตรฐานของพระองค์นี้ใช้เป็นหลักคำนวณการเกิดสุริยุปราคาได้ล่วงหน้าถึง ๒ ปีว่าจะ
เกิดขึ้นในวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ได้อย่างถูกต้องแม่นยำ

๒. *ผลงานด้านการวิจัย* ในยุคสมัยของพระองค์ นักดาราศาสตร์กำลังสนใจ “ปัญหา
สามวัตถุ” และ “ปัญหานานาวัตถุ”^{๔๖} เพื่อการหาวิธีคำนวณตำแหน่งดวงจันทร์ ซึ่งโคจรรอบ
โลกภายใต้แรงรบกวนจากดวงอาทิตย์ และทั้งโลกและดวงจันทร์ขณะเมื่อโคจรรอบดวงอาทิตย์นั้น
ก็ยังได้รับแรงรบกวนจากดาวเคราะห์ดวงอื่น งานวิจัยนี้ใช้ความรู้ทั้งทางด้านดาราศาสตร์ ฟิสิกส์
และคณิตศาสตร์ ปรากฏว่าทรงเข้าร่วมในงานวิจัยนี้ โดยการคำนวณแบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน
คือ ๑) การคำนวณหาตำแหน่งของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โดยใช้ทฤษฎีการเคลื่อนที่ของดวง
จันทร์ ซึ่งปรากฏว่าทรงสามารถหาตำแหน่งการเคลื่อนที่ของวัตถุหลักในสุริยุปราคาได้อย่าง
ถูกต้อง ๒) คำนวณว่ามีโอกาสเกิดอุปราคาได้หรือไม่ ๓) ถ้าได้ ให้คำนวณว่าการเกิดอุปราคาครั้ง
นั้นมีลักษณะอย่างไร เช่น กรณีนี้เป็นสุริยุปราคาจะมีหมดดวงหรือจะเป็นวงแหวนหรือจะมีด
บางส่วนจะเห็นได้ที่ไหนเวลาเท่าไรถึงเท่าไรตามระบบเวลามาตรฐานซึ่งต้องนำมาคำนวณตั้งแต่ต้น
ซึ่งพระองค์ทรงคำนวณได้ถูกต้องทั้งหมด โดยที่ตัวเลขที่ทรงคำนวณนั้นไม่มีในระบบกรีนวิช
แสดงว่าพระองค์ทรงคำนวณด้วยพระองค์เอง มิได้ทรงนำเอาผลการคำนวณของฝรั่งมาคิดแปลง
ประยุกต์แต่อย่างใด

สรุปสาระสำคัญได้ว่า

๑ พระองค์ทรงใช้ความรู้ทางดาราศาสตร์คณิตศาสตร์ขั้นสูงซึ่งจะใช้ความรู้ทางโหราศาสตร์มิได้

๒ ต้องทรงคำนวณด้วยพระองค์เองทั้งสามชั้นตอน

๓ หลักฐานของเมืองกรินิชในครั้งนั้นทำให้เห็นว่าไม่สามารถหาหลักฐานมาใช้คำนวณว่าจะเกิดที่
ไหนเวลาเท่าใดได้อย่างพระองค์

๔ พระองค์ทรงคำนวณล่วงหน้าถึง ๒ ปีจึงไม่สามารถหาหลักฐานจากกรินิชได้ก่อนเวลาเช่นนั้น

การคำนวณของทางฝ่ายกรินิชแสดงแต่เฉพาะแนวศูนย์กลางของการเดินทางของงามีดผ่าน
บริเวณภาคใต้ของไทยเป็นเส้น Locus เพียงหนึ่งเส้นเท่านั้น แต่ได้ทรงพยากรณ์ว่าสุริยุปราคาจะ
เห็นมีคอดวงทั้งดวงตั้งแต่ชุมพรขึ้นมาถึงปราณบุรี แต่ที่กรุงเทพฯจะเห็นดวงอาทิตย์ถูกดวงจันทร์บัง
ไม่หมดดวง โดยจะเห็นดวงอาทิตย์โผล่พ้นดวงจันทร์ประมาณ ๑ ใน ๑๐ ซึ่งเห็นได้ว่านอกจากมิได้
ทรงอาศัยข้อมูลจากการคำนวณจากต่างประเทศ พระองค์ยังทรงสามารถคำนวณได้โดยละเอียด
กว่าต่างประเทศในสมัยนั้น

พระองค์ทรงเชิญนักวิทยาศาสตร์ของประเทศมหาอำนาจที่รุ่งเรืองที่สุดในโลกขณะนั้นคือ
ประเทศอังกฤษและประเทศฝรั่งเศส โดยเฉพาะเซอร์แฮร์รี ออด ผู้สำเร็จราชการมลายู ณ เมือง
สิงคโปร์และภริยา มาร่วมดูสุริยุปราคา ณ ตำบลหัวก้าว แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ พร้อมทั้ง
โปรดเกล้าฯ ให้เชิญฝรั่งทุกคนที่ทำงานหรือรับราชการอยู่ในกรุงเทพมหานครมาร่วมดูด้วยเป็น
พิเศษซึ่งเป็นการประสมประสานงานมหกรรมทางวิทยาศาสตร์ครั้งยิ่งใหญ่ควบคู่ไปกับการเมือง
อย่างแนบเนียนที่สุด คือ มีเรือรบที่สำคัญของอังกฤษ ๓ ลำ ของฝรั่งเศส ๒ ลำของไทยมี ๕ ลำ
นับเป็นการชุมนุมกองทัพเรือรบพันธมิตรที่ใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น เป็นโอกาสให้พระราชอาคันตุกะ
ต่างประเทศได้เห็นถึงวิธีการทูตสมัยใหม่ของไทย ได้ทรงเพิ่มพูนสัมพันธไมตรีอันอบอุ่นประทับใจ
แก่ชาวต่างประเทศเป็นอย่างมาก และชาวต่างประเทศยังได้เห็นพระปรีชาสามารถของพระองค์ใน
ฐานะนักวิทยาศาสตร์คนแรกของไทยและขององค์รัชทายาท คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยชนาถ^{๑๗} ในครั้งนั้นด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับเชื้อไข้มาลาเรียจากการที่พระองค์ท่าน
ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรการเกิดสุริยุปราคาที่หัวก้าว ที่พระองค์ท่านได้ทรงคำนวณไว้
และทำให้พระองค์ท่านต้องสูญเสียพระชนม์ชีพเพราะการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์โดยแท้

ทางรัฐบาล คณะรัฐมนตรี ได้มีมติเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ.๒๕๒๕ อนุมัติให้วันที่
๑๘ สิงหาคม เป็นวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ นับเป็นข่าวที่น่าปลื้มปีติยินดีเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็น
การเพิ่มพูนกำลังใจแก่นักวิทยาศาสตร์ไทย ให้ได้ตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญและเกียรติของ
นักวิทยาศาสตร์ไทยมากยิ่งขึ้น และต่อไปพวกเราชาวไทยก็จะได้มีโอกาสแสดงความกตัญญูแก่
คุณแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทยในวันที่ ๑๘
สิงหาคม เป็นประจำทุกปี

ณ มหาวิโรกาสพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปีในวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๗

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ(UNESCO)ได้ประกาศยกย่อง
สดุดี “คิง มงกุฎ” (H.M.King Mongkut) ทรงเป็นพระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ พระราชกรณียกิจ
ดีเด่นระดับโลกอย่างสมพระเกียรติยิ่งใหญ่อ

พระประทีปแห่งสยามทางการพิมพ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสนพระทัยการพิมพ์แต่ครั้งที่ทรงเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ
ทรงตั้งโรงพิมพ์ที่วัดบวรนิเวศพิมพ์หนังสือพุทธศาสนาแข่งกับพวกมิชชันนารี เห็นจะเป็นเพราะ
ทรงได้ตัวพิมพ์ภาษาไทยจากหมอบรัดเลย์ ๑ ชุด ในปี ๒๓๘๕

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงสนพระทัยภาษาอังกฤษและวิทยาการใหม่ๆ รับสั่งให้หมอบรัดเลย์
สอนวิชาภาษาอังกฤษและวิทยาศาสตร์ แก่พระองค์ที่วัดบวรนิเวศ(ขณะนั้นยังทรงผนวชอยู่)ทรง
อุปการะหมอบรัดเลย์ในฐานะพระอาจารย์

สำหรับหมอบรัดเลย์ ทรงอุปการะโดยพระราชทานที่ดินให้ทั้งยังเอื้อเพื่อแก่คณะนิกาย
โปรเตสแตนต์อื่นๆโดยการพระราชทานที่ดิน ได้เช่าหลังวัดแจ้ง พระราชทานที่ดินสำหรับป่าช้าฝรั่ง
โปรเตสแตนต์และพระราชทานที่ดินสำหรับ โบสถ์โปรเตสแตนต์

ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าฟ้ามงกุฎกับหมอบรัดเลย์นั้น แตกต่างจากความสัมพันธ์ของ
พระองค์กับหมอบรัดเลย์ซึ่งเป็นเสมือนครูที่ให้วิทยาการสมัยใหม่แก่พระองค์ท่าน กับหมอบรัดเลย์
พระองค์ทรงยินดีที่จะปะทะคารมด้วย หม่อมเบอรธา แมคฟาร์แลนด์ ภรรยาของหมอบรัดเลย์-
แลนด์ (พระอาภววิทยากรม) กล่าวถึงเจ้าฟ้ามงกุฎกับหมอบรัดเลย์ว่า “ทั้งสองต่างเป็นผู้รู้จักปรับตัว
เข้ากับสิ่งต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางจนน่าแปลกใจ ทั้งสองเป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษาหาความรู้ทั้งสองมี
ความสามารถที่จะมองเห็นความยิ่งใหญ่ในตัวของผู้อื่น”

นางแอนนา เลียวโนเวนส์ยังวิจารณ์ อีกด้วยว่า “หมอบรัดเลย์เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่
พ.ศ. ๒๓๗๘ ได้รับพระราชทานความสนิทสนมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาแต่ครั้งยังทรง
ผนวชอยู่ แต่ท่านผู้เฒ่าที่ไม่นับถือทั้งคู่นี้มักจะโต้แย้งแสดงคารมกันในหน้าหนังสือพิมพ์เนื่องๆ”

จากบันทึกของชาวต่างชาติทั้งสองคนนี้ แสดงให้เห็นมิติใหม่ของสังคมไทยในการแสดง
ความคิดเห็นโดยใช้สื่อชนิดใหม่ๆอันได้แก่หนังสือพิมพ์ซึ่งพระองค์ท่านใช้เพื่อให้เกิดความเข้าใจ
อันถูกต้องดังตามแบบของพระพุทธศาสนา เพื่อธำรงไว้ซึ่งเอกราช อธิปไตยทางความคิด โดยมิ
ยอมให้คนไทย ตกเป็นทาสทางความคิดของชาวตะวันตกได้โดยง่าย

พระประทีปแห่งสยามทางการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นความจำเป็นของการศึกษาแบบ
ตะวันตกในการปรับปรุงพัฒนาประเทศ และเนื่องด้วยอิทธิพลที่แผ่ขยายของมหาอำนาจตะวันตก
พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอและพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งจะต้องเป็นกำลัง
สำคัญของประเทศในอนาคต จำเป็นจะต้องทราบความเป็นไปของโลกภายนอก เพื่อเตรียมพร้อมที่

จะเผชิญหน้ากับประเทศมหาอำนาจต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มต้นโดยการโปรดเกล้าฯ ให้สตรีมิชชันนารี อันประกอบด้วย ภรรยาของหมอบรัดเลย์ ภรรยาหม่อมเทพนุ ภรรยาหม่อมไฉนส์ มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษและความรู้ทั่วไปแก่สตรีในวังระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๓๕๗ ต่อมาเมื่อพระโอรสพระธิดาเจริญพระชันษาแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ติดต่อว่าจ้างนางแอนนา เดียวโนเวนส์ เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และวรรณคดีอังกฤษให้กับพระโอรสพระธิดา

ในด้านการศึกษาของประชาชน พระองค์ทรงสนับสนุนให้มิชชันนารีอเมริกันจัดตั้งโรงเรียนขึ้นทั้งในพระนครและต่างจังหวัด

นอกจากนั้นในรัชสมัยของพระองค์ยังมีการส่งข้าราชการไปศึกษาดูงานในต่างประเทศเป็นครั้งแรก กล่าวคือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุนมหาสิทธิโวหารเดินทางไปดูงานเรื่องการพิมพ์ที่ฝรั่งเศส และให้หมื่นจักรวิจิตรไปเรียนวิชาการแก่นาฬิกาที่ลอนดอน เป็นต้น

กล่าวได้ว่า พระราชกรณียกิจดังกล่าวของพระองค์ในกิจการด้านการศึกษา เป็นการวางรากฐานไว้สำหรับการปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ธ ดุจ องค์พระประทีปแห่งสยาม

ท่วงทำนองของประวัติศาสตร์ไทยในระหว่างปีพุทธศักราช ๒๓๕๔-๒๔๑๑ นั้น ราชอาณาจักรสยามต้องตกอยู่ภายใต้มรสุมแห่งวิกฤตการณ์การ ดังหมอกเมฆามาบดบังพสุธาให้มีมมม หากยังมีแสงพระประทีปแห่งสิ้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๔ ต่องสว่างไสวช่วยขับไล่ความมืดมนท้อหกล้า สยามประเทศจึงล่วงพ้น โศภภย์และยีนหัยค์ได้ด้วยพระมหากรุณาธิคุณปกเกศปกเกล้าเหล่า ทวยราษฎร์ผ่านกาลเนิ่นนานกว่า ๒๐๐ ปี

ประทีปพรายฉายรัศมี	จักรวาล
อมตะคู่กับกาล	เกริกก้อง
เปรียบทิพย์ปกไทยสมาน	เสมอเทพ
ปวงราษฎร์กราบแซ่ซ้อง	สถลฐิติเรืองอสงไฉย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถ

^๑ เพ็ญศรี คุ้ม, *การต่างประเทศกับเอกราชและอำนาจอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ จนถึงสิ้นสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม)*, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒), หน้า ๑ - ๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓ - ๔.

^๓ เสนาบดีดังกล่าว ได้แก่ หลวงสิทธิ (ผู้ชำนาญในการต่อเรือ) พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท (ผู้ทรงศึกษาวิชาการแพทย์จากบรรดามิชชันนารีอเมริกัน) และนายโหมค อมาคยกุล (ผู้ซึ่งกำลังศึกษาวิชาเคมีและเครื่องกลอยู่ในขณะนั้น)

^๔ สารสำคัญโดยย่อของสนธิสัญญาเบาว์ริง มีดังนี้

- ๑) อังกฤษมีสิทธิตั้งกงสุลคอยดูแลผลประโยชน์ และตั้งศาลกงสุลชำระความคนในบังคับอังกฤษได้
- ๒) ให้สิทธิการค้าโดยเสรีแก่คนในบังคับอังกฤษทั่วทุกเมืองท่าของไทย และอาจจะเช่าซื้อกรรมสิทธิ์ที่ดินในประเทศไทยได้ภายในเขต ๕ ไมล์จากกำแพงเมือง ถ้าเข้ามาอยู่เมืองไทยครบ ๑๐ ปี
- ๓) ยกเลิกการเก็บค่าระวางปากเรือ แต่กำหนดภาษีขาเข้าตามราคาสินค้าในอัตราร้อยละ ๓ ส่วนภาษีขาออกให้เก็บเพียงครั้งเดียวสำหรับเรือสินค้าทุกชนิด
- ๔) ไม่เก็บภาษีฝิ่น แต่ต้องนำมาขายให้แก่เจ้าภาษีเท่านั้น ถ้าเจ้าภาษีไม่ซื้อ ต้องนำออกไป
- ๕) รัฐบาลไทยสงวนสิทธิห้ามนำข้าว เหล้า และปลาออกนอกประเทศ หากเกิดความขาดแคลนสินค้าดังกล่าว
- ๖) ไทยจะให้การปฏิบัติต่ออังกฤษเยี่ยงชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่ง
- ๗) สัญญาจะบอกเลิกไม่ได้ การแก้ไขเปลี่ยนแปลงข้อความใด ๆ ในสัญญาจะกระทำได้เมื่อเวลาผ่านไป ๑๐ ปีแล้ว และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากทั้งสองฝ่าย ทั้งต้องแจ้งล่วงหน้า ๑ ปีด้วย

^๕ คณะราชทูตดังกล่าว นำโดย เจ้าพระยามนตรีศรีวิจิตรวงศ์ (หม่อมขุนนาถ) เป็นราชทูต

^๖ เฟรด ดับบลิว. ริกส์, *การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า*, แปลโดย อมร โสภณวิเศษจรัส และเอกวิทย์ ณ ถลาง, (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๕), หน้า ๒๒ - ๒๔.

^๗ เซอร์จอห์น เบาว์ริง, "บันทึกส่วนตัวในการมาเยือนสยามของ เซอร์จอห์น เบาว์ริง," *ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม ๒*, แปลโดย นันทนา ตันติวรส, บก. ขาววิทย์ เกษครศิริ และกัญจิกา ศรีอุดม, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๐ - ๒๒๑.

^๘ ในสนธิสัญญาดังกล่าว เนื่องจากที่สำคัญที่แสดงถึงสิทธิพิเศษที่สยามเอื้อต่อฝรั่งเศส คือ การอนุญาตให้เรือฝรั่งเศสเดินทางเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาได้โดยเสรี โดยในมาตราที่ ๑๕ ระบุไว้ว่า "เรือรบฝรั่งเศสจะเข้ามาขังแม่น้ำได้และทอดสมอได้ที่ปากน้ำ ทั้งนี้โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องแจ้งทางการไทยล่วงหน้าเพื่อเข้ามายังกรุงเทพฯ และจะต้องทำความตกลงกับทางการในเรื่องสถานที่ที่จะจอดทอดสมอ ยิ่งกว่านั้น เรือที่กำลังประสงค์จะเข้ามาอยู่เรือของไทยเพื่อทำการซ่อมแซมตามความจำเป็น" ซึ่งการกระทำดังกล่าวต่างจากสนธิสัญญาสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษ ซึ่งระบุไว้ว่าเรืออังกฤษทุกลำจะต้องขออนุญาตต่อรัฐบาลไทยเพื่อจะผ่านเข้าปากน้ำ - ใน เพ็ญศรี คุ้ม, *การต่างประเทศกับเอกราชและอำนาจอธิปไตยของไทย*, หน้า ๑๗.

^๙ เพ็ญศรี คุ้ม, *การต่างประเทศกับเอกราชและอำนาจอธิปไตยของไทย*, หน้า ๑๗.

^{๑๐} ต่อมาภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ไทยได้ทำสนธิสัญญาไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับ เดนมาร์ก ใน พ.ศ. ๒๔๐๑ โปรตุเกส ใน พ.ศ. ๒๔๐๒, เนเธอร์แลนด์ใน พ.ศ. ๒๔๐๓ ปรัสเซียใน พ.ศ. ๒๔๐๕ สวีเดน นอร์เวย์ เบลเยี่ยม และอิตาลี ใน พ.ศ. ๒๔๑๑ ออสเตรเลีย-ฮังการี ใน พ.ศ. ๒๔๑๒ และสเปนใน พ.ศ. ๒๔๑๓ - ใน เพ็ญศรี คุ้ม, *การต่างประเทศกับเอกราชและอำนาจอธิปไตยของไทย*, หน้า ๕.

^{๑๑} แอ็บบ็อต โกว์ มอฟเฟ็ต, *แผ่นดินพระจอมเกล้า*, แปลโดย นิ้ง ทองโสภิต, (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๒๒.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

^{๑๓} เฟรด ดับบลิว. ริคส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า, หน้า ๒๔.

^{๑๔} นฤมล ชีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๓๗-๓๔๖.

^{๑๕} อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘) หน้า ๓๑๑ - ๓๑๓

^{๑๖} ม.ล. วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, แนวพระราชดำริแก้รัชกาล, (กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, มปป), หน้า ๖๖.

^{๑๗} ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมทย์, “คิงมังกูในฐานะที่ทรงเป็นนักนิติศาสตร์,” ใน ประชุมปาถกถาและคำอภิปรายของม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมทย์ พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๕๐๕, หน้า ๕๑-๑๔๘.

^{๑๘} ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๘๓ ด้านเศรษฐกิจ, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๔๑)

^{๑๙} อาทร จันทวิมล, ประวัติของแผ่นดินไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๗-๒๗๕.

^{๒๐} ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๑๔๘๓ ด้านเศรษฐกิจ.

^{๒๑} ภารดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๖), หน้า ๕๑.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^{๒๓} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕), หน้า ๕๐๕.

^{๒๔} ภารดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, หน้า ๕๖-๕๗.

^{๒๕} สุปานี พัดทอง, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: การศึกษาวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕)

^{๒๖} อาทร จันทวิมล, ประวัติของแผ่นดินไทย, หน้า ๒๖๗-๒๗๕.

^{๒๗} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผ้าขาวเมียบิดาขาวบุตร” ประชุมประกาศ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒, หน้า ๗๖ - ๗๑.

^{๒๘} ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ ด้านสังคม, (กรุงเทพมหานคร: บурพาสาน์, ๒๕๔๕).

^{๒๙} ภารดี มหาจันทร์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่, หน้า ๕๑.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน

^{๓๑} ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ ด้านสังคม.

^{๓๒} ม.ล. วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, แนวพระราชดำริแก้รัชกาล, หน้า ๖๖.

^{๓๓} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕.

^{๓๔} สุปานี พัดทอง, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว :การศึกษาวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน

^{๓๖} เซอร์จอห์น เบาว์ริง, ราชอาณาจักรและราชอาณาจักรสยาม ๑,บก. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญชูกา ศรีอุดม, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๔๔-๓๔๕.

๓๑ วิฑูร แสงสิงแก้ว, *แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการรักษาเอกราชและความมั่นคงของชาติ*, (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘.

๓๒ สมชัย พิชัยชนาลัย, “สถาบันสงฆ์กับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” *รวมบทความวิชาการรางวัลเงินทุนภูมิพล* (มปท., ๒๕๓๘), หน้า ๕๕.

๓๓ ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๐ เลขที่ ๖๐ เรื่อง การนับถือศาสนาและห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๐ เลขที่ ๑๓๖ เรื่อง คนเผาตัว อ้างใน สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, *ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษา กรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕๕.

๓๔ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน สุกัญญา สุกบรรทัด, *การยึดครองสิทธิอำนาจระหว่างกลุ่มอนุรักษ์นิยมกับกลุ่มก้าวหน้า โดยอาศัยสื่อสิ่งพิมพ์ก่อนปี ๒๔๗๕* (รายงานการวิจัย: ทุนงบประมาณแผ่นดิน ๒๕๔๓, ๒๕๔๓)

๓๕ สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, “*ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษา กรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*”.

๓๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

๓๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

๓๘ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ* (ข้า บุนนาค), (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี, ๒๕๔๓) หน้า ๓๘๒.

๓๙ เนื่องจากพลกษัตริย์มีความเชื่อว่าดาวหางจะนำเรื่องไม่ดีมาสู่บ้านเมือง พระองค์ท่านทรงอธิษฐานด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเท่านั้น

๔๐ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการเคลื่อนที่ของวัตถุที่สำคัญในอวกาศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนที่ของโลก ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์

๔๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕)

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕*. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (ชำ บุนนาค), (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี, ๒๕๔๗)
- ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ ด้านสังคม*. กรุงเทพมหานคร: บุรพาสาส์น, ๒๕๔๕.
- ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ ด้านเศรษฐกิจ*. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๔๑.
- เซอร์จอห์น เบาว์ริง. *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม*. บก. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญจิกา ศรีอุดม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗.
- เซอร์จอห์น เบาว์ริง. *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม* ๑. บก. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญจิกา ศรีอุดม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗.
- ประกาศ วัชรภรณ์. "๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชกรณียกิจ วิทยาศาสตร์ดีเด่น ระดับโลก" *สกุลไทย* ปีที่ ๕๐, ฉบับที่ ๒๖๐๘: หน้า ๓๐-๓๒.
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิดาวิทยาศาสตร์ไทย[ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: http://siweb.dss.go.th/Science_Children/Scientist/King_rama4_P2.html สืบค้น ๓๑ ธันวาคม ๒๕๔๗.
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *ประมุขประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒*.
- เพ็ญศรี ตึก. *การต่างประเทศกับเอกราชและอำนาจอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ จนถึงสิ้นสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม)*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.
- เฟรด ดับบลิว. ริกส์. *การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า*. แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และเอกวิทย์ ณ ถลาง. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๕.
- ภารดี มหาขันธ์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๖.
- ภารดี มหาขันธ์. *รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๔๗๕)*. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.
- วัลย์วิภา นุชรรัตน์พันธุ์, ม.ล. *แนวพระราชดำริเกื้อรัชกาล*. กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, มปป.

วิฑูร แสงสิงแก้ว. แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการรักษาเอกราช
และความมั่นคงของชาติ. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๓๒

ส. พลายน้อย. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าพระเจ้ากรุงสยาม. กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ,
๒๕๔๔.

สมชัย พิษัยธนาสัย, “สถาบันสงฆ์กับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” *รวมบทความ
วิชาการรางวัลเงินทูนภูมิพล.* นปท., ๒๕๓๘

สันติ บัณฑิตพรหมชาติ. *ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษา
กรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.* วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สุกัญญา สุตบรรทัด. *หมอบรัดเลย์กับการหนังสือพิมพ์แห่งกรุงสยาม.* พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗.

สุกัญญา สุตบรรทัด. *การปิดครองสิทธิอำนาจระหว่างกลุ่มอนุรักษนิยมกับกลุ่มก้าวหน้าโดยอาศัยสื่อ
สิ่งพิมพ์ก่อนปี ๒๔๗๕.* รายงานการวิจัย: ทูงงบประมาณแผ่นดิน ๒๕๔๓, ๒๕๔๓.

สุปานี พัดทอง. *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : การศึกษาวิเคราะห์ทาง
สังคมและวัฒนธรรม.*

สุปานี พัดทอง. *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: การศึกษาวิเคราะห์ทาง
สังคมและวัฒนธรรม.* กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๓๕.

เสนีย์ ปราโมทย์, ม.ร.ว. *ประชุมปาถกถาและคำอภิปรายของม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมทย์ พ.ศ. ๒๔๘๔
- ๒๕๐๘.*

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึง พ.ศ.
๒๔๗๕.* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

อาทร จันทวิมล. *ประวัติของแผ่นดินไทย.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและ
พัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๖.

อรุณ โกมลวรรณนะ. *เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม.* กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา, ๒๕๐๖.

แอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ต. *แผ่นดินพระจอมเกล้า.* แปลโดย นิจ ทองโสภิต. กรุงเทพฯ: สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระประทีปแห่งสยาม

นางสาวทนนวรรณ โตโพธิ์กลาง

คณะวิทยาศาสตร์

4632050423

นางสาวธิดา สุวรรณสาครกุล

คณะอักษรศาสตร์

4631098312

นายนิธิตาร พงศ์ปิยะไพบูลย์

คณะเศรษฐศาสตร์

4645582029

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นายอัครราชย์ บุญญาศิริ

คณะเศรษฐศาสตร์

4645724929

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระประทีปแห่งสยาม

นางสาวเทววรรณ โตโพธิ์กลาง
นางสาวธิดา สุวรรณสาครกุล
นายนิธิตาร พงศ์ปิยะไพบูลย์
นายอัครราชย์ บุญญาศิริ

ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกได้คืบคลานเข้ามายังภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ชาติตะวันตกอ้างถึง “ภาระของคนผิวขาว(The White Man Burden)” ความว่า คนผิวขาวเป็นอารยชนผู้มียารยธรรมสูงกว่า อารยธรรมนี้หมายถึงคริสตศาสนา และวิทยาการสมัยใหม่ พวกเขามีภาระที่จะต้องปลดปล่อยคนผิวดำ ผิวนเหลือง หรือผิวด่างผู้มียารยธรรมด้อยกว่า ให้รอดพ้นจากความเชื่องม่าย และการอยู่อย่างป่าเถื่อน ทว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงข้ออ้างเท่านั้น สิ่งที่เกิดขึ้นจริงคือการเข้าครอบงำทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเพื่อผลประโยชน์ของชาติตะวันตกเอง เกิดเป็นลัทธิล่าอาณานิคมขึ้น

ประเทศเพื่อนบ้านของสยามล้วนสูญเสียเอกราชให้แก่ตะวันตกทั้งสิ้น พม่า อินเดีย ตกเป็นของอังกฤษ ญวน ลาว เขมรตกเป็นของฝรั่งเศส แม้แต่จีนซึ่งเป็นประเทศใหญ่และทรงอำนาจในเอเชียยังมีได้รอดพ้นจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม ต้องสูญเสียฮ่องกงให้แก่อังกฤษ ท่ามกลางสถานการณ์อึดอัดเครียดและมีคตินอนธการรอบด้าน ได้ปรากฏพระประทีปดวงหนึ่งส่องสว่างคชวาลานำพาสยามประเทศให้รอดพ้นจากวิกฤติ กล่าวได้ว่าสยามเป็นประเทศเดียวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สามารถรักษาเอกราชไว้ได้ พระประทีปดวงนั้น คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ดังคำกล่าวของนักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษชื่อ ดร.ฮอลล์(D.G.E.Hall) ว่า “เห็นจะไม่แรงเกินไปถ้าจะพูดว่าสยามเป็นหนึ่งถึงมกกว่าผู้ใดหมด ที่สยามยังรักษาอิสรภาพได้เมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นสมัยที่ชาติอื่นๆ ในเอเชียอาคเนย์ตกอยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศสแล้ว...”

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชสมภพเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๓๔๗ ตรงกับเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง จศก จุลศักราช ๑๑๖๖ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๓ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ พงศาอิสวรกษัตริย์ขัตติยราชกุมาร”

ตามประเพณีของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในหมู่เจ้านาย มักมีพิธีการบรรพชาเป็นสามเณร และอุปสมบทเป็นพระภิกษุ มีพระฉายาว่า “มกุฏวชิรญาณโณ เถโร” เมื่อพุทธศักราช ๒๓๖๐ เจ้าฟ้ามงกุฎมีพระชนมายุได้ ๑๔ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณรประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ

ยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นเวลา ๗ เดือน และเมื่อพุทธศักราช ๒๓๖๗ ขณะมีพระชนมายุได้ ๒๐ พรรษา ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นทรงผนวชได้ ๑๕ วัน สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคต โดยมีได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นรัชทายาท เจ้าฟ้ามงกุฎทรงทราบคือว่า พระองค์ทรงมีสิทธิในพระราชสมบัติ แต่ทรงพิจารณาเห็นว่า ถ้าพระองค์ทรงปรารถนาพระราชสมบัติในเวลานั้นแล้ว พระราชวงศ์คงแตกสามัคคีกัน ด้วยสถานการณ์บ้านเมืองยามนั้นและความเหมาะสมทั้งปวง ประกอบกับการพิจารณาอย่างรอบคอบของทุกฝ่ายรวมทั้งพระองค์เอง จึงทรงแจ้งว่ามีพระประสงค์จะทรงผนวชต่อไป ทำให้สิ้นความลำบากในการอัญเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ การตัดสินใจพระทัยในครั้งนี้จึงเป็นทางออกที่ดีที่สุดของบ้านเมือง

การที่พระองค์ทรงตัดสินใจพระทัยครองสมณเพศต่อ่นั้น นับเป็นโชคดีของสยาม เพราะสมณเพศเอื้อให้ทรงมีโอกาสเตรียมพร้อมในด้านต่างๆ อันจำเป็นต่อการปกครองประเทศ โดยที่ถ้าทรงเป็นลัทธิสัจจะไม่มีโอกาสทำได้ ประกอบกับความเป็นผู้หมั่นใฝ่หาความรู้ ทรงเป็น “นักศึกษา” อย่างแท้จริง จึงทรงสะสมความรู้จากแหล่งต่างๆ ได้มากมาย

พระองค์ทรงสนพระทัยด้านปรัชญาความคิด ทรงใช้เวลาในการศึกษาวิชาโหราศาสตร์ของไทยและมอญอย่างลึกซึ้งจากคัมภีร์พราหมณ์โบราณ นอกจากภาษาบาลีสันสกฤตแล้ว ยังทรงศึกษาภาษาประเทศของเพื่อนบ้านทั้งหลาย เขมร ญวน มอญ พม่า มลายู และฮินดี พระองค์มีพระสหายเป็นชาวต่างประเทศคือสังฆราชบิชอปเลอกัวซ์ (Bishop Pallegoix) พระชาวฝรั่งเศสซึ่งถวายการสอนภาษาละติน สังฆราชผู้นี้เป็นบุคคลสำคัญคนแรกที่ทำให้พระองค์ทรงรับทราบความคิดเห็นและความรู้ของชาวตะวันตก ในระยะที่ทรงผนวชนั้นพระองค์ได้ทรงรู้จักกับชาวต่างประเทศอื่นๆ อีกทั้ง พ่อค้า นายเรือและครูสอนศาสนา ชาวต่างประเทศเหล่านี้ได้ถวายความรู้เกี่ยวกับหลักศาสนาคริสต์พร้อมด้วยการนำรูปภาพ ตำรา และหนังสือพิมพ์เข้ามา เริ่มการก่อตั้ง โรงเรียน โรงพิมพ์ โรงพยาบาล ทั้งยังทรงสนพระทัยในเครื่องมือทดลองวิทยาศาสตร์และเครื่องมืออื่นๆ ที่พวกเขาเหล่านั้นได้นำคิดตัวมาเป็นอย่างมาก นี่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงตัดสินใจศึกษาภาษาอังกฤษ ทรงปรารถนาคือจำเป็นต้องศึกษาภาษาอังกฤษว่า

“...แต่แผ่นดินก่อนมา พวกๆ ข้าฯ ยังไม่ได้เป็นใหญ่ ในราชการแผ่นดินแต่เห็นว่า ผู้ปกครองแผ่นดินครั้งนั้น คิดการเป็นโบราณๆ ป่าๆ นัก พุดเจรจากันไม่เข้าใจ กลัวว่าทำไปๆ กลัวจะล้มคว่ำหางลง แลเห็นว่าตัวเองอายุยังหนุ่มอยู่ จะอยู่ไปได้นาน จึงคิดอ่านเร่าเรียนหนังสือและภาษาอังกฤษรู้มาแต่ก่อนยังไม่ได้ว่าราชการแผ่นดิน เพราะไว้ใจว่าภาษาที่รู้จะเป็นที่พึ่งคุ้มหัวแต่ตัวเองได้อย่างหนึ่ง ไม่รู้ว่าอย่างไรต่ออย่างไร จะอยู่ที่นี้ฤาจะนำไปข้างไหน ภาษากว้างดีกว่าภาษาแคบ...”

หลังจากที่เสด็จไปทรงจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศในฐานะเจ้าอาวาส ทรงติดต่อ หมอบรัดเลย์(Dan Beach Bradley) ให้มาถวายการสอนภาษาอังกฤษอยู่พักหนึ่ง ต่อมาก็ทรงศึกษา ภาษาอังกฤษกับหมอบเชซซี่ คาสเวล(Jesse Caswell) เป็นเวลาถึง ๘ เดือน หมอบเฮา(Dr. House) ได้ บันทึกไว้ว่าเมื่อครั้งเข้าเฝ้าที่วัดบวรนิเวศวิหารว่า“ข้าพเจ้าได้เหลียวมองไปรอบๆห้อง แลเห็นพระ คัมภีร์ไบเบิลของสมาคมเอ. บี.(A.B. Society) และพจนานุกรมเวบสเตอร์ (Webster) ตั้งอยู่เคียงกัน บนโต๊ะเขียนหนังสือ นอกจากนี้ยังมีตารางดาราศาสตร์และการเดินเรือวางอยู่ด้วย ส่วนข้างบนอีก โต๊ะหนึ่งมีแผนผังอุปราคาที่จะเกิดครั้งต่อไป มีรายการคำนวณเขียนไว้ด้วยดินสอ นอกจากนี้ยังมี แบบลอกแผนที่ของนายชานเคลเลอร์(Mr.Chandler)ด้วย” พระองค์ยังทรงติดตามข่าวสารใน หนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษที่ทรงสั่งมาจากจีน สิงคโปร์ และปีนังอีกด้วย

พระปรีชาสามารถด้านการสื่อสารภาษาอังกฤษของพระองค์เป็นที่ประจักษ์โดย ทั่วไป พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในภูมิภาคนี้ที่มีพระราชดำรัสเป็น ภาษาอังกฤษได้ พระอัจฉริยภาพในด้านนี้บังเกิดประ โยชน์มากมายหลายครั้ง อาทิ เมื่อคราวทำ สนธิสัญญาเบาริงกับประเทศอังกฤษ ทรงตรวจสอบความเข้าใจเนื้อหาสัญญาและแปลเอกสารใน ส่วนที่แปลไว้กำกวมไม่ชัดเจน เช่นข้อความที่กำกวมตอนหนึ่งเกี่ยวกับการกำหนดระยะเวลาทางที่ ชนชาติอังกฤษอาจซื้อหรือเช่าบ้าน ที่ดิน หรือเรือสวนไร่เนา “ณ ที่ใดก็ได้ภายในระยะเวลาเดินทาง ๒๔ ชั่วโมงจากกรุงเทพมหานคร โดยคิดจากอัตราความเร็วของเรือที่จะแล่นไปได้” ฝ่ายอังกฤษ รู้สึกว่ายังไม่ชัดเจน จึงเขียนข้อความตามที่เข้าใจในภาษาอังกฤษ แต่ล่ามคนไทยประสพความ ลำบากที่จะแปลเป็นภาษาไทย ผู้แทนฝ่ายไทยจึงไม่ยินยอมลงนามในต้นฉบับที่ไม่มีภาษาไทยกำกับ จึงทรงแปลเอกสารด้วยพระองค์เอง เมื่อทุกฝ่ายเห็นว่าข้อความสอดคล้องกันแล้วไทยจึงยินยอม ลงนาม

พระองค์ยังทรงสนพระทัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี ในระหว่างรัชองค์ พุทธศักราช ๒๓๗๖ ก็ทรงค้นพบหลักศิลาจารึกและพระแท่นมณีคศิลาอาสน์ มีพระราชวินิจฉัย เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยไว้หลายประการ นอกจากนี้ยังทรงศึกษาวิชาภูมิศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี คณิตศาสตร์ โดยเฉพาะวิชาดาราศาสตร์จะสนพระทัยเป็นอย่างยิ่ง

ระหว่างทรงผนวช พระองค์ทรงศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน ทรงแต่งหนังสือ ธรรมะจำนวนมาก ทรงตั้ง โรงพิมพ์ของคนไทยขึ้นครั้งแรกในวัดบวรนิเวศเพื่อพิมพ์หนังสือธรรมะ ทรงสนับสนุนการศึกษาของสงฆ์ โดยเมื่อน้ำฝนเข้าพรรษาให้ศึกษาพระคัมภีร์ภายในเขตวัด เมื่อ หน้าแล้งให้รุดงค์จาริกไปตามชนบทเพื่อฝึกกรรมฐานวิปัสสนาธุระ มีการส่งสมณทูตไปศึกษาพระ ธรรมที่ศรีลังกาและนำกลับมาเผยแพร่ที่ประเทศไทย ทรงวางแม่แบบการศึกษาของสงฆ์จนสำนัก วัดบวรนิเวศมีผู้สอบได้เปรียญจำนวนมากที่สุดในสมัยนั้น สิ่งที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งคือทรงตั้ง คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดน่าเลื่อมใส ทำให้ประชาชนศรัทธาใน

พระพุทธศาสนามากขึ้น มีผลให้พระสงฆ์มหานิกายต้องปรับปรุงวัตรปฏิบัติให้เคร่งครัดขึ้นตามไปด้วย พระองค์จึงทรงเป็นผู้ดำเนินการปฏิรูปพระพุทธศาสนา

ด้วยเหตุที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตลอดเวลา จึงเสมือนการ “ทดลองลงมือปฏิบัติ” ก่อนการทำหน้าที่อันยิ่งใหญ่ ครั้นล่วงถึงพุทธศักราช ๒๓๕๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสู่สวรรคาลัย เสนาบดีได้ไปเข้าเฝ้ากราบทูลเชิญเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ ด้วยพระองค์ทรงมีสิทธิธรรมของการเป็นเจ้านายชั้นสูงที่ดำรงพระอิสริยยศชั้นเจ้าฟ้า ทรงเจริญวัยวุฒิถึง ๔๗ พรรษา นอกจากนี้ ตลอดระยะเวลาที่ พระองค์ทรงผนวช ทรงสร้างสมบารมีในฐานะผู้ก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ทรงประกอบด้วยคุณสมบัตินของผู้มีทศพิธราชธรรม* ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเป็นผู้ปกครองที่ดี ทรงมีพระเกียรติคุณแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนทั้งปวง ทรงสนพระทัยศึกษาสถานการณ์ทางการเมืองของโลกภายนอกตลอดเวลา ทรงรอบรู้ในภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตกไม่น้อยกว่าเจ้านาย และขุนนางที่จัดว่าเป็น “กลุ่มก้าวหน้า” ในด้านพระราชอิริยาวัตร ทรงนิยมวิธีการประนีประนอมในการแก้ปัญหา มีน้ำพระทัยเมตตา ทรงรักความยุติธรรม ทรงพร้อมที่จะเป็นมิตรกับชนทุกชั้นทุกชาติ จนเป็นที่ยอมรับว่าพระองค์ทรงมีคุณสมบัติที่เหมาะสมที่สุดกับสภาพการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศในระบอบนั้น พระองค์จึงทรงลาผนวช เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจุฑาญาติ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระมหาอุปราช แต่ให้มีพระเกียรติยศอย่างพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีบวรราชภิเษกแก่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็น “พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่สอง”

ในช่วงพลัดแผ่นดินจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเป็นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศอังกฤษส่งเซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) มาพยายามขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี ซึ่งลงนามต่อกันไว้เมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต**ให้แก่คนอังกฤษและคนในบังคับของอังกฤษและให้ประเทศไทยเปิดการค้าเสรี ยกเลิกสัมปทานและระบบผูกขาดใดๆ ทั้งสิ้น พร้อมทั้งชักชวนให้รัฐบาลไทยอนุญาตส่งข้าวเป็นสินค้าออก แต่ความพยายามครั้งนั้นล้มเหลว เมื่อฝ่ายอังกฤษทราบข่าวการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินประเทศสยาม จึงส่งเซอร์เจมส์ บรูคกลับเข้ามาขอแก้ไขสัญญาอีกครั้ง สถานการณ์เช่นนี้จะมีผลให้เกิดภัยต่อประเทศ หากการดำเนินการดำเนินพระวิเทโศบายของพระมหากษัตริย์องค์พระประมุขของประเทศเป็นไปอย่างไม่เหมาะสม ด้วยพระปฏิภาณจึงได้มีข้อพระอักษรให้คณะทูตอังกฤษชะลอการเดินทางเข้ามา เพื่อจะได้ทรงจัดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งต้องกินเวลาถึง ๑ ปีให้เสร็จสิ้นก่อน แต่

* คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง ๑๐ ประการ ได้แก่ ทาน ศีล ปริจาคะ อหิงสา มัททวะ คบะ อักโกระ อวิหิงสา ชันดี อวิโรธนะ

** สิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extraterritorial Right) คือสิทธิพิเศษที่จะใช้กฎหมายของประเทศหนึ่งบังคับแก่บุคคลที่เป็นพลเมืองของคนที่ไม่อยู่ในดินแดนของประเทศหนึ่ง

แท้จริงพระองค์มิได้ทรงรังรอง มีพระราชกรณียกิจปฏิรูปประเทศในทุกๆ ด้าน นอกจากเพื่อลดความกดดันของฝ่ายอังกฤษแล้ว ยังเป็นไปเพื่อปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย ได้รับการยอมรับจากนานาชาติอารยประเทศ อันจะทำให้สยามรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกได้ พระราชกรณียกิจดังกล่าวมีดังนี้

พระราชกรณียกิจด้านการต่างประเทศ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรงกับสมัยจักรวรรดินิยม ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสกำลังแข่งขันกันแสวงหาอาณานิคมตามส่วนต่างๆ ของโลก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งแนวนโยบายต่างประเทศดั้งเดิมของประเทศไทยขณะนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับประเทศอื่นๆ ทางตะวันออกทั่วไป ในประเด็นที่ว่าพยายามแยกตนอยู่โดดเดี่ยวไม่มีการติดต่อกับต่างประเทศ แต่การดำเนินนโยบายนี้ของประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของตะวันตก ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ไม่ยอมประนีประนอมในการติดต่อกับประเทศมหาอำนาจที่ล่าอาณานิคม ทำให้ถูกบังคับจนต้องเสียดอกราชไป คงเหลือแต่ประเทศไทยอยู่ตรงกลางประเทศเดียวเท่านั้นในแถบนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศจากที่เคยติดต่อกับต่างประเทศอย่างระมัดระวัง มาเป็นการยอมทำสนธิสัญญาตามเงื่อนไขของประเทศตะวันตกตามสมควร และพยายามรักษาไมตรีนั้นไว้ให้ดี เพื่อความอยู่รอดของประเทศ ในการติดต่อกับต่างประเทศนั้น พระองค์ทรงดำเนินนโยบายลู่ตามลม (Bending with the wind) คือการยอมโอนอ่อนผ่อนตามเท่าที่จำเป็นต่อมหาอำนาจตะวันตก ควบคู่ไปกับนโยบายผูกมิตรกับมหาอำนาจหนึ่งไว้คอนกับมหาอำนาจอื่น เพื่อถ่วงดุลอำนาจมิให้ชาติใดชาติหนึ่งเข้ามามีอิทธิพลในประเทศมากเกินไป จนเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของไทย ซึ่งนโยบายทั้ง ๒ ประการนี้ นับเป็นนโยบายอันชาญฉลาดที่ทำให้ประเทศไทยรักษาเอกราชเอาไว้ได้

ในรัชสมัยของพระองค์มีชาติมหาอำนาจต่างๆ เข้ามาขอทำสัญญาค้าขายกับไทยหลายชาติรวม ๑๒ ประเทศ นโยบายต่างประเทศของพระองค์ ได้ให้ความสำคัญแก่ประเทศที่เป็นมหาอำนาจ คืออังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา พระองค์ทรงเลือกทำสัญญากับอังกฤษเป็นชาติแรก ด้วยเหตุที่ทรงติดต่อกันเคยกับเซอร์จอห์น เบริง (Sir John Bowring) มาก่อน นับว่าเป็นพระอัจฉริยภาพของพระองค์ท่าน เพราะหลังจากทรงเจรจาผ่อนปรนในบางเรื่องกับอังกฤษได้สำเร็จแล้ว สัญญากับชาติอื่นๆ ต้องอยู่ในฐานะเท่ากันกับอังกฤษ เป็นการदानอำนาจกัน ในการเจรจานั้น พระองค์ทรงถือว่าการเจรจากับฝรั่งเศสต้องรู้เท่าทันฝรั่ง เมื่อทูตจะเข้ามาเจรจา พระองค์จะทรงสืบจุดมุ่งหมายที่เข้ามา แล้วหาทางหนีทีไล่ไว้ การแลกเปลี่ยนต้องเสียให้น้อยที่สุด และที่สำคัญพระองค์ มีพระทัยเย็น ดังที่มีพระราชหัตถเลขาไว้ว่า

“การเจรจากับต่างประเทศที่เป็นมหาอำนาจนั้นข้อสำคัญอย่าเป็นกระต่ายตื่นตูม เรื่องเล็กอย่าให้เป็นเรื่องใหญ่ อย่าไปแข็งกระด้าง ต้องวางตัวเป็นกลาง”

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญากับนานาประเทศ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายในบ้านเมือง ในจำนวนสนธิสัญญากับนานาประเทศที่กล่าวถึงนั้น สนธิสัญญาเบาริงซึ่งทำกับรัฐบาลอังกฤษในปีพุทธศักราช ๒๓๘๘ มีความสำคัญต่อประเทศไทยมาก มีผลคือทำให้เกิดการเปิดประเทศ โดยไม่ต้องถูกการใช้กำลังบังคับ ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักดีว่า หากเกิดสงครามขึ้น ไทยย่อมเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เพราะมีเทคโนโลยีที่ด้อยกว่า ผลดีประการอื่นๆ ได้แก่ การค้าระหว่างประเทศขยายตัว โดยเฉพาะการค้าข้าว การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยอันเนื่องมาจากการเปิดรับอารยธรรมตะวันตก ซึ่งประการหลังนี้ ทำให้มหาอำนาจตะวันตกไม่สามารถอ้าง “ภาระของคนผิวขาว” มาทำลายเอกราชของประเทศไทยได้ แต่การทำสนธิสัญญาเบาริงได้ก่อให้เกิดผลเสียด้วยเช่นกัน กล่าวคือไทยต้องเสียดิสภาพนอกราชอาณาจักร และเสียดำเนินการค้าให้แก่อังกฤษ แต่ก็เป็นไปโดยที่ไทยยอมเป็นฝ่ายเสียเปรียบอังกฤษบ้างดีกว่าที่จะเปิดโอกาสให้ใช้กำลังบังคับ

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแสดงความหวาดหวั่นในการติดต่อกับอังกฤษ และชาติอื่นๆ พระองค์ทรงพยายามติดต่อกับต่างประเทศบนพื้นฐานของความเสมอภาค จะเห็นได้จาก การโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เป็นราชทูตไปเฝ้าฯ สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียที่กรุงลอนดอน ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๐ เพื่อเป็นการตอบแทนที่พระนางโปรดเกล้าฯ ให้เซอร์จอห์น เบาริง เป็นราชทูตมาจากราชสำนักของอังกฤษโดยตรง มิใช่ในนามของผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดีย หรือทูตที่รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษส่งมาเช่นทูตอังกฤษคนก่อนๆ การส่งพระราชสาส์นโต้ตอบกับต่างประเทศที่ทรงทำในนามของพระเจ้าแผ่นดินกับพระมหากษัตริย์ ประธานาธิบดี หรือผู้ปกครองประเทศนั้นๆ โดยที่ทรงร่างเป็นภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เอง

พระองค์ทรงใช้การเจรจาทางการทูตเป็นเครื่องมือป้องกันประเทศชาติ และเมื่อไม่อาจใช้เครื่องมือดังกล่าวได้ พระองค์ทรงยอมเสียผลประโยชน์ตามที่ชาติมหาอำนาจเรียกร้อง การสูญเสียครั้งสำคัญในรัชสมัยของพระองค์ คือการเสียดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศสในปีพุทธศักราช ๒๔๐๖ และปีพุทธศักราช ๒๔๑๐ พระองค์ทรงใช้หลักทศพิธราชธรรมคือปรีชาจะ^๓ โดยทรงยอมสละชาติสยามและพระเกียรติยศที่ไม่สามารถแสดงแสนยานุภาพปกป้องพระราชอาณาเขตด้วยสงครามตามแบบพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อน เพื่อแลกกับเอกราชที่มีค่าเหนือสิ่งอื่นใด ด้วยพระองค์ทรงเข้าพระทัยดีว่าในสถานการณ์อันล่อแหลมนี้ ประเทศไทยยังมีการปกครองส่วนภูมิภาคที่ไม่รัดกุมดีพอ ไม่มีการปิดพรมแดนที่แน่นอน จึงเปิดโอกาสให้มหาอำนาจตะวันตก

^๓ The White Man Burden

^๔ ความเสียสละ

เข้าแทรกแซงได้ง่าย การเสียดินแดนในครั้งนี้เป็นเรื่องที่ต้องทรงอดกลั้นและขมขื่นพระราชหฤทัยมิใช่น้อย แต่ก็เป็นการยอมเสียดินแดนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่ จึงทรงสามารถรักษาเอกราชของชาติไทยไว้ได้

พระราชกรณียกิจด้านเศรษฐกิจ

สยามประเทศได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาริงเมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๘ มีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสรุปได้ดังนี้

๑. พ่อค้าอังกฤษมีสิทธิที่จะซื้อขายโดยตรงกับราษฎรได้
๒. สินค้าขาเข้า ให้ยกเลิกการเก็บภาษีปากเรือและภาษีอื่นๆ ให้เก็บเฉพาะภาษีขาเข้าร้อยละ ๓ เท่านั้น และถ้าสินค้านั้นจำหน่ายไม่ได้ ไทยต้องคืนภาษีในสินค้านั้นจนครบ
๓. สินค้าขาออก ให้ยกเลิกการเก็บภาษีซ้ำซ้อน ให้เก็บภาษีขาออกได้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ตามพิกัดที่กำหนดไว้ในภาคผนวกต่อท้ายสัญญา
๔. ฝิ่น เงินแท่ง หรือทองแท่ง ซึ่งเคยเป็นสินค้าต้องห้าม จะได้รับอนุญาตให้นำเข้ามาขายในประเทศได้ แต่ฝิ่นนั้นต้องขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่น ถ้าเจ้าภาษีฝิ่นไม่ซื้อไว้ ให้บรรทุกกลับออกไป
๕. รัฐบาลไทยสงวนสิทธิ์ที่จะห้ามนำข้าว เหลือ และปลาออกนอกประเทศ หากเกิดความขาดแคลนสินค้าดังกล่าว

การทำสนธิสัญญาครั้งนี้ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดประเทศ มีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจมากมาย ผลกระทบที่เห็น ได้ชัดเจนคือระบบเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อพออยู่พอกินมาเป็นการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น การค้าขายตัวกว้างขวาง มีเรือสินค้าเข้ามาเทียบท่ายังกรุงเทพจำนวนมาก สินค้าออกที่สำคัญของไทยคือ ข้าว ไม้สัก ดีบุก และยางพารา โดยเฉพาะข้าวเป็นสินค้าที่ตลาดมีความต้องการมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมให้มีการปลูกข้าวมากยิ่งขึ้น โดยไม่เก็บค่าอากรนาในปีแรก ลดค่าอากรนา ลดเวลาการเข้าเวรรับ ราชการเพื่อให้พลเมืองได้มีเวลาทำการเกษตรมากขึ้น ชุคคลองชลประทานเพื่อการเกษตรทำให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นอย่างมาก

เมื่อการค้าขายตัว เศรษฐกิจแบบเงินตราได้ทวีความสำคัญมากขึ้น เงินของไทยในสมัยนั้น ได้แก่เบี้ยหอยและเงินพดด้วง เบี้ยหอยนำเข้ามาจากหมู่เกาะมัลดีฟส์โดยพ่อค้าเรือสำเภา มูลค่าของเบี้ยหอยจะขึ้นๆ ลงๆ ตามปริมาณในท้องตลาด ส่วนเงินพดด้วงนั้นมีจำนวนน้อยเกินไปไม่พอหมุนเวียนใช้จ่าย ช้ำยังทำปลอมได้ง่าย พระองค์ทรงแก้ปัญหานี้โดยการผลิตเหรียญกษาปณ์ด้วยเครื่องจักรออกใช้แทนเงินพดด้วงเป็นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๑ และพระราชทานชื่อโรงงานผลิตเหรียญว่า “โรงกษาปณ์สิทธิการ” ตั้งแต่นั้นมาได้มีการผลิตเหรียญกษาปณ์หมุนเวียน

ในราคาต่างๆ กัน เช่น อัฐ โสฬส ชิก เลี้ยว และมีการผลิตเหรียญทองคำที่เรียกว่าทศ พิศ และ พัดดิงส์ด้วย

นอกจากเหรียญกษาปณ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคิดเงิน กระดาษออกใช้เป็นครั้งแรกของสยามประเทศ ชนิดหนึ่งเรียกว่า “หมาย” เป็นกระดาษสำหรับใช้ แทนเงินตรา เทียบได้กับธนบัตรในปัจจุบัน โดยหมายราคาตั้งแต่หนึ่งเฟื้องจนถึงหนึ่งบาทจะมีลาย คุณนูน มีวัตถุประสงค์ดังประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ความว่า “เพื่อจะให้คนเสียจก้ออีกคนชราดา ไม่เห็นคล้าดูรู้สังเกตุ ดูให้รู้จักทั่วกัน” อีกชนิดหนึ่งเรียกว่า “ใบพระราชทานเงินตรา” ซึ่งสามารถ นำไปขึ้นเงินได้ที่พระคลังมหาสมบัติ เทียบได้กับเช็คในปัจจุบัน นับเป็นการพัฒนาระบบเงินตรา ของไทยให้ก้าวหน้าเช่นเดียวกับอารยประเทศ

ผลกระทบอีกประการหนึ่งของสนธิสัญญาเบาริง คือการขาดแคลนรายได้ในการ บริหารประเทศ เพราะภาษีปากเรือและการผูกขาดสินค้าโดยพระคลังถูกยกเลิกไป จำเป็นต้อง หารายได้อื่นมาทดแทน พระองค์ทรงแก้ปัญหานี้โดยการตั้งภาษีเพิ่มเติมขึ้นใหม่ เช่น ภาษีปลาทุ ภาษีผัก ภาษีฝิ่น ภาษีละคร อาคารพาณิชย์ เป็นต้น การเก็บภาษีนี้นำใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากรรับ ประมูลผูกขาดไปเก็บเอาจากรายถูกรอีกต่อหนึ่ง การเก็บภาษีเพิ่มเติมเหล่านี้ทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มขึ้น จนพอเพียงแก่การบริหารประเทศ

นอกจากนี้พระองค์ทรงปฏิรูปตราภูมิคุ้มห้ามเสียใหม่ ตราภูมิคุ้มห้าม คือตราโลหะ ที่พระราชทานให้แก่ไพร่หลวงที่รับราชการสนองพระเดชพระคุณ สำหรับลดหย่อนหรืองดเว้นภาษี ต่อมาได้มีการทำปลอมตราภูมิคุ้มห้ามซื้อขายกันทั่วไป เกิดลาภมิควรได้และการจัดเก็บภาษีไม่เต็ม เม็ดเต็มหน่วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ยกเลิกตราภูมิคุ้มห้ามโลหะที่เคยมี มาก่อนให้หมด เปลี่ยนเป็นตราภูมิคุ้มห้ามชนิดใหม่ คือเป็นกระดาษคล้ายกับประกาศนียบัตรใน ปัจจุบัน มีหนังสือระบุชื่อและตำแหน่งของผู้ได้รับพระราชทานตราเพื่อป้องกันการแอบอ้าง ตราภูมิ คุ้มห้ามชนิดใหม่นี้ใช้ได้ดีสมพระราชประสงค์ จนกระทั่งมีการยกเลิกตราภูมิคุ้มห้ามไปในเวลา ต่อมา

พระราชกรณียกิจด้านการทหารและตำรวจ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรง ตระหนักดีว่าประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียกำลังถูกคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะประเทศไทยกำลังอยู่ในแผนการยึดครองของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งเทียบพร้อมไปด้วย แสนยานภาพทางการทหาร พระองค์จึงทรงปรับปรุงกิจการทหารของประเทศให้มีประสิทธิภาพ และทันสมัยอย่างรีบด่วนพร้อมกันหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นการจัดกำลัง การจัดหาอาวุธ การฝึก และยุทธวิธี ทั้งกองทัพบก และกองทัพเรือ

ในส่วนของกองทัพบก พระองค์ทรงเลือกจ้างร้อยเอกอิมเปย์ (Impey) นายทหารนอกราชการของกองทัพอังกฤษ เข้ารับราชการเป็นนายทหารฝรั่งคนแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงมอบหมายให้ร้อยเอกอิมเปย์ฝึกทหารในกรมอาสาลาวและเขมรประจำพระบรมมหาราชวังโดยใช้ภาษาอังกฤษในการจัดระเบียบการฝึก เช่น การเรียกชื่อตำแหน่งภายในหน่วย ยศ และกำบังแถว เป็นต้น คนทั่วไปจึงเรียกทหารเหล่านั้นว่า “ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป” หรือ “ทหารเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง” การฝึกสอนทหารได้จัดระเบียบแบบแผน และฝึกสอนทางบกเป็นครั้งแรก ตามแบบอย่างทหารอังกฤษ มีการแบ่งแยกเป็น กองพัน กองร้อย หมวดหมู่ มีผู้บังคับบัญชา ชั้นนายพัน นายร้อย นายสิบ ลดหลั่นกันลงมา ในขั้นต้น ได้จัดเหล่าทหารแบ่งออกเป็นสองกอง เรียกว่า กองทหารหน้า และกองทหารรักษาพระองค์เป็นปลายหอกวังหลวงเดิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กองทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปหรือกองทหารรักษาพระองค์เป็นทหารประจำพระองค์ ผลัดเปลี่ยนกันอยู่เวรรักษาพระราชฐาน เช่นเดียวกับกองทหารรักษาพระองค์ในประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป

ต่อมาที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกองทหารที่ได้รับการฝึกและตัดแบบตะวันตกเพิ่มขึ้นอีกหลายกอง นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงสนพระทัยในการปืนใหญ่ ทรงเล็งเห็นคุณประโยชน์ของปืนใหญ่ จึงทรงศึกษาหาความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับปืนใหญ่ และรับสั่งให้บรรดาราชทูตจัดหาหรือสั่งทำปืนใหญ่ตามตัวอย่างที่ทอดพระเนตรเห็นในหนังสือฝรั่ง ทรงจัดหาปืนใหญ่ไว้ป้องกันประเทศ ดังที่พบได้จากเอกสารที่บันทึกไว้ในพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ตอนหนึ่ง มีพระราชดำริว่า

“...บ้านเมืองก็เจริญขึ้นแล้ว ปืนใหญ่ ๆ ที่จะรักษาพระนครก็ยังมีน้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ สั่งปืนกระสุน ๑๐ นิ้ว เข้ามาเพียง ๑๐๐ บอก ยังไม่พอใช้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สั่งปืนกระสุน ๘ นิ้ว ๑๒ นิ้ว เข้ามาอีก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงสั่งนายทหารคุมปืนนี้ว่า ราคาตกลงกัน กระสุน ๑๒ นิ้ว ราคาบอกละ...(ไม่ใส่ราคาไว้) กระสุน ๘ นิ้ว ราคาบอกละ...(ไม่ได้ใส่ราคาไว้) ก็ได้ปืนเข้ามาเป็นอันมาก กับปืนเฟาลิงปัด ๔ บอก มีรูปข้างคร่ำทองคำราคาบอกละ ๓๐ ชั่ง ๑๘ คำลึง ๒ บาท ปืนอามสตรง กระสุนหนัก ๕๐ ปอนด์ ๒ บอก คิดทั้งเครื่องสำหรับปืนและส่งถึงกรุง บอกละ ๖๑ ชั่ง ๑๕ คำลึง ๑ สลึง ปืนอามสตรง กระสุนหนัก ๑๒ ปอนด์ ๒ บอก คิดทั้งเครื่องสำหรับปืนและค่าจ้างส่งถึงกรุง บอกละ ๔๗ ชั่ง ๑ สลึง ปืนทองเหลือง ๖๐ บอกๆ ละ ๒ ชั่ง ๑๔ คำลึง ๓ บาท ๑ สลึง เพื่อปืนหลักข้าง ๔๐ บอกๆ ละ ๖ คำลึง ๑ บาท และปืนคาบศิลาไรเฟิล ฉนวนทองแดง เข้ามารักษาพระนครอีก เป็นอันมาก...”

กิจการทหารบกไทยซึ่งได้ปรับปรุงขึ้นใหม่ในรัชสมัยของพระองค์เจริญรุ่งเรืองขึ้นจนสามารถจัดไปสมทบกับกองทัพที่ส่งไปปราบฮ่อ และเป็นแนวทางของการปรับปรุงกิจการทหารครั้งใหญ่อย่างกว้างขวางในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ดังคำกล่าวที่ว่า

“นับได้ว่า กองทหารหน้เองเป็นรากเหง้าของกองทัพบกในเวลาปัจจุบันนี้”^๕

ในส่วนของกองทัพเรือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยในความเจริญของกิจการทหาร และทรงมุ่งหวังให้การทหารเจริญทัดเทียมกับต่างประเทศ เพราะพระองค์ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น ซึ่งอาจจะกระทบกระทั่งกันได้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาวิชาทหารเรือ เดินเรือ และต่อเรือมาก่อนแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งเป็น “ผู้บัญชาการทหารเรือวังหน้า” นับเป็นผู้บังคับบัญชาพระองค์แรกของทหารเรือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระทัยทำนุบำรุงกิจการทหารเรือ ทรงวางระเบียบแบบแผน ควบคุมการฝึกสอน และทรงอำนวยการต่อเรือกลไฟขึ้นได้ในเมืองไทยเป็นครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นคนไทยพระองค์แรกที่เป็นเจ้าของเรือกำปั่นที่ทำได้ด้วยเหล็กทั้งลำ คือ “เรือมงคลราชปักษี” ซึ่งเป็นเรือสทูนเนอร์ (Schooner) ขนาด ๑๐๐ ตัน

ทหารเรือหน่วยอื่นที่ไม่ได้ขึ้นกับวังหน้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกลาโหม ซึ่งมีความสามารถในกิจการทางทะเล และการต่อเรือ ได้จัดการต่อเรือกลไฟหลวงสำหรับใช้เป็นประโยชน์แก่ประเทศ โดยเริ่มเปลี่ยนแปลงเรือรบจากกำปั่นรบใช้ใบมาเป็นกำปั่นรบกลไฟ และเรือรบกลไฟชนิดใช้จักรข้างจักรท้าย เมื่อการสร้างกำลังทางเรือเป็นเรื่องสำคัญ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิษณุvardนิภาธรเสด็จพร้อมด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปทอดพระเนตรกิจการต่างประเทศที่เมืองสิงคโปร์และปีนัง เพื่อศึกษาการปกครอง ทำจอดเรือ คุ้มครองและซ่อมเรือรบ เรือสินค้าและกิจการอื่น ๆ เพื่อปรับปรุงกองทัพเรือไทยให้ทันสมัย

นอกจากพระราชกรณียกิจด้านการทหารแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงวางรากฐานด้านการตำรวจ เพื่อให้ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ โดยโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งตำรวจทำหน้าที่รักษาการเหมือนอย่างเช่นตำรวจในปัจจุบันนี้ แต่ไม่ได้เรียกว่าตำรวจ หากเรียกทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “โปลิศ” มีปรากฏในบันทึกจดหมายเหตุรายวันของหมอบรัดเลย์ (Dr. Dan Beach Bradley) ประจำเดือนเมษายนว่า

“เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๔ กองโปลิศที่จัดตั้งขึ้นใหม่ ล้อมรั้วรักษาหน้าที่ตอนสำเพ็ง”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ชาวอังกฤษผู้หนึ่งนามว่า เอส เอ เบิก เอ็มส์ (S.J. Burg Aims) เป็นผู้บังคับการตำรวจ ผู้อยู่ได้บังคับบัญชาครั้งแรกเป็นแขกมลายู รับสมัครจากพวกซึ่งเคยเป็นทหารและตำรวจมาแล้วที่สิงคโปร์ ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นคนไทยและแขกอินเดีย ดังปรากฏในจากจดหมายเหตุของประเทศสยามว่า

^๕ วันกองทัพบก ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๘๕.)

“... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระอุตสาหะพากเพียรในอันที่จะจัด
นายตำรวจต่างประเทศ โดยพระราชทานเงินเดือนอย่างพอเพียง และกองตำรวจซึ่งได้ฝึกฝนมาจาก
เมืองท่าสิงคโปร์ของอังกฤษ พระองค์ได้ทรงพยายามเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งได้ผลเป็นที่พึง
พอใจเรามีความยินดีที่พลเมืองได้มีหัวหน้าชาติอังกฤษ ที่สามารถทำการบังคับบัญชาของตำรวจ
สำหรับที่จะคอยรักษาความปกติสุขของพระนครให้พ้นจากพวกมิฉฉาซีพ...”

พระราชกรณียกิจด้านการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยด้านการศึกษา ทรงศึกษา
ภาษาต่างประเทศและวิทยาการตะวันตกด้วยพระองค์เอง และทรงสนับสนุนให้บุคคลอื่นศึกษาอีก
ด้วย กล่าวได้ว่าเป็นการเปิดศักราชการศึกษาวิทยาการจากตะวันตกเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

พระองค์ทรงเริ่มต้นให้คณะภรรยาของหมอศาสนาเข้ามาสอนภาษาอังกฤษและ
ความรู้ทั่วไปแก่สตรีภายในวัง โดยผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปสอนสัปดาห์ละ ๒ วัน เมื่อพระราชโอรส
และพระราชธิดาเจริญวัยขึ้นแล้ว ได้ทรงจ้างนางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens)
สตรีหม้ายชาวอังกฤษจากสิงคโปร์เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ และความรู้ทั่วไปแก่พระราช
โอรสพระราชธิดา

ตลอดรัชสมัยของพระองค์ยังไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “การศึกษาสาธารณะ (Public
Education)” แต่พระองค์ทรงเริ่มต้นโดยทรงสนับสนุนให้มิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงเรียนขึ้นทั้งใน
พระนครและต่างจังหวัด อาทิ โรงเรียนสตรีแฮเรียต เอ็ม.เฮาส์ (Harriet M. House School for Girls)
ซึ่งต่อมาก็คือโรงเรียนกุลสตรีวังหลังหรือโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยในปัจจุบัน เป็นโรงเรียนประจำ
สำหรับสตรีแห่งแรกในสยาม

นอกจากนี้ พระองค์ทรงส่งข้าราชการไปศึกษาและดูงานต่างประเทศเป็นครั้งแรก
เช่น พระยาสารสินสวามิภักดิ์ (เทียนฮี้ สารสิน) เป็นนักเรียนไทยคนแรกที่ได้ไปศึกษา ณ ประเทศ
สหรัฐอเมริกา ขุนมหาสิทธิโวหาร ไปดูงานเรื่องการพิมพ์ที่ประเทศฝรั่งเศส

พระราชกรณียกิจด้านการคมนาคมและการสื่อสาร

ด้านการคมนาคม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงเส้นทาง
คมนาคมมากมาย ที่สำคัญคือได้มีการตัดถนนแบบฝรั่งขึ้นในประเทศไทยเป็นครั้งแรก เพื่อใช้ใน
การคมนาคมและเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมือง ได้แก่ ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร ถนน
ตรง หรือถนนพระราม ๔ และถนนขวาง หรือถนนสีลม สำหรับถนนเจริญกรุงได้รับการวิจารณ์ว่า
กว้างใหญ่เกินไป พระองค์มีพระราชปรารภว่า “แต่ซึ่งทำใหญ่ไว้นี้ก็เพื่อว่า เมื่อนานไปภายหน้า บ้าน
สมบูรณ มีผู้คนมากมายขึ้น รถเกวียนและได้คล่องสะดวก จึงทำให้ใหญ่ไว้”^๖

^๖ กรมศิลปากร. ทำเนียบนามภาค ๔ ถนนในจังหวัดพระนครและธนบุรี. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕. หน้า ๑๐๔

สำหรับการคมนาคมทางน้ำ ทรงจัดให้มีการขุดลอกคูคลองและขุดคลองเพิ่มขึ้นอีกหลายสาย เช่น คลองผดุงกรุงเกษม คลองเจดีย์บูชา คลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก โดยคลองเจดีย์บูชาขุดเพื่อเชื่อมเส้นทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ คลองผดุงกรุงเกษมขุดเพื่อใช้เป็นคูเมืองชั้นนอก และได้สร้างป้อมคูเมืองชั้นนอกไว้ด้วย อาทิ ป้อมป้องปัจจามิตร ป้อมปิดปัจจนึก พระองค์ทรงบอกบุญกับชาวเมืองร่วมกันสร้างสะพานสำหรับข้ามลำคลองหลายสะพาน เรือกลไฟสำหรับใช้ในการขนส่งและการเดินทางได้เริ่มมีขึ้นในรัชสมัยนี้ด้วย

ด้านการสื่อสาร พระองค์ทรงอนุญาตให้อังกฤษวางสายโทรเลขจากสิงคโปร์ผ่านไทยไปยังพม่ายาวกว่า ๕๕๐ ไมล์ ด้วยทรงเห็นว่าไทยจะได้รับประโยชน์สองประการ คือทางด้านการเศรษฐกิจ จากเงินที่อังกฤษนำมาใช้จ่ายในไทยเพื่อการวางสายโทรเลข และทางด้านการเปิดประเทศ ทำให้คนไทยมีหูตากว้างไกลและช่วยในเรื่องการค้าขายด้วย

ด้านการพิมพ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับได้ว่าเป็นคนไทยพระองค์แรกที่ทรงคิดตั้งโรงพิมพ์ แม้หมอบรัดเลย์ได้ตั้งเครื่องพิมพ์เครื่องแรกในไทยก็จริง แต่พระองค์ทรงตั้งโรงพิมพ์ของคนไทยแห่งแรกขึ้น ณ วัดบวรนิเวศ ดังที่กล่าวมาแล้ว ต่อมาหลังทรงขึ้นครองราชย์ได้ทรงตั้ง “โรงอักษรพิมพ์การ” ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง หนังสือที่สำคัญจากโรงพิมพ์แห่งนี้คือหนังสือราชกิจจานุเบกษา ตีพิมพ์ข่าวราชการรวมเป็นเล่ม แจกไปตามผู้ที่เกี่ยวข้องกับราชการต่าง ๆ ทุกหมู่ กรม หัวเมือง เพื่ออ่านให้เข้าใจในคำสั่งราชการ จะได้ไม่ปฏิบัติผิดพลาดและเก็บรักษาไว้

นอกจากนี้ พระองค์ยังให้ทรงเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ดังจะพบว่าหนังสือพิมพ์เอกชนมากถึง ๕ ฉบับ พิมพ์แจกจ่ายในรัชสมัยนี้ เช่น บางกอกเรคคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder) สยามไทม์ (Siam Times)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงประดิษฐ์อักษรชนิดใหม่ขึ้นสองชนิด คือ อักษร “การขุด” สำหรับเป็นแบบอักษรไทยสำหรับเขียนภาษาบาลี และอักษร “อริยกะ” ใช้แทนอักษรขอมสำหรับเขียนภาษาบาลีและภาษาไทย โดยมีทั้งแบบตัวเขียนและแบบตัวพิมพ์สำหรับเครื่องพิมพ์

พระราชกรณียกิจด้านการปกครอง

เพื่อทำให้ประเทศตะวันตกที่มีอำนาจมาอยู่ในตะวันออกขณะนั้นนิยมนับถืออันจะทำให้ประเทศปลอดภัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาหาหนทางแก้ไขการปกครองของประเทศไทยให้เข้าหาแบบแผนของประเทศตะวันตก แต่พระองค์ทรงพบอุปสรรค คือข้าราชการชั้นสูงยังนิยมการปกครองแบบเก่า การจะเปลี่ยนแปลงแก้ไข อาจเกิดความขัดแย้งขึ้นได้ ซึ่งอาจทำให้เกิดการจลาจลเป็นสงครามกลางเมือง นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสังเกตพระทัยว่าหลักการปกครองของตะวันตก อาจไม่เหมาะสมกับตะวันออก ขัดกับหลักปกครองแบบเก่าที่ใช้ปกครองประเทศมานานนับร้อยๆ ปี ซึ่งประชาชนเองก็อยู่ดีกินดี มิได้ขัดสน และพระองค์เอง

ยังไม่เคยเสด็จไปทอดพระเนตรบ้านเมืองของตะวันตก จึงไม่อาจจะทรงพิจารณาเปรียบเทียบการปกครองทั้ง ๒ แบบได้

ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงต้องทรงดำเนินพระบรมราโชบายในการปกครองประเทศเป็นสายกลางผสมผสานระหว่างตะวันตกและตะวันออก คือยังทรงปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชตามแบบดั้งเดิมต่อไป แต่ในส่วนย่อยต่างๆ ที่พอจะแก้ไขได้ หรือที่มีความจำเป็นเกี่ยวกับความปลอดภัยของประเทศที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน พระองค์ก็ทรงดำเนินการ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงระเบียบการบริหารราชการที่สับสนให้เป็นระเบียบยิ่งขึ้น ด้วยทรงตระหนักดีว่าปัญหาหลายประการที่เกิดขึ้นในการบริหารราชการแผ่นดินนั้น เกิดจากความสับสนในการสื่อสารและเกิดจากระบบราชการเปิดช่องให้ระบบอุปถัมภ์มีอิทธิพลในวงราชการ จึงทรงดำเนินถึงคุณธรรมและความสามารถของผู้ที่จะเข้ารับราชการในตำแหน่งต่างๆ ทรงยึดหลักประชาธิปไตยอันจะเห็นได้จากการให้ขุนนางเสนอชื่อผู้สมควรดำรงตำแหน่งผู้พิพากษา โดยทรงเลือกผู้ที่มีคนเสนอชื่อมากที่สุด ทรงวางมาตรการควบคุมให้ข้าราชการมีความประพฤติดี ทรงวางกฎระเบียบให้ข้าราชการปฏิบัติเพื่อจะได้รู้จักหน้าที่ของตนอย่างชัดเจน และทรงขอให้ข้าราชการประพฤติตนให้สมกับที่ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมให้รับราชการ คือประพฤติตนโดยสุจริต เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว กุศโลบายที่สำคัญประการหนึ่งของพระองค์ คือการรวมคัมภีร์พระพิพัฒน์สัตยา^๑ กับเหล่าขุนนาง ทรงประกาศว่าเมื่อขุนนางต้องรับผิดชอบต่อพระองค์แล้ว พระองค์จำต้องรับผิดชอบต่อเหล่าขุนนางด้วย

อีกปัญหาหนึ่งคือ เมื่อต้นรัชกาล ประเทศไทยหาผู้ที่รอบรู้กิจการบ้านเมืองสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกได้ยาก ทรงแก้ปัญหานี้โดยการทรงจ้างชาวต่างประเทศที่ได้รับการศึกษามาดีแล้ว เข้ามารับราชการในตำแหน่งสำคัญ ที่คนไทยในเวลานั้นทำไม่ได้เป็นจำนวนมาก ชาวต่างประเทศเหล่านี้ได้คิดสร้างสิ่งใหม่ๆ ที่อำนวยความสะดวกประโยชน์ในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และการป้องกันประเทศไม่น้อย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับการปกครองของประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปและอเมริกา จึงทรงทราบถึงความสำคัญของประชาชนที่มีต่อความมั่นคงของประเทศ ประกอบกับการที่ได้ทรงพบเห็นสภาพของประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ ระหว่างที่ทรงผนวชอยู่ จึงทรงทราบความต้องการของประชาชนเหล่านั้นเป็นอย่างดี เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ จึงทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนมากขึ้น ทรงแก้ไขประเพณีที่กั้นขวางมิให้พระมหากษัตริย์ใกล้ชิดกับประชาชนเสียใหม่ ดังจะเห็นได้จาก

^๑ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา คือ พิธีคัมภีร์สาบานถวายพระเจ้าแผ่นดิน โดยน้ำที่คัมภีร์จะผ่านการแช่ศาสตราวุธและการอ่านโอองการแห่งนี้

ประการแรก พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงการเข้าเฝ้าของประชาชน โดยทรงประกาศยกเลิกการยิงกระสุนผู้เฝ้าคูขบวนเสด็จ และพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จ พระราชดำเนิน ดังจะเห็นได้จาก ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ความว่า

"... แต่ครั้งนั้นมาเจ้าพนักงานก็มีได้เอากระสุนยิงเอารายฎร จะเปนอยู่บ้างก็แต่ที่คนมิใช่ที่อกแถวเคยนำเสด็จมาเนืองๆ และมาเป็นพนักงานเรือประตุน้ำ เรือประตูลัง เรือตั้งขึ้นใหม่ๆ ตื่นๆ ถือไปตามพระราชกำหนดเดิม จึงได้ทราบว่ามีเหตุขึ้นบ้าง บัดนี้จึงประกาศเข้ามา ตั้งแต่บัดนี้สืบไปเมื่อน้ำถ้าเจ้าพนักงานเรือประตุน้ำ ประตูลัง เรือตั้งยิงกระสุนอุกรายฎรพวกใดแล้วให้พวกนั้นสืบดูให้รู้แน่ว่าเรือประตุน้ำ ประตูลังเรือตั้งลำใด จะเป็นเรือ กรมใด มาร้องฟ้องได้ความแน่แล้ว ก็ให้ว่ากล่าวตามพระราชกำหนดที่ห้ามไว้จะชำระทำโทษให้ ถาให้ทำขวัญให้โดยสมควร ..."

พระองค์ยังเสด็จประพาสเพื่อตรวจตราดูแลทุกข์สุขของประชาชนตามหัวเมืองต่างๆ ซึ่งทรงถือเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญและจำเป็น พระองค์จึงได้เสด็จประพาสหัวเมืองต่างๆ ทั้งทางบกและทางน้ำ

ประการที่สอง พระองค์ทรงเปลี่ยนประเพณีการถวายฎีกา ก่อนรัชสมัยของพระองค์ แม้พระมหากษัตริย์จะทรงเปิดโอกาสให้มีการถวายฎีกา แต่การถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์โดยตรงยังเป็นเรื่องยาก การถวายฎีกาผ่านขุนนางขึ้นมาตามลำดับสาขางานก็ถูกกีดกันกั้นแก้งจากเจ้าหน้าที่ พระองค์จึงทรงแก้ไขใหม่โดยโปรดเกล้าฯ ให้เขียนฎีกาลงกระดาษ พระองค์จะเสด็จออกมารับที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เดือนละ ๔ ครั้ง เพื่อผ่อนคลายความทุกข์ยาก และพระราชทานความเป็นธรรมแก่ประชาชน พระราชกรณียกิจนี้ นอกจากจะทำให้ทรงทราบเรื่องไม่ดีไม่งามของผู้มีอิทธิพลแล้ว ยังเป็นการปรามมิให้ข้าราชการประพฤติปฏิบัติไม่เป็นธรรมแก่ประชาชนอย่างได้ผล

ประการต่อมา พระองค์ทรงให้ความสำคัญและเสรีภาพแก่ประชาชนมากขึ้น การที่พระองค์ทรงผนวชมานานถึง ๒๗ ปี การศึกษาอบรมทางพระพุทธศาสนา ทำให้พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าพระองค์ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งเท่านั้น และข้าแผ่นดินของพระองค์ก็เป็นมนุษย์ธรรมดาเหมือนกัน ไม่ใช่ทาสที่จะทรงใช้ได้ตามพระราชหฤทัย กฎหมายหรือประกาศพระบรมราชโองการต่างๆ ที่พระองค์ทรงประกาศออกมา จึงทรงถือหลักว่าต้องให้ความยุติธรรมแก่ประชาชนอย่างเต็มที่ และต้องเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมเท่านั้น มีประกาศสำคัญๆ หลายฉบับที่เกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ดังประกาศตอนหนึ่ง มีใจความโดยสรุปว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงรักษาความยุติธรรม ข่อมไม่ขัดขวางเสรีภาพของประชาชนในการเลือกศาสนาที่ตนจะนับถือ เพราะในการนับถือศาสนานั้นเอง เราหวังจะได้ความสงบและกำลังใจในคราวใกล้ถึงมรณะ และคิดถึงชาติหน้าต่อไป มีคำสอนดีๆ เหมือนกัน

ในศาสนาต่างๆ ประเภท นอกจากนี้ ทรงสละทรัพย์ช่วยสร้าง โบสถ์คริสต์และ โบสถ์คริสต์ียน และยังทรงช่วยศาสนาอิสลามอีกด้วย หมอสอนศาสนาผู้หนึ่ง ได้เขียนไว้ว่าประเทศไทยในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “มีรัฐบาลที่จะอะลุ่มอล่วยต่อศาสนาอื่นที่ดีที่สุดในโลกนี้”

พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่การยกย่องสตรี และยกย่องสิทธิมนุษยชนของพสกนิกร ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๘ พระองค์ทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติลักพา ซึ่งถือว่าเป็นเอกสารเชิดชูสิทธิสตรีฉบับแรกของสยาม ทั้งนี้เพราะมีอนุสนธิจากหญิงสาวชื่ออ่าแดงเหมือนทูลเกล้าถวายฎีกาว่าเธอชื่ออ่าแดงเหมือน อายุ ๒๑ ปี รักใคร่กับนายริด โดยที่บิดามารดาไม่รู้จึงยกอ่าแดงเหมือนให้กับนายภู แต่เธอไม่ยอม บิดามารดาจึงว่ากล่าวทุบตีและให้นายภูอุกเอาตัวไป เธอจึงหนีไปอยู่กับนายริด นายริดได้นำดอกไม้รูปเทียนมาขอมาต่อบิดามารดาของอ่าแดงเหมือน ก็ได้ถูกนายภูจับตัวไว้ที่บ้านกำนันและได้กล่าวโทษนายริดและบิดามารดาและเจ้าแก้อีกสองคน คณะกรรมการเมืองจึงบังคับให้นายริดส่งตัวเธอคืนให้แก่ตุลาการ และพริ้มรงค์ได้คุมตัวอ่าแดงเหมือนไปกักขังไว้ในตาราง บังคับให้ทำงานอย่างหนัก เธอหนีออกมาได้ จึงถวายฎีกาขอความเป็นธรรม”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชี้ขาดให้อ่าแดงเหมือนเป็นภรรยาของนายริดดังปรากฏเหตุผลในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ว่า

“เพราะหญิงนั้น อายุก็มากถึง 20 ปีเศษแล้ว ควรจะเลือกคู่ได้ตามชอบใจได้”

ประกาศอีกฉบับหนึ่งของพระองค์อนุญาตให้นางในที่รู้สึกกับอกคับใจและไม่สบายใจ ลาออกจากพระบรมมหาราชวังไปมีสามีข้างนอกได้ พระองค์ทรงอนุญาตให้ประชาชนทั่วไปเล่นละครที่มีตัวผู้ชายผู้หญิงแท้ได้ และยังทรงออกประกาศให้บิดามารดาที่จะนำบุตร หรือผู้นำเมียไปขายเพื่อเอาเงินมาใช้ จะต้องให้บุตรหรือเมียสมัครใจด้วยตัวเองก่อน

ถึงแม้ตลอดรัชกาลของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะยังทรงปกครองประเทศในรูปแบบที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ไม่เปลี่ยนแปลง แต่พระราชกรณียกิจที่ทรงแก้ไขให้ประชาชนมีสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพมากขึ้นนี้ เป็นการปูพื้นฐานความเป็นประชาธิปไตยขั้นแรกให้แก่ประชาชน อันเป็นประโยชน์อย่างมากในการปฏิรูปการปกครองในเวลาต่อมา

จากพระราชกรณียกิจที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความรักในพสกนิกรของพระองค์อย่างยิ่ง ดังพระราชปณิธานที่ว่า

“พระเจ้าแผ่นดินทั้งปวงยกย่องตั้งไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ก็ยอมมาร้องให้ช่วย ดังหนึ่งทารกมีเหตุก็มาร้องหาบิดามารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัว แล้วก็มี ความกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังหนึ่งบิดามารดา กรุณาต่อบุตรจริงๆ โดยสุจริต”

หลักฐานที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนคือพระราชกระแสเลิกเก็บอากรตลาด เพราะตลาดมีความสำคัญต่อชีวิตชาวบ้าน ในแง่ที่เป็นสถานที่สำหรับแลกเปลี่ยนของกินของใช้ใน ชีวิตประจำวัน ได้เสด็จประพาสไปถึงตลาดด้วยพระองค์เอง เมื่อทรงทราบว่าชาวบ้านเดือดร้อน เรื่องกักเก็บอากรตลาดเก็บอากรตลาดมากเกินไป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกเสีย เปลี่ยนเป็น เก็บภาษีโรงเรือนเรือนแพแก่พ่อค้าแม่ค้ารายใหญ่ที่พอจะเสียประโยชน์ให้แก่แผ่นดินได้โดยไม่ เดือดร้อนเหมือนชาวบ้านที่นำของเล็กๆน้อยๆ มาแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น นอกจากนี้ยังทรงสนพระทัย เรื่องความเป็นอยู่โดยทั่วไปของชาวบ้านชาวเมืองเป็นอีกด้วย ทรงตั้งเตือนและแนะนำโดยผ่าน ทางการออกประกาศไว้มากมาย อาทิ ประกาศตั้งเตือนมิให้ทิ้งศพสัตว์ลงในแม่น้ำ แลให้ทอดเตา ฝายอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง แลให้คิดทำสลักลิ้มรักษาเรือน พุทธศักราช ๒๓๕๕ และข้อสังเกตใน ประกาศฉบับหนึ่งว่ายามตรุษสงกรานต์ ผู้ชาย โดยมากเสพสุรามายไปทุกหนแห่ง จึงทรงขอร้อง ให้ “ผู้ใดเสพสุรามามากก็ขอให้อยู่ในบ้านเรือนของตน ถึงจะมีที่ไปก็ให้งด รอต่องสร้างมาแล้วจึง ไป” ทั้งยังทรงอุดหนุนให้ประชาชนหาเลี้ยงชีพอย่างเป็นหลักฐาน อาทิ ทรงลดค่านาเกลือหรือนา หว่าน ซึ่งให้ผลผลิตมากกว่านาชนิดอื่น ซึ่งแต่เดิมต้องเสียค่านามากกว่านาชนิดอื่นเช่นนาปักหรือนา ฟางลอย ซึ่งเสียค่านาตามแต่ผลผลิตที่ได้

นอกจากพระองค์จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีของประชาชนแล้ว พระองค์ยัง ทรงเป็นพระราชบิดาที่ดีของพระราชโอรสและพระราชธิดาอีกด้วยดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชโอรสลำดับที่ ๔๗ ในพระองค์ ได้ตรัสเล่าไว้ว่า

“...แม่เราผู้เป็นกำพร้าแม่ แต่เราได้อิสสาสะ คือ ความอุ่นใจในทุลกระหม่อมของ เรา ท่านทรงกับพวกเราโดยกันพอกันถูก ไม่ทรงทำพระยศอย่างโดยฐานที่เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ห่าง เห็นจากพระเจ้าลูกเธอขึ้นพระองค์เจ้า หรือพูดตามคำสามัญว่าลูกเมียน้อย เวลาเสวยพวกเรานั่งล้อม อยู่ใกล้โต๊ะเสวย คอยเลื่อนเครื่อง บางครั้งไม่ทันใจทุลของกำลังเสวยก็มี เสด็จไปข้างไหนก็พุดตาม เสด็จ ถ้าเสด็จโดยพระราชยานก็ทรงรับขึ้นพระราชยาน ที่ยังเล็กนักก็โปรดให้นั่งบนพระเพลาข้าง ซอกพระประสูติก่อน ที่เชือกก็โปรดให้นั่งหน้าพระเพลา เวลาประทับที่ไหนพวกเราที่นั่งล้อมเบื้อง พระปฐมฐานค์ เรามีสมาธิความอุ่นใจนัก...”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแสดงความรักต่อพระราชโอรสและ พระราชธิดาด้วยการพระราชทานสิ่งล้ำค่าให้สองสิ่ง หนึ่งในคือทรัพย์สมบัติอันประกอบด้วยเงินทอง และวังต่างๆ สองคือพระบรมราโชวาทและการศึกษาสมัยใหม่ที่ทรงจ้างครูตะวันตกเข้ามาสอน หนังสือในพระบรมมหาราชวัง ด้วยสายพระเนตรอันยาวไกลนี้ พระราชโอรสของพระองค์ท่าน หลายพระองค์ได้ทรงเป็นกำลังสำคัญในการทำนุบำรุงรักษาชาติบ้านเมืองในรัชกาลต่อๆ มา

พระราชกรณียกิจอื่นๆ ที่เป็นไปเพื่อการปรับปรุงและพัฒนาประเทศของพระองค์ ยังมีอีกมากมายหลายประการ อาทิ ทรงริเริ่มให้มีเครื่องราชอิสริยาภรณ์ในประเทศไทยตามแบบ ตะวันตก สำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จแก่ข้าราชการผู้ทำคุณงามความดี เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ที่พระองค์ทรงประดิษฐ์ขึ้นนี้เป็นต้นแบบของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลมงกุฎไทยและตระกูลช้างเผือกในปัจจุบัน ทรงเพิ่มพิธีทางพุทธศาสนา เช่น พิธีพืชมงคล พิธีฉัตรมงคล พระองค์ยังทรงจัดพิธีวันมาฆบูชาขึ้นเป็นครั้งแรกในสยามด้วย เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปประเทศในทุกๆ ด้านเพื่อให้สยามรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ในการนี้พระองค์ทรงตระหนักถึงคุณค่าของการประชาสัมพันธ์การปรับปรุงประเทศของสยามให้เป็นที่รู้ทั่วกันในพระราชพิธีต่างๆ ได้ทรงให้คณะทูตานุทูตของประเทศต่างๆ เข้าร่วมเพื่อให้ทราบและรายงานไปยังประเทศนั้นๆ ว่าสยามมิได้เป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนแต่อย่างใด หนังสือพิมพ์ของต่างประเทศก็มีการลงข่าวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของประเทศสยามไปสู่การเป็นอารยประเทศ พระองค์ทรงติดตามหนังสือพิมพ์ที่ออกในสิงคโปร์และอังกฤษอย่างใกล้ชิดเพื่อให้ทราบถึงความคิดเห็นของต่างชาติที่มีต่อไทย พระราชกรณียกิจนี้ พระองค์ทรงทำตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ โดยก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเพียงหนึ่งสัปดาห์ ทรงประทับอยู่กับหมอบรัดเล เพื่อทรงเล่าถึงพระราชประวัติเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อที่หมอบรัดเลจะได้ส่งไปลงในหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์ มีพระราชประสงค์เพื่อลบคำเล่าลือผิดๆ ในข้อที่พระองค์ถูกกล่าวหาว่าเป็นทาสเพราะมิใช่พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงใช้พระบรมฉายาลักษณ์เพื่อประชาสัมพันธ์ให้พระองค์ทรงเป็นที่รู้จัก จนอาจกล่าวได้ว่าไม่มีประเทศมหาอำนาจใดในขณะนั้นที่จะไม่รู้จัก King Mongkut หรือ King of Siam

เป็นที่น่าสังเกตว่าตลอดรัชกาลของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอย่างเป็นลำดับขั้นตอนเช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์ โดยทรงเตรียมความพร้อม ศึกษาหาความรู้ในขณะที่ยังทรงผนวช ทรงทดลองการบริหารในขณะที่ทรงก่อตั้งและบริหารคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ทรงปฏิบัติจริงในขณะที่ดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติ และทรงส่งต่อภาระงานให้แก่พระราชโอรส พระราชธิดา ตลอดจนขุนนางต่างๆ ในปลายรัชกาล ซึ่งเปรียบเสมือนการสรุปผล นับได้ว่าเป็นพระอัจฉริยภาพอันน่าอัศจรรย์แก่การยกย่องสรรเสริญ

ไม่เพียงแต่พระองค์จะทรงได้รับการแซ่ซ้องจากพสกนิกรชาวไทยเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงได้รับการยกย่องจากชาวต่างประเทศมากมาย มีการประกาศขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติยกย่องให้พระองค์ทรงเป็นบุคคลดีเด่นของโลกในวาระครบรอบ ๒๐๐ ปี พระบรมราชสมภพ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๙ และคำกล่าวของดร.เอ.บี. กริสวอลด์(Dr.A.B. Griswold) ที่ว่า "...สักวันหนึ่งข้างหน้า เมื่อ

การศึกษาประวัติศาสตร์ของโลกกว้างขวางขึ้น พระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้รับการเทิดทูนสูงยิ่งกว่านามของผู้สร้างจักรวรรดิทั้งหลายเสียอีก...”^๕ เป็นอาทิ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงพระปรีชาสามารถให้ปรากฏต่อสายตาชาวโลกอีกครั้ง ก่อนสิ้นรัชกาล โดยพระองค์ทรงคำนวณและประกาศอย่างเป็นทางการว่า ในวันอังคาร ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๓๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๑๑ จะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวง เห็นได้ชัดเจนในประเทศไทย ณ ตำบลหัวกอก แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ คราสเริ่มจับเวลา ๑๐ นาฬิกา ๔ นาที จับเต็มเวลา ๑๑ นาฬิกา ๓๖ นาที ๒๐ วินาที กินเวลา นาน ๖ นาที ๔๕ วินาที คลายคราสออกเวลา ๑๓ นาฬิกา ๓๗ นาที ๔๕ วินาที ทรงพยากรณ์ล่วงหน้าถึง ๒ ปี ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานการคำนวณจากประเทศตะวันตกมาก่อนหน้านี้ พระองค์ทรงใช้ความรู้ทางดาราศาสตร์ และคณิตศาสตร์ขั้นสูงที่ทรงศึกษาด้วยพระองค์เอง และความรู้เรื่องระบบเวลาโดยเทียบกับดวงดาว ดังมีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าพระองค์ทรงสถาปนาระบบเวลาในประเทศไทยขึ้นใช้ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๑ ก่อนที่รัฐสภาของอังกฤษจะผ่านพระราชบัญญัติเวลามาตรฐานในปีพุทธศักราช ๒๔๒๓ จากที่พระองค์ได้ทรงทำนายไว้ล่วงหน้าว่า จะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวง โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สร้างค่ายไว้ล่วงหน้า และพระองค์ได้ใช้ค่ายนี้จัดสร้างเป็นห้องทดลอง วิทยาศาสตร์กลางแจ้งเป็นที่ชุมนุมของนักวิทยาศาสตร์ทั่วโลก เมื่อถึงกำหนดก็เกิดสุริยุปราคาเต็มดวงตามที่พระองค์ทรงคำนวณ การเกิดแบบนี้ไม่บ่อยครั้งที่ดวงอาทิตย์มีมืดมิดนานถึง ๖ นาที ๔๕ วินาที ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นที่ยอมรับ พระเกียรติยศระบือไกลไปทั่วโลก จากเหตุการณ์ในครั้งนี้ ปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ รัฐบาลได้กำหนดให้วันที่ ๑๘ สิงหาคมของทุกปีเป็นวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เหล่าพสกนิกรชาวไทยถวายพระราชสมัญญานามแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย”

แต่ประชาชนชาวไทยก็ต้องพบกับการสูญเสียอย่างใหญ่หลวง เพราะเมื่อพระองค์เสด็จ พระราชดำเนินกลับเพียง ๕ วัน ก็ทรงพระประชวรด้วยโรคมalaria เร็ว แต่แม้ในยามสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระทัยมั่นคง พระสติปัญญาแจ่มใสสามารถรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษและภาษามครได้ พระองค์ทรงคิดถึงชาติบ้านเมืองจนวาระสุดท้าย ดังรับสั่งที่ว่า

“ถ้าสิ้นตัวฉันแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงช่วยกันทำนุบำรุงการแผ่นดินต่อไปให้เรียบร้อย สมณะพรหมณ์ อาณาประชาราษฎร์จะได้ที่พึ่งอยู่เย็นเป็นสุข แต่ต้องรับฎีการ้องทุกข์ของราษฎรให้เหมือนฉันที่เคยรับมาแต่ก่อน อนึ่งผู้ที่จะเป็นเจ้าแผ่นดินต่อไปภายหลัง ให้พร้อมกันเลือก

^๕ แปลจาก “...Some day when history adopts a more comprehensive view of the world, King Mongkut's name will rank higher than the names of the empire-builders...”

หาเอาเถิด จะเป็นพี่ก็ตาม จะเป็นน้องก็ตาม จะเป็นลูกก็ตาม จะเป็นหลานก็ตาม สุดแต่จะเห็นพร้อมกัน ท่านพระองค์ใดมีปรีชาญาณควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็ยกขึ้นเป็นเจ้าจะได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน และพระราชวงศานุวงศ์ และราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าหันเหียนตามพระกระแสพระเจ้าแผ่นดินก่อนเลย เอาแต่ความคิดความเจริญเป็นที่ตั้ง”

ก่อนสวรรคต พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์คำขมาและลาสงฆ์เป็นภาษาบาลี สำหรับอ่านในที่ประชุมสงฆ์ ดังที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยเอาไว้ตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชว่า เมื่อทรงพระราชสมภพในวันมหาปวารณา^{๑๑} แล้ว จะขอสวรรคตท่ามกลางหมู่สงฆ์ในวันมหาปวารณานี้ด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสู่สวรรคาลัย เมื่อเวลายาม ๑ ของวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๑

พระประทีปดวงนี้ได้ดับลงแล้ว หากเป็นการดับไปจากโลก มิได้ดับไปจากดวงใจของพสกนิกรชาวไทยทุกหมู่เหล่า พระประทีปดวงนี้ยังคงส่องสว่างเป็นแสงนำทางให้แก่ชาวประชาเสมอมา จากพระผู้เริ่มจุดแสงไสว ค่อยๆ ประคองไฟผ่านพายุร้ายมิให้ถูกพัดดับมอดด้วยพระอัจฉริยภาพและพระราชปณิธานอันแน่วแน่ที่จะนำพาชาติให้ผ่านพ้นวิกฤติ ได้ส่งต่อ ไฟนี้แล้ว จากหนึ่งเป็นสอง จากสองเป็นสามเรื่อยไป ผ่านมาถึงมือชาวไทยรุ่นหลังผู้ปรารถนาที่จะเห็นชาติไทยวิวัฒน์รุ่งเรือง เทียนในมือข้าเดือนถึงภาระที่ต้องเร่งร่วมมือพัฒนาชาติ แสงไฟอันอบอุ่นเป็นกำลังใจในยามทุกข์ท้อให้นึกถึงแบบอย่างอันยิ่งใหญ่ “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระประทีปแห่งสยาม”

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๑} วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑

บรรณานุกรม

ขจร สุขพานิช. พระเกียรติประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์
มหาดไทย กรมราชทัณฑ์, ๒๕๐๐.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔- พ.ศ.
๒๔๗๕. พิมพ์ครั้งที่ ๑ อรุณอมรินทร์ : อมรินทร์การพิมพ์ ๒๕๒๕

ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, การ. สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์
การพิมพ์, ๒๕๒๖.

วิชาการ, กรม กระทรวงศึกษาธิการ. แนวพระราชดำริแก้รัชกาล. พิมพ์ครั้งที่ ๑. บางกะปิ :
สำนักพิมพ์กุสุมา, ๒๕๒๗.

ศ. พลายน้อย. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า พระเจ้ากรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ลาดพร้าว : พิมพ์
คำ, ๒๕๔๔.

อึ้งกู โคมลวรรณนะ. เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๖.

อุทธารเรือ, กรม. ๑๐๐ ปี กรมอุทธารเรือ. กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๑.

โอภาส เสวีกุล. พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป. พิมพ์ครั้งที่ ๑. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๑.

ที่ระลึกครบ 100 ปี แห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและวันเสวยราชย์
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๑.

ความสัมพันธ์ไทย - จีน ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิม
พระเกียรติ, ๒๕๔๓.

www.kingmongkut.com

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระประทับแห่งสยาม

นางสาว ภัศริน จันทร์สกุล ชั้นปีที่ ๒ คณะแพทยศาสตร์
 นาย รชานนท์ มุรชานันท์ ชั้นปีที่ ๕ คณะแพทยศาสตร์
 นางสาว นุศยา กิตติรังสี ชั้นปีที่ ๒ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

ชนชาติไทยตั้งมั่นในดินแดนสุวรรณภูมิมาเป็นเวลานานนับพันปี โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักปกป้องคุ้มครองบ้านเมือง อีกทั้งเป็นศูนย์รวมจิตใจและความเป็นเอกภาพของคนในชาติทุกหมู่เหล่าสืบทอดคิดต่อกันมาโดยตลอด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงมีพระราชคุณูปการต่อประเทศไทย พระศาสนาและประชาชนชาวไทยอย่างมากพระองค์หนึ่ง เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญ ที่มหาอำนาจตะวันตกกำลังช่วงชิงกันเพื่อแสวงหาอาณานิคมอยู่ในภูมิภาคนี้ บรรดาประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงต่างก็ตกเป็นเมืองขึ้นกันทั้งสิ้น แต่ด้วยพระปรีชาสามารถ พระอัจฉริยภาพและพระบรมราโชบายอันลึกซึ้ง พระองค์จึงทรงสามารถนำสยามประเทศซึ่งต่อแหลมต่อการสูญเสียเอกราชเป็นอย่างมาก ให้รอดพ้นจากการครอบครองของชาติมหาอำนาจมาได้ ทั้งยังทรงปฏิรูปประเทศและพระพุทธรศาสนาไปพร้อมๆ กัน ทรงนำประเทศเข้าสู่อารยธรรมยุคใหม่ พร้อมกับวางรากฐานอันดีงามไว้ให้แก่สังคม ทำให้ประเทศไทยมีความเข้มแข็งยืนหยัดอยู่ได้ และพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนเจริญก้าวหน้ามาถึงปัจจุบัน

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระนามเดิมว่า สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ หรือ เจ้าฟ้าใหญ่ เสด็จสมภพในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗^(๑) ตรงกับวันมหาปวารณาออกพรรษา^(๒) ทรงเป็นพระราชโอรสใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (เมื่อดำรงพระยศเป็น สมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร) และ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชินี (เมื่อดำรงพระยศเป็น เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด) มีพระอนุชาร่วมพระมารดาชื่อ สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑามณี (บางตำราเขียน จุฑาณี) หรือ เจ้าฟ้าอนุโมชา หรือ เจ้าฟ้าน้อย

(๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ความทรงจำ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาชาติไทย กรมราชทัณฑ์, ๒๔๕๗), หน้า ๑.
 (๒) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุภูธาภิ มหาคณะ) สมเด็จพระสังฆราช, “พระปฐมบูรพาจารย์”, เฉลิมพระเกียรติในด้านการพระศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๘.
 * พระบิดาในกรมพระศรีสุดารักษ์ (เจ้าฟ้าแก้ว) พระทีนางธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระชนกเงิน (เจ้าขรัวเงิน แซ่ตัน)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงศึกษาวิชาการด้านต่างๆในการที่จะเป็นประโยชน์แก่การปกครอง
ในอนาคต วิชาที่ทรงศึกษา ได้แก่ ตำราพิชัยสงคราม การฝึกหัดอาวุธ วิชาคชกรรม อีกทั้งทรง
สนพระทัยพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ เมื่อพระชนมายุครบผนวชในปีพ.ศ. ๒๓๖๗ ได้ทรงผนวช
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (ค่อน) วัดมหาธาตุ เป็นพระราชาอุปฌาย์
ทรงได้รับพระฉายาว่า วชิรญาณภิกขุ แปลเป็นภาษาไทยว่า ผู้มีญาณแข็งแแกร่งประดุจดั่งเพชร^(๓)

เมื่อทรงผนวชได้ ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคตกะทันหันไม่ได้ตรัสมอบ
ราชสมบัติพระราชทานแก่เจ้านายพระองค์ใด พระบรมวงศานุวงศ์กับเสนาบดีข้าราชการทั้งปวง
จึงต้องประชุมปรึกษากันตามธรรมเนียมโบราณ

“ในเวลานั้นถ้าว่าตามนิตินัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในฐานะสมควรจะ
ได้รับราชสมบัติ เพราะเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าราชโอรสองค์ใหญ่ อันเกิดด้วยพระอัศรมเหณี แต่เหตุ
ในเวลานั้นมีกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพระองค์
เจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจริญพระชันษามากกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง ๑๗ ปี ได้
ทรงบังคับบัญชาราชการต่างพระเนตรพระกรรณเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๒ ผู้คนยำเกรงนับถือ
อยู่โดยมาก”^(๔)

ที่ประชุมลงมติว่าควรอัญเชิญพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จขึ้นครองราชย์
ส่วนสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงครองสมณเพศต่อจนตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นเวลานานถึง ๒๗ ปี
ในชั้นแรกเสด็จประทับ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) แล้วเสด็จมาประทับ ณ วัดมหาธาตุ เพื่อทรง
ศึกษาพระปริยัติธรรมจนทรงเชี่ยวชาญรอบรู้ในพระไตรปิฎก ต่อมาเสด็จกลับไปประทับ ณ วัด
สมอราย ได้ทรงแก้ไขปรับปรุงวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้เคร่งครัดขึ้น มีภิกษุสามเณรนิยมปฏิบัติ
ตามเป็นจำนวนมาก เกิดสงฆ์คณะใหม่ชื่อว่า คณะธรรมยุติ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้เชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมในวิชาการแขนงต่างๆ
จนแตกฉาน ทรงมีโอกาสได้ศึกษาภาษาต่างประเทศจากบาทหลวง และมีขงขันนารีที่เข้ามาเผยแผ่
ศาสนาคริสต์ จนสามารถทรงพระอักษรและตรีศภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี ทรงพระปรีชาสามารถ
อย่างสูงในด้านโหราศาสตร์ ภาษาอังกฤษ และดาราศาสตร์ ทั้งทรงศึกษาสถานการณ์ของโลกและ
ประเทศใกล้เคียงจากหนังสือพิมพ์ที่ส่งมาจากฮ่องกง สิงคโปร์ และปีนัง ทรงติดตามเหตุการณ์ใน
ประเทศเพื่อนบ้านตลอดจนการคบหาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับบรรดาพระสหายชาวต่างประเทศ

(๓) พระราชธรรม พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบัน
บันลือธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๘.

(๔) สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชูปถัมภ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖ - ๑๗.

* พระนามเดิม พระองค์เจ้าฟ้าชายทับ พระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ
กรมสมเด็จพระศรีสุทาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียบ)

เป็นประจำ ทำให้เข้าพระทัยสถานการณ์ที่กำลังแปรเปลี่ยนไปในภูมิภาคเอเชีย^(๔) และพระองค์ได้ทรงนำความรู้เหล่านั้นมาใช้ในการบริหารประเทศเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ประชวรเป็นเวลาหลายเดือน ก่อนสวรรคตทรงตรัสคืนพระราชสมบัติให้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ปรึกษากันว่า พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดที่มีวิญญู มีพระปรีชาสามารถ เป็นพระพุทธศาสนูปถัมภก สามารถปกป้องไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์และแผ่นดินได้ ก็ให้อัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติ สุดท้ายขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนตระกูลขุนนางได้ประชุมปรึกษากันเห็นว่า สมควรอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (วชิรญาณภิกขุ) ซึ่งมีความสนิทสนมด้วยกันมาแต่ก่อนขึ้นครองราชสมบัติ เพราะมีความเหมาะสมที่สุด จึงได้ทูลให้ทรงทราบก่อนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ๘ วัน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงลาผนวชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ ลำดับที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นที่ยอมรับกันว่าตระกูลขุนนางมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็น “king maker”^(๖)

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองสิริราชสมบัติแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาราชภิเษกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี) ขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยดำรงพระยศเทียบเท่าพระเจ้าแผ่นดิน นับได้ว่าในรัชสมัยนี้สยามประเทศมีพระเจ้าแผ่นดินสองพระองค์ เช่นครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสมัยกรุงศรีอยุธยา ทรงสถาปนาสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาขึ้นเป็นกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระอัครมเหสีพระนามว่า สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ทรงมีพระราชโอรส ๓๘ พระองค์ และพระราชธิดา ๔๔ พระองค์ รวมทั้งสิ้น ๘๒ พระองค์ โดยประสูติจากพระอัครมเหสี ๔ พระองค์ได้แก่

๑. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ ต่อมาได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
๒. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์ สิ้นพระชนม์เมื่อพระชนมายุ ๑๐ พรรษา

(๔) คุณหญิงคณิกา เลขะกุล, “ประวัติศาสตร์ไทยที่ควรควารู้,” วิชาการ ๗ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๔๗) ๗๑.

(๖) รศ. ปิยนาด บุณนาค, “บทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๓). ในหนังสือ ๒๐ ทศวรรษรัตนโกสินทร์ ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า ๑๘.

* พระนามเดิมว่าหม่อมเจ้าหญิงรำเพย พระธิดาในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ (พระองค์เจ้าศิริวงศ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาทรัพย์) กับพระชนนีน้อย

๓. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจอร์จที่ ๖ สมเด็จพระจักรพรรดิฟรังค์ ทรงเป็นต้นราชสกุลจักรพันธุ์
ณ อยุรยา

๔. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงเป็น
ต้นราชสกุลภาณุพันธุ์ ณ อยุรยา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ.
๒๔๑๑ ตรงกับวันมหาปวารณาออกพรรษา ภายหลังเสด็จกลับจากทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่
ตำบลหว้ากอ ประจวบคีรีขันธ์ ด้วยพระโรคไข้จับสัน (มาลาเรีย) รวมมีพระชนมายุ ๖๔ พรรษาเต็ม
บริบูรณ์ทางจันทร์คติ ครองสิริราชสมบัตินาน ๑๗ ปีเศษ

จากพระราชประวัติดังกล่าว มีประเด็นที่น่าสนใจชวนให้ค้นคว้าและวิเคราะห์หาเหตุผล
เพิ่มเติมดังนี้

๑. การประชวรและสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น มีบันทึก
และข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องนี้้อยู่มาก จากพระราชประวัติ พระองค์ทรงมีพระชนมายุ
รวม ๕๗ พรรษา (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๖๗) ทรงมีพระพลานามัยแข็งแรง ก่อนที่จะประชวรมีเหตุ
ที่ทำให้ทรงเสวยพระทัยมาก เนื่องจากพระยาช้างเผือกล้ม งานผนวชสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ พระราช
โอรสจึงจัดพอเป็นพิธี ไม่เอิกเกริก เมื่อเสร็จงานผนวชได้ ๗ วัน ก็ทรงเริ่มประชวร

“พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เริ่มประชวรเมื่อเดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ (ปีวอก พ.ศ.
๒๓๖๗) แต่แรกรู้สึกพระองค์ว่าเมื่อยมัน ไปเสวยพระโอสถข้างที่ไม่ถูกโรค เลยเกิดพระอาการ
เชื่อมซึ่มจนไม่สามารถจะตรัสได้ เกือบอย่างไรก็ไม่ฟื้น ประชวรอยู่ ๘ วัน ถึงวันพุธ เดือน ๘
แรม ๑๑ ค่ำ ก็เสด็จสวรรคต”^(๑)

จากข้อมูลดังกล่าวพอจะสันนิษฐานได้ว่า สาเหตุของการประชวรน่าจะอยู่ที่ระบบประสาท
ส่วนกลาง หลอดพระโลหิตที่ไปเลี้ยงพระมัตถลุงค์ (สมอง) ตีบตันกะทันหัน หรือหลอดพระโลหิต
นั้นอาจจะแตก หรืออาจเป็นพระโรคเบาหวาน แล้วเกิดภาวะแทรกซ้อนคือ น้ำตาลในพระโลหิต
เพิ่มสูงมากจนทำให้หมดพระสติ พระอาการคล้ายกับการได้รับยาหรือสารเคมีที่ออกฤทธิ์กดระบบ
ประสาทส่วนกลาง หรือพระองค์อาจจะประชวรและสวรรคตจากภาวะพระวิกกะ (ไต) วายอย่าง
เฉียบพลัน

๒. ภายใต้สมมติฐานว่า ถ้ารัชกาลที่ ๒ ทรงสามารถตรัสได้ จะทรงมอบราชสมบัติให้
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎหรือกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ประเด็นนี้จะพิจารณาได้จากพระราชหัตถเลขาที่

* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีวันประสูติและวันสวรรคตรวมกันในวันพฤหัสบดี และเป็นวันมหาปวารณา
ออกพรรษาเช่นเดียวกัน ตามปฏิทินปักขคณนา

(๑) สมเด็จพระบรมราชาธิราชอนุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีต่อ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ลงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ตอนหนึ่งว่า^(๔)

“ได้ฟังจากคำรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงพระสติปัญญามาก และเป็นทีโประปรานของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยิ่งนัก ถึงโดยว่า ถ้ามีพระสติที่จะสั่งได้ ท่านก็ไม่แน่พระทัยว่าจะทรงมอบราชสมบัติพระราชทาน หรือพระราชทานพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยในเวลานั้น บ้านเมืองยังต้องรบพุ่งติดพันกันอยู่กับพม่า จำเป็นต้องหาพระเจ้าแผ่นดินที่รอบรู้ในราชการ ทั้งปวงและเป็นทีนิยมยินดีทั่วหน้า จะได้ป้องกันศัตรูภายนอกได้ เพราะเหตุนี้พระองค์ท่านจึงมิได้มีความโทมัส เสียพระทัย และก่อการรุกรามอันใดขึ้นในบ้านเมืองตามคำแนะนำของบางคน ซึ่งคิดแก่งแย่งต่างๆ ด้วยมีความรักแผ่นดินและราชตระกูล อันภายในเกิดแตกร้ายขึ้นแล้วยอมเป็นช่องทางแก่ศัตรูภายนอก จึงได้สงบเรียบร้อยกันมา”

พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ได้รับรยายเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น และมีการอ้างถึงรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงยอมรับในพระปรีชาสามารถและความเหมาะสมของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ แม้พระองค์เองก็ยังไม่แน่พระทัยว่าพระราชบิดาจะทรงมอบราชสมบัติให้หรือไม่

๓. การตัดสินพระทัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (วชิรญาณภิกขุ) ในการครองสมณเพศต่อไปนั้น ถ้าทรงลาสิกขาออกไปรับราชการก็อาจจะได้ตำแหน่งที่ไม่สำคัญเท่าใดนัก ซ้ำอาจจะถูกระวางได้ เพราะผู้ที่สนับสนุนพระองค์ก็มีอยู่ เมื่อพระราชบิดาสวรรคต ฐานะของพระองค์ในเวลานั้นค่อนข้างโศกเดียว ผิดกับรัชกาลที่ ๓ ซึ่งทรงมีอิทธิพลมากที่สุดพระองค์หนึ่งของประเทศ ได้ร่ำกาสาวพัสตร์น่าจะเป็นแหล่งปลอดภัยการเมืองที่ดีที่สุด

๔. เหตุที่เสนาบดีและขุนนางผู้ใหญ่ทั้งหลาย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบุคคลในตระกูลขุนนาง มีมติสนับสนุนให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติ แทนการสนับสนุนพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๓ นั้น ทั้งนี้เพราะบุคคลในตระกูลขุนนางเห็นการณ์ไกล ด้วยหวังผลทางการเมือง แรงผลักดันที่สำคัญก็ด้วยสนิทสนมคุ้นเคยกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎกันมาแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎไม่มีพื้นฐานอำนาจทางการเมือง จะมีก็เพียงพระภิกษุที่เป็นศิษย์ประมาณ ๒๐๐ รูป จึงต้องเกรงพระทัยต่อกลุ่มผู้สนับสนุนที่มีฐานอำนาจและพลังทางเศรษฐกิจมากกว่า นั่นหมายถึงโอกาสยอมตกเป็นของกลุ่มตระกูลขุนนางมากขึ้น^(๕)

(๔) ม.ร.ว. แสงสุรย์ สดาศิลป์, “เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ,” มหาเลขานุการนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๑), หน้า ๒๘.

(๕) อังกรวาท กุฑมพิสัย, “क्रमรัฐกิจ สังคม และการเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ ๔.” ประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๓๖๕.

๕. การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานบรรดาราชภิเษกสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี พระอนุชาพร้อมพระมารดา ขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงพระยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่งนั้นเพราะ

“ตรัสว่า ถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์ ขอให้ถวายแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย เพราะสมเด็จพระอนุชาดวงพระชาติวิเศษถึงฐานที่จะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าถวายราชสมบัติแก่พระองค์ เกรงจะเสด็จอยู่ไม่ได้ทำใด”^(๑๐)

เหตุผลแท้จริงน่าจะมีใช่เรื่องการถือ โชคกลางเพียงประการเดียว ด้วยพระองค์ทรงตระหนักว่า พระอนุชาก็ทรงปรารถนาราชบัลลังก์เช่นกัน ความมีเสถียรภาพของบ้านเมืองน่าจะเป็นเหตุผลร่วมด้วย และพระอนุชานั้นทรงรับราชการมาตลอด มีอิทธิพลบารมีมาก อีกทั้งทรงรอบรู้ภาษาต่างประเทศ ได้รับการยกย่องจากชาวไทยและต่างชาติ สนพระทัยวิทยาการใหม่ๆ มีกำลังไพร่พลและทหารจำนวนมาก ทั้งกรมทหารปืนใหญ่ กองเรือรบ และเรือสินค้า การดำรงตำแหน่งของพระอนุชาในฐานะ second king นั้น เป็นประโยชน์ต่อพระองค์ในการแบ่งเบาภาระทางด้านความมั่นคงของบ้านเมือง ทั้งยังเป็นการถ่วงดุลอำนาจของเสนาบดีและขุนนาง ซึ่งคุมกำลังฝ่ายกลาโหมและมหาดไทยอีกด้วย

วิกฤตการณ์ทางการเมืองและนโยบายของไทยต่อลัทธิจักรวรรดินิยม

ตลอดระยะเวลา ๑๗ ปีเศษ (พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๔๑๑) ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์ แม้จะเป็นช่วงเวลาที่ไม่นานนัก แต่ก็เป็ดยุคสมัยที่สยามประเทศมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายเกือบทุกด้าน ปัญหาของประเทศมิได้มาจากการศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ญวนเหมือนในอดีต แต่เป็นการเผชิญหน้ากับลัทธิจักรวรรดินิยมของประเทศมหาอำนาจทางยุโรป ซึ่งผ่านการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์และการปฏิวัติอุตสาหกรรมมาแล้ว ชาติตะวันตกเหล่านี้จำเป็นต้องยึดครองดินแดนในทวีปต่างๆ รวมทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมต่ำกว่า เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบและตลาดการค้า เป็นการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางการเมือง และขยายเกียรติภูมิ ศักดิ์ศรีให้กับประเทศของตน รวมทั้งเผยแผ่คริสต์ศาสนาไปด้วย ทั้งยังเชื่อว่าในฐานะที่ชาติตะวันตกมีอารยธรรมสูงกว่าชาติอื่นๆ จึงมีหน้าที่ต้องนำความเจริญความดีงามต่างๆ มาสู่ชาติอื่นๆ ที่ด้อยกว่า ขณะนั้นอังกฤษและฝรั่งเศสต่างพยายามแสวงหาที่มั่นในพม่าและอินโดจีน เพื่อใช้เป็นบันไดไปสู่ยูนนานและทิเบต อังกฤษยึดได้พม่าตอนใต้เป็นที่มั่น ในขณะที่จีนก็ต้องยอมจำนนต่ออังกฤษในสงครามฝิ่น ทางตะวันออก ฝรั่งเศสกำลังพยายามแสวงหาที่มั่นในอินโดจีน ทางใต้อังกฤษกำลังขยายอิทธิพลเข้ามาในแหลมมลายูหลังจากที่ยึดสิงคโปร์และปีนังได้แล้ว แม้แต่ญี่ปุ่นซึ่งเคยดำเนินนโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยว

(๑๐) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐ - ๑๑.

มาเป็นเวลา ๒๐๐ ปีเศษ ก็จำเป็นต้องเปิดประเทศ และยอมทำสัญญาคະนະงะวะ (Treaty of Kanagawa) กับสหรัฐอเมริกาในพ.ศ. ๒๓๕๖ และกับประเทศอื่นๆ ด้วย^(๑๑) ปัญหาอีกประการหนึ่งคือในช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติมหาอำนาจตะวันตกบางประเทศดำเนินไปอย่างไม่สู้จะราบรื่นนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับประเทศสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ คือในปีพ.ศ. ๒๓๕๒ โจเซฟ บัลเลสเตียร์ (Joseph Balestier) ทูตของสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญาซึ่ง เอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) เคยทำไว้ก่อน แต่ก็ต้องผิดหวังกลับไปเพราะมีเรื่องวิวาทกับข้าราชการไทย ได้ทำหนังสือฟ้องว่าพระยาศรีพิพัฒน์ รัตนราชโกษา ฎุฎุกราชทูต และเสนาอรัญบาลของตนให้ใช้สงครามเป็นเครื่องมือในการเจรจากับไทย และในปีพ.ศ. ๒๓๕๓ เซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) ทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นีเกี่ยวกับภาษีปากเรือก็ไม่เป็นผลสำเร็จเช่นกัน ทูตอังกฤษไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ ๓ เพราะกำลังประชวร ทำให้ทูตอังกฤษไม่พอใจกลับไปด้วยความผิดหวัง และขู่ว่าจะกลับมาพร้อม กับเรือปืน^(๑๒) เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ทำให้อังกฤษและสหรัฐอเมริกาไม่พอใจไทยเป็นอย่างมาก และในตอนปลายรัชกาลที่ ๓ ได้มีการเนรเทศบาทหลวงคาทอลิกจำนวน ๘ คนออกนอกประเทศ^{**} ชาติตะวันตกที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากประเทศไทยในสมัยนั้นมีจำนวนหลายชาติด้วยกัน เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส โปรตุเกส สหรัฐอเมริกา เยอรมนี เดนมาร์ก รัสเซีย อิตาลี เบลเยียม นอร์เวย์ และสวีเดน เป็นต้น แต่ในบรรดาชาติเหล่านี้ อังกฤษและฝรั่งเศส เป็นประเทศที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดในการคุกคามเอกราชและอำนาจอธิปไตยของไทย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า ถึงเวลาแล้วที่ประเทศไทยจะต้องยอมเปิดสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศตะวันตกเหล่านั้นในรูปแบบใหม่ โดยใช้นโยบายการทูตนำหน้า ยอมเสียผลประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อรักษาเอกราชของประเทศชาติเอาไว้ หากยังคงใช้นโยบายปิดกั้นเหมือนเดิมซึ่งเป็นการขัดต่อผลประโยชน์ทางการค้าของชาติมหาอำนาจเหล่านั้น ประเทศชาติจะต้องประสบกับภาวะอันตรายอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ อีกประการหนึ่งคือ ประเทศไทยต้องปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยเพื่อมิให้เป็นที่ถูกแคลนของชาติตะวันตกเหล่านั้น เพราะวิธีการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกนั้น เริ่มต้นจากการเข้ามาติดต่อค้าขายก่อน ต่อมาก็อ้างข้อขัดแย้ง ไม่ได้รับความเป็นธรรม ความลำเอียง หรือความป่าเถื่อนของชาตินั้นๆ แสร้งหวังที่จะเข้ามาช่วยพัฒนา ในที่สุดก็เข้าควบคุมหรือยึดเอาเป็นอาณานิคม

(๑๑) ศ.ดร. เพ็ญศรี คุ้ม, การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสิ้นสมัย

จอมพล ป. พิบูลสงคราม) (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๔), หน้า ๔ - ๖.

* ต่อมาคือ สมเด็จพระบาทสมเด็จพระมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เรียกกันว่า “สมเด็จพระคังน้อย” เป็นบุตรเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) และเจ้าคุณนวล (พระน้องนางในสมเด็จพระอัมรินทรบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๑)

(๑๒) ดร. อาทร์ จันทวิมล, ประวัติของแผ่นดินไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๗.

** ต่อต้านและไม่ร่วมมือกับทางราชการในการปล่อยสัตว์เพื่อเป็นทานชีวิตคราวเกิดโรคระบาดร้ายแรง พ.ศ. ๒๓๕๒

การที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎได้เป็นกษัตริย์ในเวลานั้น จึงเป็นผลดีกับประเทศไทยเป็นอย่างมาก เพราะพระองค์ทรงรอบรู้สถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศเป็นอย่างดี ทรงมีพระราชวิสัยทัศน์ที่ยาวไกล พร้อมทั้งจะนำประสบการณ์และความรู้ที่ได้รับเมื่อครั้งทรงผนวชมาประยุกต์ใช้ในการบริหารราชการแผ่นดิน พระราชกรณียกิจต่างๆ และนโยบายต่างประเทศของพระองค์ส่งผลให้ประเทศไทยสามารถดำรงความเป็นเอกราชไว้ได้ แม้ว่าจะเสียดินแดนประเทศราช^{*} ไปบางส่วนก็ตาม กล่าวได้ว่าไทยเป็นประเทศเดียวเท่านั้นในภูมิภาคนี้ที่ยังคงความเป็นเอกราชไว้ได้โดยไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจชาติตะวันตกในการล่าอาณานิคมดังกล่าว

พระราชกรณียกิจนานัปการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พอนำมาประมวลโดยสังเขปได้ดังนี้

พระราชกรณียกิจด้านการปกครองและการป้องกันประเทศ

ในขณะนั้นไทยมีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute monarchy) พระมหากษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครอง แต่ในความเป็นจริงนั้นทรงใช้พระราชอำนาจร่วมกับเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในการกำหนดและดำเนินนโยบายต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองดังนี้

ด้านกฎหมาย พระองค์ทรงเห็นว่าข้อกฎหมายที่ยึดถือปฏิบัติกันมานั้นเป็นสิ่งที่ล้าสมัย กฎหมายตราตามดวงไม่อาจนำมาใช้บังคับได้อย่างเหมาะสมในทุกกรณี บางมาตราไม่ถูกต้อง ยุติธรรมหรือรุนแรงเกินกว่าเหตุ พระองค์จึงทรงปรับปรุงแก้ไขให้ทันสมัยและเป็นระเบียบมากยิ่งขึ้น ด้วยการออกหมายประกาศต่างๆ ซึ่งเรียกว่า “ประกาศรัชกาลที่ ๔” มาใช้บังคับ บางฉบับเป็นการรื้อฟื้นของเก่าด้วยการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายเดิมให้เรียบร้อยรัดกุม และบางฉบับทรงพระราชดำริขึ้นใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของบ้านเมืองในขณะนั้น ส่วนมากแล้วเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นเพื่อยกฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น ตัวอย่างเช่น ประกาศพระราชบัญญัติมรดกดินเดิมและดินสมรส ประกาศเรื่องการถวายฎีกา ประกาศว่าด้วยเรื่องราคาข้าว ประกาศเรื่องจำนำและขายฝากกรรมสิทธิ์ที่ดิน พระราชบัญญัติฉักหา พระราชบัญญัติห้ามบิดามารดาและสามีขายบุตรภรรยาลงเป็นทาส โดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ ฯลฯ ตลอดรัชสมัยทรงออกประกาศเป็นจำนวนมาก รวบรวมได้เกือบ ๕๐๐ ฉบับ พระราชกรณียกิจดังกล่าวทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการยกย่องว่าเป็น นักนิติศาสตร์ พระองค์หนึ่ง

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง “โรงอักษรพิมพ์การ” (โรงพิมพ์หลวง) ขึ้นในพระบรมมหาราชวังเพื่อพิมพ์เอกสารและประกาศต่างๆ ของทางราชการ พระราชทานนามว่า

* เสียดินแดนส่วนนอก และเกาะอีก ๖ เกาะ รวมเป็นเนื้อที่ประมาณ ๑๒๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ให้อยู่ในความอารักขาของฝรั่งเศสตอนปลายรัชกาล เมื่อพ.ศ. ๒๔๑๐ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหัวข้อพระราชกรณียกิจด้านการต่างประเทศ หน้า ๑๒

“ราชกิจจานุเบกษา” แจกจ่ายไปตามหน่วยงานกรมกองต่างๆ และปิดไว้ตามที่ประชุมชน แทนการตีฆ้องร้องป่าว ซึ่งเป็นวิธีการที่ไม่มีความคล่องตัว มีความคลาดเคลื่อนในถ้อยคำ หรือมีการแอบอ้างพระบรมราชโองการขึ้นได้ การประกาศโดยใช้วิธีพิมพ์เป็นหนังสือ นั้น นับเป็นวิธีสื่อสารอย่างใหม่ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในอดีต ทำให้การติดต่อสื่อสารเป็นไปโดยรวดเร็วและเกิดความผิดพลาดได้น้อย และประการสำคัญที่สุดทำให้ช่องว่างระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนลดลง

ด้านการศาล การศาลส่วนใหญ่คงเป็นไปในรูปแบบเดิม คือแยกย้ายกระจัดกระจายกันอยู่ตามกรมกองต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบการศาลให้เรียบร้อยสอดคล้องกับกาลสมัยมากยิ่งขึ้น มีการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีอย่างเที่ยงธรรม ยกเลิกการพิจารณาพิพากษาตามแบบจารีตนครบาล ซึ่งใช้การ โบายดีและทรมาณด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้จำเลยรับสารภาพ พระองค์ทรงนำประสบการณ์จากการรูดงค์เมื่อครั้งทรงผนวช กับคราวเสด็จประพาสท้องดินต่างๆ ซึ่งทำให้ทรงทราบความเป็นไปในทุกข์สุขของราษฎรด้วยพระองค์เองมาเป็นข้อมูลในการปรับปรุงแก้ไขการปกครองประเทศ เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของอาณาประชาราษฎร์ต่อไป

ประเพณีการถวายฎีการ้องทุกข์ แต่เดิมนั้นผู้ที่ประสงค์จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต้องถูกโอบก่อน ๓๐ ที เพื่อแสดงว่าผู้ถวายฎีกานั้นมีความทุกข์ร้อนจริง มิให้มีการถวายฎีกาอย่างพรวดหรือและป้องกันการฟ้องร้องกล่าวโทษกันอย่างไม่มีการสืบคดี จากนั้นผู้ถวายฎีกาต้องเข้าไปตีกลอง “วินิจฉัยเถรี” ที่อยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก เมื่อทรงได้ยินก็จะโปรดเกล้าฯ ให้ราชบุรุษออกมารับฎีกา วิธีการนี้เรียกว่า “ตีกลองร้องฎีกา” ในความเป็นจริง ประชาชนไม่กล้าเข้าไปในเขตพระราชฐานเพื่อตีกลองร้องฎีกา หรืออาจจะถูกกีดกันจากผู้มีอำนาจกั้นแกั่งมิให้เข้าถึงกลองนั้นได้ การถวายฎีกาจึงทำได้ยาก พระองค์ทรงออกประกาศวางระเบียบการถวายฎีกาใหม่ ทั้งรูปแบบวิธีการและระบบเวลา โดยโปรดให้ยกเลิกการโอบ และเสด็จออกรับฎีกาด้วยพระองค์เอง ให้ญาติพี่น้องเข้าไปถวายฎีกาแทนได้ และเมื่อทรงรับฎีกาแล้วก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตุลาการชำระความให้เสร็จโดยเร็ว ทั้งยังมีการงูโจรราษฎรในการถวายฎีกาอีกด้วย

“ถ้าราษฎรมีทุกข์เดือดร้อนด้วยข้อคดีใด จะคอยถวายฎีกาเห็นจะเนิ่นช้า จะให้ญาติพี่น้องหรือพวกพ้อง ให้เข้ามาถวายฎีกาแทนตัว ในที่เสด็จออกทรงประทับแห่งใดๆ มิให้มีความคิดแก่ผู้มาถวาย ว่าถ้าผู้ใดมาทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา จะพระราชทานเงินคนละสลึงเป็นบำเหน็จก่อน เมื่อชำระได้ความจริง จะพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกสลึงหนึ่งเป็นรางวัล”^(๑๑)

* หนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาดิพิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ ออกได้เพียงปีเดียวก็ต้องระงับไป มารื้อฟื้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดิพิมพ์ฉบับแรกวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ และดำเนินต่อมาจนถึงปัจจุบัน

(๑๑) มุลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ จัดพิมพ์, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ: ไบปรากฎสำนักพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๐-๕๑.

ให้คอยที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ในวันใกล้เป็นเบื้องหน้า วันพระ วันศีล คือ
ขึ้น ๗ ค่ำ แรม ๗ ค่ำ แลวันที่เรียกว่าวันโกน คือขึ้น ๑๔ ค่ำ แลแรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนถ้วน หรือ
๑๓ ค่ำในเดือนขาด^(๑๔)

เมื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแล้วราษฎรมีโอกาสถวายฎีกาสะดวกขึ้น ทั้งได้ติดต่อและใกล้ชิด
กับพระมหากษัตริย์โดยไม่มีอุปสรรคอันเกิดแต่ระบบเจ้าขุนมูลนาย ประชาชนเกิดความรู้สึกว่า
พระมหากษัตริย์คือที่พึ่งอันแท้จริงที่จะบันดาลความยุติธรรมให้ได้ ข้อสำคัญคือพระองค์ทรงทราบ
ความประพฤติของเจ้านายและข้าราชการได้ตามความเป็นจริง ราษฎรก็ไม่ถูกกลั่นแกล้งกดขี่ข่มเหง
เหมือนก่อน

การแต่งตั้งผู้พิพากษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการเลือก
ตั้งผู้พิพากษาชั้นสูงขึ้นแทนตำแหน่งเดิมที่ว่างลง ซึ่งแต่เดิมนั้นพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งด้วย
พระองค์เอง

“...จึงโปรดเกล้าฯ ขอให้พระราชวงศานุวงศ์ที่ตั้งกรมแล้ว แลยังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการ
เจ้าพระยา แลพระยา พระ หลวง ในพระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง คิดติตรองเลือกคนที่
ชอบใจ...สมควรที่จะเป็นพระมหाराชครูโปรหิตาจารย์ มิได้บังคับว่าให้เลือกเอาแต่ข้าราชการใน
พระบรมมหาราชวัง แลพระบวรราชวัง ถึงขั้นเข้าป่าวราชการ ถ้าเห็นว่ามิสติปัญญาดี .อย่าให้
รังเกียจสงสัยว่า จะทรงถ่วงถ่วงเลื่อนลอยอย่างใดอย่างหนึ่งเลย...เลือกเข้าไปตามใจตัว จะไม่ถูกพระ
กระแสดอกกระมัง ชอบใจท่านผู้ใดมากด้วยกัน ก็จะทำให้ผู้นั้นเป็นที่พระมหाराชครู...”^(๑๕)

พระราชดำรินี้แสดงว่า พระองค์ทรงมีความเป็นประชาธิปไตยล้ำหน้ากว่าบรรดาข้าราชการ
ในสมัยนั้น พระองค์ทรงกำชับว่าอย่าเห็นเป็นเรื่องตลกขบขัน ให้ตั้งใจเลือก เพื่อจะได้ผู้
เหมาะสมมาทำราชการ

พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นพระราชพิธีที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้
ขุนนางข้าราชการสาบานตนว่าจะจงรักภักดี ถ้าผิดคำสาบาน ให้มีอันตรายถึงแก่ชีวิต พระองค์
โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงพระราชพิธีนี้ใหม่ โดยทรงดัดน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นพระองค์แรก
ซึ่งแต่เดิมนั้นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการถือน้ำแต่ฝ่ายเดียว

“ จะให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยรับน้ำพิพัฒน์สัตยาแต่ฝ่ายเดียว
ก็ไม่ใช่การยุติธรรมต่อกัน ถ้าถึงคั้งนั้น ผู้รับน้ำพิพัฒน์สัตยาก็ต้องรักษาความสุจริตแต่ฝ่ายเดียว
พระเจ้าแผ่นดินไม่ถือด้วย จะคิดร้ายประการใด ๆ ก็ได้ ความสุจริต ข้างหนึ่งรักษา ข้างหนึ่งไม่รักษา
ก็ไม่สมควร ต้องรักษาด้วยกันทั้งสองฝ่าย น้ำพิพัฒน์สัตยาจึงจะศักดิ์สิทธิ์”^(๑๖)

(๑๔) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เรื่องเดิม ประกาศการที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา พ.ศ. ๒๔๐๑, หน้า ๑๖๐-๑๖๒.

(๑๕) เรื่องเดิม ประกาศให้เลือกพระราชครู ลูกขุน พระมหाराชครูโปรหิต พระมหाराชครูมหิธร พ.ศ. ๒๔๐๑, หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗.

(๑๖) สมบัติ จำปาเงิน, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ๒๐๒๐ เวลด์ มีเดีย), หน้า ๔๑.

นับเป็นครั้งแรกที่ทั้งสองฝ่ายสาบานว่าจะซื่อสัตย์ต่อกัน การปรับปรุงดังกล่าวนี้มีผลทางด้านจิตวิทยา กล่าวคือทำให้ข้าราชการเกิดความจงรักภักดีและมีความผูกพันต่อพระมหากษัตริย์แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น

ด้านการป้องกันประเทศ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์พัฒนากองทัพไทยให้ทันสมัยอย่างยุโรป โดยทรงจ้างนายทหารอังกฤษนอกราชการคือ ร้อยเอกอิมเปย์ (Captain Impey) มาเป็นครูฝึกทหารราบประจำพระองค์ เรียกว่า “ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป” ส่วน ร้อยเอกโทมัส ยอร์ซ นอกซ์ (Captain Thomas George Knox) ครูฝึกอีกผู้หนึ่งนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับไปเป็นครูฝึกทหารวังหน้า ในปีพ.ศ. ๒๓๕๕ รัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งกรมทหารราบกรมทหารปืนใหญ่ และกรมพรตนาวิกโยธิน (Marines) นับเป็นการเริ่มต้นการทหารสมัยใหม่ของไทย และทหารหน่วยนี้ได้มีโอกาสรอกรบเป็นครั้งแรกในการศึกเมืองเชียงตุงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ นอกจากนี้พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้นำปืนใหญ่ที่ทันสมัยจากต่างประเทศมาใช้ในกองทัพ ทรงปรับปรุงกิจการทหารเรือให้เข้มแข็งขึ้น โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเรือรบจาก กำนันใช้ใบมาเป็นกำปั่นกลไฟ จัดตั้งเป็นกรมเรียกว่า “กรมอรุสมพล” อันเป็นต้นกำเนิดของกองทัพเรือแห่งราชนาวิกโยธินในปัจจุบัน นอกจากนั้นในปีพ.ศ. ๒๔๐๔ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำราวงพระนครบาล ขึ้นเป็นครั้งแรก โดยทรงจ้างชาวยุโรปและชาวมลายูซึ่งเคยเป็นนายโปลิศมาเป็นครูฝึก เพื่อทำหน้าที่รักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินให้กับราษฎร และดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

พระราชกรณียกิจด้านการต่างประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า การเปิดสัมพันธไมตรีกับประเทศมหาอำนาจเท่านั้น ที่จะสามารถรักษาเอกราชอธิปไตยของชาติไว้ได้ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๘ เซอร์ จอห์น เบบิวริง (Sir John Bowring) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำฮ่องกงได้เชิญพระราชสาส์นพร้อมเครื่องราชบรรณาการของพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษ เข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรี พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ต้อนรับราชทูตอย่างสมเกียรติ สนธิสัญญาทางไมตรีและพาณิชย์ระหว่างไทยกับอังกฤษฉบับนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า สนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty)

สนธิสัญญาเบาว์ริง มีสาระสำคัญโดยย่อ คือ ไทยต้องยกเลิกระบบการค้าแบบผูกขาด มาเป็นการค้าเสรี ยกเลิกการเก็บภาษีปากเรือเปลี่ยนเป็นเก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ ๓ เป็นสัญญาที่ไม่กำหนดระยะเวลาสิ้นสุด อีกทั้งการแก้ไขสัญญาจะต้องได้รับความยินยอมจากคู่สัญญาทั้งสองฝ่าย นอกจากนี้ยังก่อให้เกิด สิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extraterritoriality) คือ คนในบังคับอังกฤษ

* เป็นสงครามครั้งสุดท้ายระหว่างไทยกับพม่า เนื่องจากหลังจากนั้นพม่าแพ้สงครามตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ

ไม่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายไทย แต่ให้ปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศอังกฤษ ขึ้นตรงต่อศาล
กงสุลอังกฤษ หรือ ศาลคดีต่างประเทศ^{*}

สนธิสัญญาฉบับนี้ ให้สิทธิพิเศษและผลประโยชน์ทางการค้าแก่ประเทศอังกฤษอย่างมาก
หลังจากนั้นประเทศอื่นๆ ต่างก็ได้ทยอยกันเข้ามาขอทำสัญญาในทำนองเดียวกัน อันได้แก่ ฝรั่งเศส
สหรัฐอเมริกา โปรตุเกส ฮอลันดา เยอรมัน อิตาลี เบลเยียม สวีเดน และนอร์เวย์ ประเทศไทยมี
นโยบายที่จะเปิดสัมพันธกับนานาชาติอยู่แล้ว โดยเห็นว่าการทำไมตรีกับชาติใดเพียงชาติเดียว
ฐานะของประเทศย่อมตกอยู่ในอาณัติของชาตินั้นๆ แต่ถ้าทำสัญญาเหมือนกันหลายๆ ชาติ แม้จะ
เสียเปรียบบ้างก็ต้องยอม เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจมิให้ชาติหนึ่งชาติใดมีความสำคัญมากกว่ากัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ ฝรั่งเศสซึ่งได้ยึดครองเวียดนามไว้เป็นอาณานิคมแล้ว ประสงค์ที่จะได้
ประเทศกัมพูชา โดยอ้างว่ากัมพูชาเคยเป็นเมืองขึ้นของเวียดนามมาก่อน จึงต้องเป็นของฝรั่งเศส
ไปด้วย และกษัตริย์กัมพูชาก็ได้ยินยอมทำสัญญาลับอยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส เนื่องจาก
ถูกบังคับ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ไทยถูกบังคับทำสัญญายกกัมพูชาให้ฝรั่งเศส โดยอ้างว่า
กัมพูชาได้ทำสัญญาอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศสแล้วโดยสมัครใจ ในสัญญานั้นมีสาระสำคัญคือ
ไทยยอมรับรู้อำนาจอารักขาของฝรั่งเศสเหนือกัมพูชา ไม่สามารถเรียกร้องช่วยเหลือจากราช
บรรณาการจากเขมรได้อีกต่อไป แต่ยังสามารถทำการค้าขายกันได้ โดยเขมรส่วนใน คือ
พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ ซึ่งเป็นของไทยเหมือนเดิม^(๑๑) การสูญเสียดินแดนเขมรส่วนนอกนี้
เป็นการสูญเสียดินแดนครั้งแรกให้กับประเทศมหาอำนาจ

พระราชกรณียกิจด้านเศรษฐกิจและคมนาคม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่ามีการเปลี่ยนแปลงด้านการค้าขาย
กับต่างประเทศเป็นอย่างมาก เนื่องมาจากสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีที่ทรงทำกับบรรดาชาติ
ตะวันตก ผลของสัญญาทำให้มีการเลิกสัมพันธการค้าขายแบบผูกขาด เลิกพระคลังสินค้า เลิกสินค้า
ต้องห้ามตลอดจนการเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บภาษี ทำให้การค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศ
เจริญขึ้นมาก แม้ประเทศที่ไม่เคยเข้ามาค้าขายหรือห่างเหินไปก็กลับมาเริ่มการค้าขายกับไทยอีก
จากที่ก่อนทำสัญญามีเรือกำปั่นฝรั่งเข้ามาค้าขายเพียงปีละสิบกว่าลำ ก็เพิ่มเป็น ๓๐๐ - ๔๐๐ ลำ^(๑๒)
มีเงินทองเข้าประเทศมากมาย การที่เก็บภาษีขาเข้าได้ในอัตราต่ำ ทำให้รัฐบาลต้องหารายได้ทางอื่น

* สนธิสัญญาเบาว์ริง ลงนามวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๘ ยกเลิกเสรีจลันสนธิสัญญาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ รวมใช้บังคับ ๙๔ ปี

(๑๑) ใต้ร่มพระบารมี อัครินอุบลดิษฐ์ สยามทิธาธิราช (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๕ - ๑๗๖.

(๑๒) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๘๔.

มาทดแทน โดยการจัดเก็บภาษีอากรใหม่ผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากร และส่งเสริมปริมาณสินค้า ออกให้มากขึ้น^(๑๙) โดยรวมแล้วทำให้เก็บภาษีได้มากขึ้นกว่าเดิม

จากเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้ไม่สามารถผลิตเงินพดด้วงได้เพียงพอต่อความต้องการ มีการปลอมแปลงเงินพดด้วงเป็นจำนวนมาก จนรัฐบาลต้องยอมให้มีการใช้เงินตราต่างประเทศแทนได้ในระยะแรก แต่ก็ไม่ได้รับความนิยมจากพ่อค้าไทย พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำหมาย ขึ้นใช้ในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ ทรงสั่งเครื่องจักรสำหรับผลิตเหรียญกษาปณ์จากประเทศอังกฤษ โดยจัดตั้งเป็น “โรงกระษาปณ์สิทธิการ” หลังจากทีผลิตเงินเหรียญได้แล้ว รัฐบาลก็เลิกผลิตเงินพดด้วง ปริมาณของเงินพดด้วงจึงค่อยๆ ลดจำนวนลง** การใช้เงินเหรียญเป็นเงินตรา*** นับเป็นการเริ่มต้นการปฏิวัติดระบบเงินตราครั้งสำคัญยิ่งของประเทศไทย

โดยรวมแล้ว ระบบเศรษฐกิจของไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการขยายตัว แต่รูปแบบของเศรษฐกิจก็ยังคงอยู่ในภาคเกษตรกรรม โดยมีข้าวเป็นผลผลิตหลัก*** ความต้องการข้าวของตลาดโลก ทำให้ประเทศไทยต้องเพิ่มจำนวนผลผลิต โดยมี การขยายเนื้อที่การเพาะปลูก ซึ่งก่อนหน้านั้นเมืองไทยยังเต็มไปด้วยที่ดินรกร้างว่างเปล่าอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่สภาพที่ดินของประเทศไทยนับว่ามีความอุดมสมบูรณ์เอื้ออำนวยต่อการทำมาอยู่แล้ว ดังนั้นจึงทำให้ประเทศไทยสามารถใช้ทรัพยากรที่ดินอย่างคุ้มค่ากว่าเดิม

จากผลของสนธิสัญญาที่ได้ทำกับบรรดาชาติตะวันตก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจจากระบบผูกขาดมาเป็นการค้าเสรี ซึ่งน่าจะมีผลกระทบต่อเจ้านายและขุนนาง จากการสูญเสียสิทธิพิเศษในการผูกขาดทางการค้า แต่ในความเป็นจริงบุคคลกลุ่มนี้ไม่เสียผลประโยชน์เลย เพราะยังคงกรรมสิทธิ์ในที่ดินและเป็นเจ้าของแรงงานไพร่ที่ทำหน้าที่เกษตรกรอยู่เช่นเดิม

นอกจากนั้นผลจากการเปิดประเทศ ทำให้มีชาวต่างชาติเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองไทยมากขึ้น เดิมการคมนาคมในกรุงเทพฯ ใช้คลองเป็นหลัก ส่วนถนนในขณะนั้นก็มีขนาดเล็กและแคบไม่เป็นสง่าแก่บ้านเมือง ชาวต่างชาติได้พากันร้องขอว่า “เคยกับการนั่งรถม้าไปเที่ยวตากอากาศในตอนเย็นๆ แต่เพราะในกรุงเทพฯ ไม่มีถนน จึงไปเที่ยวนั่งรถม้าไม่ได้ ทำให้ไม่สบายและเจ็บป่วย”^(๒๐) พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนขึ้นหลายสาย ให้กว้างใหญ่คล้ายคลึงกับถนนในยุโรป ถนน

(๑๙) อังนราพร กุมทพิสัย, เรื่องเดิม, หน้า ๑๗๒.

* หมาย ที่ใช้แทนเงินมีทั้งสิ้น ๓ ประเภท คือ หมายราคาต่ำ หมายราคาต่ำถึง และหมายราคาสูง ทำด้วยกระดาษปอนด์สีขาวพิมพ์ ลวดลายด้วยหมึกทั้งสองด้าน ประทับพระราชลัญจกรประจำแผ่นดินตราจักร และพระราชลัญจกรมหามงกุฎประจำรัชกาล สิบแดงขาดไว้เพื่อป้องกันการปลอมแปลง

** ประกาศเลิกใช้เงินพดด้วง ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๕๑

*** อัตราการส่งออกข้าวขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ หลังการทำสนธิสัญญาบาวริง ส่งออกข้าวถึงปีละ ๘,๐๐๐ เกวียน เป็นปริมาณ ร้อยละ ๗๐ ของสินค้าออกทั้งหมด

สายแรกเริ่มต้นตั้งแต่วัดพระเชตุพนถึงสามยอดและต่อไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม มีชื่อเรียกว่า ถนนเจริญกรุง เป็นถนนตัดใหม่ ฝรั่งเศสเรียกถนนใหม่ (New Road) สองข้างทางมีการสร้างตึกแถวแบบยุโรป ชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งห้างค้าขายอย่างคับคั่ง ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนเพิ่มขึ้นอีก เช่น ถนนสีลม บำรุงเมือง เพ็ญนคร ฯลฯ ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเพิ่มขึ้นทั้งในกรุงเทพฯ และนอกกรุง ได้แก่ คลองผดุงกรุงเกษม คลองมหาสวัสดิ์ คลองเจดีย์บูชา คลองดำเนินสะดวก คลองภาษีเจริญ เป็นต้น การขุดคลอง นอกจากจะได้ประโยชน์ทางการคมนาคมขนส่งแล้ว ยังช่วยให้เกษตรกรได้อาศัยน้ำจากคลองเหล่านั้นมาใช้ในการเพาะปลูกอีกด้วย

พระองค์ทรงอนุญาตให้บริษัทอังกฤษสร้างสายโทรเลขจากประเทศพม่าผ่านดินแดนไทยลงไปยังสิงคโปร์ เนื่องจากทรงพิจารณาเห็นว่าประเทศไทยจะได้รับผลประโยชน์จากการนี้ ที่เห็นได้ชัดคือ เงินที่บริษัทอังกฤษจะต้องจ่ายให้แก่ลูกจ้าง นอกจากนั้น แม้กิจการโทรเลขจะเป็นของชาวต่างชาติ แต่ก็ช่วยทำให้ชาวไทยได้เรียนรู้วิชาการแบบใหม่ และยังช่วยอำนวยความสะดวกในการติดต่อค้าขายอีกด้วย

พระราชกรณียกิจด้านขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และสังคม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้ชาวต่างชาติเห็นว่าไทยเป็นชาติที่เจริญแล้วด้วยวัฒนธรรมที่พัฒนามานานอารยประเทศ จึงทรงดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและประเพณีบางอย่างที่เคยมีมาแต่ก่อนให้เหมาะสมอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยทรงเริ่มที่พระองค์และบุคคลใกล้ชิดก่อน แล้วจึงขยายไปถึงราษฎร เมื่อเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า

“คุณที่ไม่สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายจะเป็นเกลื่อนกลาดก็ดี ไสโครกนักรประเทศอื่นๆที่เป็นประเทศใหญ่ เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา...ขอท่านทั้งหลายจงสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้าจงทุกคน”^(๒๐)

โปรดเกล้าฯ ยกเลิกประเพณีห้ามราษฎรเข้าเฝ้าฯ ตามทางที่พระองค์เสด็จผ่าน เปิดโอกาสให้เข้าเฝ้าฯ ได้อย่างใกล้ชิด แต่เดิมนั้นห้ามแม้แต่การแอบดู ราษฎรต้องเก็บตัวอยู่ในบ้านเรือน มีผลกระทบที่น่าขบขันเสด็จ ถ้าพบหรือเห็นว่ามีผู้แอบดูจะยิงกระสุนใส่ ทรงโปรดเกล้าฯ ห้ามยิงกระสุน เพียงทำท่าว่าจะยิงให้กลัวก็พอ การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้พระองค์และราษฎรได้ใกล้ชิดกันมากกว่าครั้งรัชกาลก่อนๆ

“โปรดให้มีพระราชบัญญัติห้ามว่า แต่นั้นสืบไปเมื่อหน้า อย่าให้เข้าพนักงานในเรือพระที่นั่งเอากะสุนยิงเอาราชฎรต่อไป เป็นแต่ให้เงียดเงื่อพอให้รู้กลัว..... ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไป

(๒๐) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๘๔.

(๒๑) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (เจ้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ:พิมพ์ดี, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

ทางสถลมารค ทางชลมารค ก็อย่าให้ปิดประตูบ้าน แลประตูโรง ประตูร้าน ประตูเรือน ประตูแพ
ประตูหน้าถึง เสียตั้งแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเป็นผู้ใหญ่ในบ้านในเรือน ออกมาคอยเฝ้า
รับเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น ถ้าทรงรู้จักจะได้ทรงทักทายปราศรัยบ้างตามสมควร
ให้ได้ความยินดี ^(๒๒)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยอมรับวัฒนธรรมและประเพณีของชาว
ตะวันตกที่ไม่ขัดต่อศีลธรรมหรือตรงข้ามกับความรู้สึกรักของคนไทยมากนัก อาทิ การยิงสลุตต้อนรับ
เรือทูตต่างชาติที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี ประเพณีการแต่งคำไว้ทุกข์ การเปิดโอกาสให้ชาว
ต่างประเทศปฏิบัติตามธรรมเนียมของชาติตนในเวลาเข้าเฝ้าฯ กล่าวคือ โปรดเกล้าฯ ให้ยื่นเฝ้าฯ ได้
ในท้องพระโรง มีพระบรมราชานุญาตให้ดื่มเหล้าและสูบบุหรี่ได้เฉพาะพระพักตร์ระหว่างการ
ปฏิสันถาร ทั้งยังพระราชทานพระหัตถ์ให้ชาวต่างประเทศจับอีกด้วย ^(๒๓) ในปีพ.ศ. ๒๓๘๘ มี
การประกาศใช้นามของประเทศว่า “สยาม” อย่างเป็นทางการ และในปีเดียวกันนี้มีการประกาศใช้
ธงชาติขึ้นเป็นครั้งแรก เป็นรูปช้างเผือกกลางพื้นธงสีแดง โปรดเกล้าฯ ให้ทำเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ซึ่งไทยเป็นประเทศแรกในเอเชีย เพื่อเป็นบำเหน็จความชอบแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ
และชาวต่างประเทศ เริ่มมีพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พระราชพิธีจักรมงคต โปรดเกล้าฯ
ให้มีการปั้นและหล่อพระบรมรูปของพระองค์เอง ซึ่งนับเป็นเรื่องที่ขัดแย้งกับความเชื่อ โชคกลาง
ของสังคมไทยและราชสำนักแต่โบราณ

การปฏิรูปสังคม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงด้านสังคมหลายด้าน
อาทิ ลดการเกณฑ์แรงงานพวกเด็กหรือชายฉกรรจ์ให้น้อยลง และอนุญาตให้ไพร่เสียเงินแทนการ
ถูกเกณฑ์แรงงานได้ เพื่อให้ไพร่มีเวลาประกอบอาชีพส่วนตัวมากยิ่งขึ้น มีการจ้างกรรมกรชาวจีน
ทำงานก่อสร้างที่ต้องใช้เวลาและแรงงานเป็นจำนวนมาก ^(๒๔) ประกาศดังกล่าวเป็นการวางพื้นฐาน
ไว้สำหรับการยกเลิกระบบไพร่ในรัชกาลต่อมา

พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเลิกประเพณีที่พ่อแม่และสามีมีสิทธิขายบุตรหรือภรรยา
ลงเป็นทาส เพื่อนำเงินมาชำระหนี้สินหรือเสียค่าปรับ ^(๒๕) ทรงประกาศห้ามสามีขายภรรยาลงเป็น
ทาสโดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ ทรงให้เสรีภาพแก่สตรีที่มีอายุบรรลุนิติภาวะ ให้มีสิทธิเลือกสามีได้

^(๒๒) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เรื่องเดิม ประกาศยกเลิกการยิงกระสุนและอนุญาตให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน
พ.ศ. ๒๔๐๐, หน้า ๑๑๔.

^(๒๓) อังนราพร กมฺพพิสัย, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๒.

* คติโบราณเชื่อกันว่าการวาดภาพ ถ้ารูป รวมทั้งรูปปั้น จะทำให้อายุสั้น แม้แต่วันเดือนปีเกิดก็มักจะมีภัยเป็นความลับ มีให้
แพร่พราย เกรงว่าฝ่ายตรงข้ามหรือศัตรูจะนำไปประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ ทำพิธีตัดไม้ขมิ้นนาม เป็นต้น

^(๒๔) รศ. คน้อย ไชยโยธา, พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔),
หน้า ๒๐๒.

^(๒๕) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เรื่องเดิม ประกาศ พรบ.เรื่องห้ามขายเมีย บิดามารดาขายบุตร พ.ศ. ๒๔๐๐, หน้า ๔๕๕ - ๔๕๖.

โดยบิดามารดาจะเข้าไปบังคับไม่ได้^(๒๕) ประกาศสองฉบับนี้แสดงถึงพระราชดำริที่ก้าวหน้าเป็น
อย่างยิ่งในการให้ความยุติธรรมแก่เด็กและสตรี รวมทั้งเป็นการยกฐานะของสตรีให้สูงขึ้น มิให้ถูก
กดขี่เยี่ยงทาสอีกต่อไป

นอกจากนี้พระองค์ทรงประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บรรดาเจ้าจอมเฉพาะ
ที่ไม่มีพระราชโอรสและพระราชธิดา หรือไม่ได้รับเครื่องยศเบี้ยหวัดเงินปีในระดับสูง กราบถวาย
บังคมลาออกไปอยู่ภายนอกหรือแต่งงานใหม่ได้ตามแต่สมัครใจ^(๒๖) ผลปรากฏว่ามีเจ้าจอมลาออก
น้อยมาก ส่วนใหญ่สมัครใจที่จะอยู่ต่อไป จนทำให้พระองค์ต้องทรงประกาศอนุญาตซ้ำแล้ว
ซ้ำอีก^(๒๗) ประกาศเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงมีต่อบรรดาผู้หญิงเหล่านั้น
ที่ต้องใช้ชีวิตในเขตพระราชฐานอย่างแออัด ขาดความสุข เป็นการสิ้นเปลืองเวลาและชีวิตโดย
เปล่าประโยชน์ นับว่าพระองค์ทรงเป็นต้นแบบในเรื่องสิทธิสตรีได้เป็นอย่างดี

นอกจากการปรับปรุงสภาพทางสังคมต่างๆ แล้ว ยังทรงออกประกาศเพื่อการอยู่ดีมีสุข
ในชีวิตประจำวันของราษฎรอีกหลายฉบับ เช่น ประกาศตกเดือนไม่ให้ทิ้งซากสัตว์ลงในแม่น้ำ
พระราชทานคำแนะนำให้ราษฎรระวังรักษาบ้านเรือนของตนจากโจรผู้ร้าย ด้วยการทำลิ้มสลัก
ประตูหน้าต่างเพื่อป้องกันโจรกรรม^(๒๘) เมื่อเกิดปัญหาข้าวสารแพงเพราะเหตุที่ราษฎรส่วนใหญ่
หันมาซื้อข้าวสารจากโรงสีข้าวแทนการตำข้าวเปลือก พระองค์ได้ออกประกาศห้ามอบรม
ราษฎรให้หันกลับมาตำข้าวเปลือกกินเองในครัวเรือน ผู้ขายข้าวสารจากโรงสีก็จะโกงราคาไม่ได้
ในขณะเดียวกัน ก็ตกเดือนบรรดาพ่อค้าโรงสีข้าวว่า การโกงราคาข้าวสารให้แพงนั้น ทำให้
ราษฎรคนยากจนเดือดร้อน จะพากันเดินโจรกลับมาปล้นสะดมพ่อค้าข้าวเสียเอง^(๒๙) ประกาศ
เดือนผู้เมาสุราในยามตรุษสงกรานต์ให้อยู่กับบ้านเรือนเพื่อความปลอดภัย “อนึ่งในยามตรุษ
สงกรานต์นั้น ผู้ใดจะเสพสุราเมามาก ก็ให้อยู่แต่ในบ้านเรือนของตัว ถึงจะมีที่ไปก็ให้งดรอ ต่อ
สร้างมาแล้วจึงไป”^(๓๐) ฯลฯ จะเห็นได้ว่านโยบายหลายอย่างในปัจจุบัน เช่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
การยกฐานะสตรี การรณรงค์ลดอุบัติเหตุในช่วงเทศกาลสำคัญตามโครงการเมาไม่ขับ เหล่านี้
พระองค์ได้ทรงริเริ่มมาก่อนแล้วทั้งสิ้น ทั้งยังเป็นการแสดงถึงพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงอาทร
ห่วงใยพสกนิกรของพระองค์ ประคองบิดาเมตตาห่วงใยบุตรของตน ดังข้อความที่ว่า

(๒๕) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เรื่องเดิม ประกาศ พรบ.ลักษณะเลิกทาส พ.ศ. ๒๔๐๘, หน้า ๔๔๑.

(๒๖) เรื่องเดิม ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก พ.ศ. ๒๓๕๗, หน้า ๖๐.

(๒๗) เรื่องเดิม ประกาศให้เจ้าจอมอยู่จนกราบถวายบังคมลาออกได้ พ.ศ. ๒๔๐๑, หน้า ๑๕๖., ประกาศทรงอนุญาตให้ข้างใน
ถวายบังคมลาออกจากราชการ พ.ศ. ๒๔๐๔, หน้า ๒๕๘. และประกาศอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกนอกราชการ
ได้ พ.ศ. ๒๔๐๖, หน้า ๓๖๐.

(๒๘) เรื่องเดิม ประกาศทรงตกเดือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในแม่น้ำ...แลให้คิดทำลิ้มสลักรักษาเรือน พ.ศ. ๒๓๕๕, หน้า ๑๒๑ - ๑๒๓.

(๒๙) เรื่องเดิม ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าว ขายข้าว พ.ศ. ๒๔๐๗, หน้า ๔๐๕.

(๓๐) เรื่องเดิม ประกาศเรื่องคนเสพสุราเมาในวันสงกรานต์ พ.ศ. ๒๔๐๑, หน้า ๑๕๓.

“พระเจ้าแผ่นดิน เชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัวแล้ว ก็มีความกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังหนึ่งบิดามารดากรุณาแก่บุตรจริงๆ โดยสุจริต”^(๑๑)

พระราชกรณียกิจด้านการศาสนาและการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์เดียวที่อยู่ในพระบวรพุทธศาสนายาวนานที่สุดถึง ๒๗ ปี ในระหว่างนั้น พระองค์ทรงมีวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ทรงศึกษาภาษามครบาลี ถิ่นสกถจนเชี่ยวชาญ ทรงค้นคว้าศึกษาในพระไตรปิฎก และทรงแตกฉานในพระปริยัติธรรมอย่างปราดเปรื่อง ในช่วงที่ประทับ ณ วัดราชาธิวาส พระองค์ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ไทยในสมัยนั้น มีความประพฤติที่ไม่น่าเลื่อมใส ไม่แตกต่างจากชาวบ้านเท่าใดนัก ทรงเห็นว่าเป็นการยากที่จะเปลี่ยนแปลงผู้อื่น จึงทรงเริ่มแก้ไขที่พระองค์เองก่อน ต่อมาเมื่อพระสงฆ์และสามเณรรวมทั้งฆราวาสเลื่อมใสศรัทธาปฏิบัติตามแบบอย่างพระองค์เป็นจำนวนมาก เกิดเป็นพระสงฆ์หมู่หนึ่งหรือนิกายหนึ่ง ที่ได้ชื่อว่า “ธรรมยุติกนิกาย” อันมีความหมายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม หรือ ชอบด้วยธรรม หรือ ยุติตามธรรม^(๑๒) เป็นคณะสงฆ์ที่รักษาศิลกาวินัยอย่างเคร่งครัด ไม่ยอมล่วงพระพุทธบัญญัติแม้ในสิ่งที่เป็นเรื่องเล็กน้อย ยังผลให้พระสงฆ์ในนิกายเดิมประพฤติวัตรปฏิบัติให้ดีขึ้นกว่าเดิม จึงเป็นการฟื้นฟูศาสนาส่วนที่บกพร่องของพระสงฆ์สยามมาแต่โบราณให้สมบูรณ์ทั้งพระธรรมและพระวินัย นับเป็นผลดีต่อพระศาสนาโดยรวม ดังนั้นการที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ว่า แนวพระราชดำรินี้เป็นการทำให้คณะสงฆ์แตกสามัคคี แยกเป็นสองนิกายถึงขั้นไม่ทำสังฆกรรมร่วมกันนั้น จึงเป็นการไม่ถูกต้อง เพราะการเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายนี้มีได้ก่อให้เกิดความแตกแยกในหมู่สงฆ์ เนื่องจากมิได้มีการบัญญัติพระธรรมวินัยขึ้นใหม่แต่ประการใด

เมื่อครั้งทรงผนวช พระองค์ทรงแก้ไขปรับปรุงและวางระเบียบแบบแผนการปฏิบัติของสงฆ์ไว้มากมาย และถือปฏิบัติกันสืบมาจนทุกวันนี้ เช่น ทรงวางระเบียบการทำวัตรเช้าเย็น ทรงจัดพระสูตรที่ใช้สวดในงานมงคลและอวมงคล ทรงปฏิรูปการเทศน์และการอธิบายธรรมเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ทรงวางระเบียบ “อุปสมบทวิธี” ให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ทรงกำหนดวันมาฆบูชาเป็นวันสำคัญทางพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นจากเดิมที่มีเพียงวันวิสาขบูชาเท่านั้น ทรงเริ่มทำพิธี “อัญฐานิบูชา”^{*} ในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ที่กำหนดว่าเป็นวันถวายพระเพลิงพุทธสรีระ^(๑๓) เมื่อครองราชสมบัติแล้ว

(๑๑) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เรื่องเดิม ประกาศดาวหางประกาศกรีก พ.ศ. ๒๔๐๔, หน้า ๒๘๕.

(๑๒) พระเทพมงคลสุธี (ผู้รวบรวม), “พุทธศาสนวงค์” ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๘.

* นิยมทำแพร่หลายอยู่เฉพาะในวัดธรรมยุติมาแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบัน

(๑๓) พระเทพมงคลสุธี, เรื่องเดิม, หน้า ๒๐๐.

ทรงจัดให้มีพิธีทางพระพุทธศาสนาพร้อมในพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งแต่เดิมเป็นพิธีพราหมณ์เพียงอย่างเดียว เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นต้น

สำหรับการปกครองคณะสงฆ์นั้น ทรงออกประกาศควบคุมกวดขันการประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรให้อยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเข้มงวด เพื่อเป็นเครื่องดำรงให้พระพุทธศาสนามั่นคงถาวร ดังจะเห็นได้จากประกาศต่างๆ เช่น ประกาศห้ามมิให้พระสงฆ์ออกไปแหงหวาย และประพฤตินาจาร พ.ศ. ๒๔๐๓ ประกาศห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่กุฎี พ.ศ. ๒๓๙๗ ประกาศเรื่องให้สึกพระสงฆ์สามเณรที่สุบผืน พ.ศ. ๒๓๙๖ เป็นต้น นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเอาพระทัยใส่และพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ศาสนาอื่นๆ อีกด้วย เช่น พระราชทานที่ดินริมแม่น้ำเจ้าพระยาแก่ชาวคริสต์เพื่อใช้สร้างโบสถ์สำหรับประกอบศาสนกิจที่บริเวณตลาดน้อย พระราชทานที่ดินบริเวณถนนสีลมเพื่อใช้สร้างสุสานฝรั่ง สำหรับศาสนาอิสลาม ก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเช่นเดียวกับเมื่อครั้งรัชกาลก่อน ยังพระราชทานเสรีภาพให้คนไทยนับถือศาสนาอื่นได้ตามความสมัครใจ^(๓๔)

ด้านการศึกษา พระองค์ทรงให้ความสำคัญและสนพระทัยมาก ทรงพยายามที่จะเปลี่ยนแนวความคิดของคนในสมัยนั้นที่ไม่นิยมให้ผู้หญิงเรียนหนังสือ ด้วยเกรงว่าเมื่อมีความรู้แล้วจะเขียนเพลงยาวตอบโต้กับพวกผู้ชายทั้งหลาย หน้าที่ของผู้หญิงควรจะหัดการบ้านการเรือน และปรนนิบัติสามีแต่เพียงอย่างเดียว การที่จะเปลี่ยนทัศนคติในเรื่องนี้เป็นของยาก ทรงริเริ่มให้การศึกษากับบรรดาเจ้าจอมและเจ้านายฝ่ายในเป็นตัวอย่างขึ้นก่อน โดยโปรดเกล้าฯ ให้สตรีในคณะหมอสอนศาสนาเข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่เจ้าจอมมารดาชั้นสูงในพระราชฐาน นับเป็นการเปิดโรงเรียนทดลองสำหรับสตรีโดยเฉพาะเป็นครั้งแรกในพระบรมมหาราชวัง เมื่อพระราชโอรสพระราชธิดาทรงเจริญวัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้จ้างครูสตรีชาวอังกฤษจากสิงคโปร์ คือ นางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna H. Leonowens) มาถวายพระอักษรในพระราชสำนัก ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชาวต่างชาติทั้งบาทหลวงและมิชชันนารีสร้างโรงเรียน เพื่อสอนบุตรหลานของประชาชนทั่วไปทั้งในพระนครและต่างจังหวัด มีการส่งข้าราชการไปศึกษาดูงานในต่างประเทศ เพื่อจะได้นำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับมาปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยต่อไป

พระราชกรณียกิจด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอย่างมาก เช่น การถ่ายภาพ การพิมพ์ โดยทรงเริ่มศึกษาเมื่อครั้งทรงผนวช ในบรรดาวิชา

(๓๔) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เรื่องเดิม ประกาศการถือศาสนาและผู้ที่เกี่ยวข้อง พ.ศ. ๒๔๐๑, หน้า ๒๐๘.

ต่างๆ ที่ทรงศึกษานั้น ดาราศาสตร์ (Astronomy) น่าจะเป็นวิชาที่โปรดที่สุด^(๑๔) ทรงสนพระทัย เรื่องดวงดาวต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งดาวหาง ทรงออกประกาศเตือนชาวบ้านหลายครั้ง เช่น ดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก ทรงให้ความรู้แก่ราษฎรโดยอธิบายด้วยเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ว่า การเกิดดาวหางก็ดี การเกิดจันทรุปราคา สุริยุปราคาที่ดี เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ ไม่เกี่ยวข้องกับ โชคลางหรืออาเพศแต่อย่างใด^(๑๕) จึงไม่ควรตื่นตกใจ

พระองค์ทรงสถาปนาเวลามาตรฐานขึ้นในประเทศไทย โดยที่ยังไม่มีชาติใดใช้กันมาก่อน เลย โดยทรงกำหนดเส้นแวงให้ผ่านจุดหนึ่งในพระบรมมหาราชวัง เป็นเส้นแวง ๑๐๐ องศา ตะวันออก แม้ต่อมาจะมีการใช้เวลามาตรฐานกรีนิชตามอย่างสากลก็ตาม จึงเป็นที่น่าภูมิใจว่า ประเทศไทยได้ใช้เวลามาตรฐานกรุงเทพฯ ปานกลาง (Bangkok mean time) ก่อนชาติมหาอำนาจ อื่นๆ หลายปี^(๑๖)

พระอัจฉริยภาพทางด้านดาราศาสตร์ของพระองค์ปรากฏเด่นชัดเป็นที่เลื่องลือมาก เมื่อทรง ใช้วิชาดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ชั้นสูงคำนวณ ได้ว่าจะเกิดปรากฏการณ์สุริยุปราคาเต็มดวง (Total eclipse) ในวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ และจะสามารถมองเห็นได้ที่ หมู่บ้านหัววาฬ ตำบลหัวก้าว แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ ได้อย่างถูกต้องเป็นเวลาว่างหน้าถึง ๒ ปี และแม่นยำ กว่าที่การคำนวณของนักดาราศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ๒ วินาที^(๑๗) ในการนี้ ได้เสด็จไปทอดพระเนตร ปรากฏการณ์ด้วยพระองค์เอง และยังทรงเชิญเซอร์ เฮนรี ออร์ด (Sir Henry Orde) ผู้สำเร็จราชการ อังกฤษประจำเกาะสิงคโปร์ พร้อมกับคณะนักดาราศาสตร์ชาวฝรั่งเศสให้ร่วมชมปรากฏการณ์นี้ด้วย นับเป็นสัมฤทธิผลทางวิทยาศาสตร์ชิ้นแรกของประเทศไทย และได้รับการยืนยันโดยประจักษ์พยาน ชาวต่างประเทศที่ได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ ชัยชนะครั้งนี้ นับเป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ เพราะเป็นชัยชนะที่ต้องลงทุนด้วยเวลา ทรัพย์สิน พระสติปัญญา และคำคัญที่สุดคือพระชนม์ชีพ ของพระองค์เอง เพราะเมื่อเสด็จกลับถึงพระนคร ได้ประมาณ ๖ วัน พระองค์ก็ประชวรด้วยพระโรค ไข้จับสั่นอย่างรุนแรง โดยทรงดิ้นไข้ปามาจากการเสด็จประทับแรมในครั้งนั้น เป็นเหตุให้สวรรคต ในเวลาอันรวดเร็ว

จากพระอัจฉริยภาพทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีดังกล่าว นักวิทยาศาสตร์ไทย โดย สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ได้พิจารณาเห็นความสำคัญของเหตุการณ์สุริยุปราคาเต็มดวง ในครั้งนั้น จึงได้กำหนดวันที่ ๑๘ สิงหาคม เป็น “วันวิทยาศาสตร์ไทย” และต่อมาคณะรัฐมนตรี

(๑๔) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๕๐.

(๑๕) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, เรื่องเดิม, ประกาศดาวหางปีระกาตริศก พ.ศ. ๒๔๐๔, หน้า ๒๘๕.

ประกาศสุริยุปราคา พ.ศ. ๒๔๐๔, หน้า ๒๕๒. และ ประกาศสุริยุปราคาหมดดวง พ.ศ. ๒๔๑๑, หน้า ๕๑๔.

(๑๖) สิงโต ปุกหุด, พระราชบิดาวิทยาศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๑), หน้า ๖๘-๖๕.

(๑๗) วิชัย มูลศิลป์ และคณะ, พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: เกรท เอ็ดดูเคชัน), หน้า ๑๔๓.

ได้มีมติเห็นชอบประกาศเป็นทางการ ในวันที่ ๑๘ สิงหาคม เป็น “วันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ” ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นต้นมา นอกจากนี้ประชาชนชาวไทยยังได้พร้อมใจกันถวายพระราชสมัญญา ให้ทรงเป็น “พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย” อีกด้วย

จากพระราชประวัติและพระราชจริยวัตรในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่า พระองค์ทรงพระอัจฉริยภาพล้ำเลิศทั้งทางโลกและทางธรรมยากที่จะหาผู้ใดทัดเทียมได้ ทรงเป็น กษัตริย์นักปราชญ์ที่รักการเรียนรู้ตลอดพระชนม์ชีพ เป็นต้นแบบแห่งธรรมาภิบาลและการปฏิรูป สังคมไทย ด้วยพระราชวิสัยทัศน์อันยาวไกล ทรงดำเนินรัฐาภิบาลโนบาย อันสุขุมคัมภีรภาพ ยังผลให้สยามประเทศได้รอดพ้นจากปากเหยี่ยวปากกามาได้โดยสวัสดิ์อย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง ถึงแม้ พระองค์จะเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่น้ำพระทัยและแนวพระราช ดำริก็เปี่ยมไปด้วยพระมหากรุณาธิคุณและความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง อีกทั้งยังทรงมี พระราชหฤทัยห่วงใยพสกนิกรของพระองค์อย่างเสมอหน้า โดยมีได้คำนึงว่ามีเชื้อชาติหรือนับถือ ศาสนาใด เปรียบประดุจ “พระประทีปแห่งสยาม” ที่นำความโชติช่วงชัชวาลมาสู่อาณาประชาราษฎร์ทั่วผืนแผ่นดินไทย และในวโรกาสวันพระราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี ในปีพ.ศ. ๒๕๕๑ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศมติเฉลิม พระเกียรติว่าพระองค์ทรงเป็น บุคคลสำคัญของโลก ยังความชื่นชมยินดีมาสู่พสกนิกรชาวไทย อย่างถ้วนหน้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจสืบทอด พระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระอัยการิราช ได้อย่าง เพียบพร้อมสมบูรณ์ สมดังข้อความในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ เรื่อง นิราศท่าดินแดง พ.ศ. ๒๓๒๕ ดังนี้

“ตั้งใจจะอุปถัมภ์
จะป้องกันขอบขันทีเสี้ยน
ยอยกพระพุทธศาสนา
รักษาประชาชนแลมนตรี”

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* วิธีการปกครองบ้านเมือง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๕๔๑

บรรณานุกรม

กนกวลี ชูชัยยะ และ กฤษณา บุญยสมิต. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓. กรุงเทพฯ: เมริทิปัส, ๒๕๔๕.

คณะบรรณาธิการจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์ไทย. ใต้ร่มพระบารมี จักรีนฤพดินทร์ สยามมินทราธิราช. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๗.

คณิตา เลขะกุล, คุณหญิง. “ประวัติศาสตร์ไทยที่ครูควรรู้” วิชาการ ๗ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๗): ๖๕ - ๗๓.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. เจ้าชีวิต สยามก่อนยุคประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, ๒๕๔๑.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ ด้านสังคม. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๕.

คณัย ไชยโยธา. ประวัติศาสตร์ไทย: ยุคกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.

_____. พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: โอเดียน สโตร์, ๒๕๔๔.

_____. ๕๓ พระมหากษัตริย์ไทย ช ทรงครองใจไทยทั้งชาติ. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพฯ. ความทรงจำ. พระนคร: โรงพิมพ์มหาดไทย กรมราชทัณฑ์, ๒๕๕๗.

พระเทพมงคลมณี (รวมรวมและเรียบเรียง). พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการ พระศาสนา: พระราชประวัติ นานานิพนธ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา (เจ้า บุนนาค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี, ๒๕๔๗.

ธนาภิก. พระราชประวัติ ๕ รัชกาลและพระบรมราชินี. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๒.

นันทนา กปิลกาญจน์. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

นันทนา วรรณติวงศ์ และคนอื่นๆ. นานาสาระประวัติศาสตร์จากเอกสารต่างประเทศ. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, ๒๕๓๘.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔. กรุงเทพฯ: มุลินธิโตโยต้า ประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗.

เพ็ญศรี ตึก. การต่างประเทศกับเอกราชและอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงสิ้นสมัย
จอมพล ป. พิบูลสงคราม). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๗.

พลาศิษฐ์ สิทธิรัชกิจ. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้ากรุงสยาม รัชกาลที่ ๔.
กรุงเทพฯ: One World, ๒๕๔๗.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มจร). พระอัญริยาภ พ. ๔ ที่ระลึกในวโรกาสแห่ง
วันพระราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพฯ: มจร, ๒๕๔๗.

๒๐ ทศวรรษ รัตนโกสินทร์ รวมบทวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญในช่วง ๒๐๐ ปี ของกรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ราชประดิษฐ์, วัด. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔. กรุงเทพฯ:
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

เล็ก พงษ์สมัคร ไทย. มหามงกุฎบรมราชวงศ์. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.

วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์. บรรพบุรุษไทยสมัยรัตนโกสินทร์ยุคใหม่ถึงการเปลี่ยนแปลงทาง
การปกครอง ปี พ.ศ. ๒๔๗๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, หม่อมหลวง. แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

วุฒิชัย มุลศิลป์ และคณะ. พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. นนทบุรี: เกรท เอ็ดดูเคชั่น,
ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

ทักษิณา ณ ตะกั่วทุ่ง. บุคคลสำคัญของโลกและเหตุการณ์สำคัญของโลก โดยยูเนสโก. กรุงเทพฯ:
ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๗.

ศิริวรรณ คู่มีให้. พระราชประวัติพระมหากษัตริย์ ๕ รัชกาล. กรุงเทพฯ: เดอะบุคส์,
ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พ.อ.ม.ร.ว. และคนอื่นๆ. มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์,
๒๕๓๑.

ส. พลายน้อย. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า พระเจ้ากรุงสยาม. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ, ๒๕๔๔.
สายไหม จบกลศึก. “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิดาแห่งนักวิทยาศาสตร์ไทย”.

วิชาการ ๗ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๔๗): ๗ – ๑๒.

สิงห์โต ปุกหุด. พระบิดาวิทยาศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: สุริยสาส์น, ๒๕๔๓.

สุนิสา มั่นคง. พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: One World, ๒๕๔๗.

อัจฉราพร กุมทพิสัย. “เศรษฐกิจ สังคม กับการเมืองไทย สมัยรัชกาลที่ ๔”. ในประวัติศาสตร์สังคม
และการเมืองไทย. หน้า ๓๔๕. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, บรรณาธิการ. นนทบุรี: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕.

อาทร จันทวิมล. ประวัติของแผ่นดินไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๖.

เอ. บี. กริสไวลด์. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสยาม. แปลโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล.

กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทความวิชาการ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระประทีปแห่งสยาม

นางสาวจันทร์สินี แก่นแก้ว นิสิตคณะรัฐศาสตร์ ชั้นปีที่ 4

นายชัชนาท บัวทอง นิสิตคณะนิติศาสตร์ ชั้นปีที่ 4

นางสาวริติกมล สุขเย็น นิสิตคณะรัฐศาสตร์ ชั้นปีที่ 4

หอพักนิสิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กทม. 10330

โทรศัพท์ 04-0774113, 09-7180461, 09-0102455

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระประทีปแห่งสยาม

จันทร์สินี แก่นแก้ว
ชัยนาท บัวทอง
ธิดิกมล สุขเย็น

ในยามที่คลื่นลมแห่งจักรวรรดินิยมโหมซัด โลกตะวันออกอย่างไม่มีลิมหูลิมตาจนแทบจะทำให้ทั้งแผ่นดินเป็นของโลกละวันตกนั้น บ้านใกล้เรือนเคียงของสยามต่างต้องยอมศิโรราบเป็นอาณานิคมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ท่ามกลางความมืดมิดแห่งพายุเช่นว่านี้ สยามเวลานั้นกลับสว่างไสวด้วยประทีปแห่งพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พาให้สยามก้าวพ้นภาวะวิกฤติที่กำลังเผชิญอยู่อย่างหนักหน่วงไม่แพ้ประเทศอื่นใดในยุคนั้น ทรงวางรากฐานการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในสมัยต่อมา ไม่ว่าจะเป็นการเลิกทาสให้คนไทยเป็นไทเสมอหน้ากันในสมัยพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ 5 หรือการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญในรัชกาลที่ 6 และ รัชกาลที่ 7 และที่สำคัญคือสามารถดำรงรักษาเอกราชอธิปไตยและสันติสุขในบ้านเมืองให้คงอยู่ได้

บทความนี้นำเสนอถึงพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อแสดงให้เห็นถึงแสงแห่งพระประทีปเช่นว่านั้นนับแต่ยังทรงผนวชในพุทธจักรจนตลอดรัชกาลในอาณาจักร เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์ทั่วกันว่า พระองค์ทรงเป็นพระประทีปแห่งสยาม โดยแท้

สถาปนารัชกาลที่ 4 : เมืองหลังทางการเมืองและแง่มุมทางประวัติศาสตร์

ภายหลังการเสด็จสวรรคตอย่างกะทันหัน โดยมีทิน ได้มอบราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความวุ่นวายในราชสำนักสยามเกิดขึ้นเล็กน้อยเนื่องจาก “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ซึ่งอยู่ในชั้นที่สามารถสืบราชสมบัติต่อไปได้เพราะเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระอัครมเหสี¹ ซึ่งขณะที่พระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคตนั้นทรงผนวชได้เพียง 15 วันไม่ได้ขึ้นครองราชย์ตามนิตราชประเพณี การณ์กลับกลายเป็นว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (ทับ) พระเชษฐาพระองค์โตของเจ้าฟ้ามงกุฎแต่มิได้ประสูติแต่พระอัครมเหสีได้รับการสนับสนุนให้ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี

¹ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาดย์ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 14 ค่ำ ปีชวด ตรงกับวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2347 ในรัชกาลที่ 1

มูลเหตุของเหตุการณ์ดังกล่าวมีความเห็นที่ต่างกันออกไป ฝ่ายหนึ่งเห็นว่า² เป็นการแย่งชิงอำนาจที่ดำเนินการโดยพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่สนับสนุนให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แทนที่จะเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ฝ่ายนี้ให้เหตุผลว่าเป็นเพราะความพร้อมด้านต่างๆ ที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มีมากกว่า ไม่ว่าจะเป็นวิทยุติ คุณวุฒิ ความรู้ความสามารถในการบริหารราชการแผ่นดิน อำนาจบารมีส่วนพระองค์ ที่สำคัญคือแรงสนับสนุนที่ทรงพลังจากขุนนางตระกูลขุนนาคนำโดยเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) และพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (ทัต บุนนาค) ซึ่งเป็นตระกูลขุนนางที่ทรงอำนาจที่สุดในราชสำนักขณะนั้น ในขณะที่เจ้าฟ้ามงกุฎไม่มีกลุ่มอำนาจสนับสนุนพระองค์เลย

ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งกลับเห็นว่า เจ้าฟ้ามงกุฎทรงมอบราชสมบัติให้กับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ด้วยความเต็มพระทัย โดยยกเหตุผลสนับสนุนว่าเป็นเพราะกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ปฏิบัติพระราชภารกิจทางด้านการต่างประเทศอย่างเต็มที่ตลอดระยะเวลาแผ่นดินของพระชนกนาถ

ไม่ว่าด้วยมูลเหตุใดก็ตาม การที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ดำรงพระองค์อยู่ในสมณเพศตลอดแผ่นดินรัชกาลที่ 3 โดยมีได้ทรงเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมของพระองค์นั้น ผู้เขียนเห็นว่าเป็นการเสียสละอย่างใหญ่หลวงทีเดียว กล่าวคือมิใช่ทรงสละความสุขและยศถาบรรดาศักดิ์ส่วนพระองค์เท่านั้น ยังเป็นการทำเพื่อความสงบสุขของบ้านเมืองอีกด้วย เพราะหากพระองค์ไม่ทรงยินยอมและเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมซึ่งเป็นของพระองค์อยู่แต่เดิมแล้ว ผลที่เกิดตามมาคงไม่อาจหลีกเลี่ยงการนองเลือดคนไทยคงต้องฆ่าคนไทยด้วยกันเองอย่าง ไม่ควรจะเป็นเช่นอดีตอย่างแน่นอน

อย่างไรก็ดี เมื่อขึ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แทนที่ลำดับการสืบราชสมบัติจะอยู่ในสายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การณ์ก็สลับพลิกเป็นว่ากลุ่มตระกูลขุนนางผู้ทรงอิทธิพลซึ่งก็คือตระกูลขุนนาคนสนับสนุนให้เจ้าฟ้ามงกุฎ (ขณะนั้นทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุ) ขึ้นครองราชย์ทั้งที่ก่อนหน้านี้ได้สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อนดัง ได้กล่าวมาแล้ว และโดยพระราชประสงค์อันแท้จริงของรัชกาลที่ 3 ก็ทรงต้องการมอบราชสมบัติแก่พระองค์เจ้าอรรณพ ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระองค์

สาเหตุที่ขุนนางตระกูลขุนนาคนเลือกที่จะสนับสนุนเจ้าฟ้ามงกุฎหรือพระวชิรญาณภิกขุ แทนที่จะเป็นพระองค์เจ้าอรรณพ หรือพระบรมวงศานุวงศ์อื่น เช่น เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (ต่อมาคือพระบาท

² เทอดพงศ์ คงจันทร์. "การเมืองเรื่องสถาปนาพระจอมเกล้าฯ" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 4 (กรกฎาคม 2547), หน้า 163-164.

³ Robert Lingat (ปรีดี พิศภูมิวิถี แปลและเรียบเรียง). "พระราชสมณประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 12 (ตุลาคม 2547), หน้า 97.

สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) นั้น มีผู้แสดงทัศนะไว้ว่า⁴ เป็นเพราะเจ้าฟ้ามงกุฎไม่มีกำลังทหาร ไม่มีความรู้ในวิชาการทหาร และ ไม่มีความเชี่ยวชาญในการบริหารราชการแผ่นดินมาก่อนเนื่องจากทรงผนวชมานาน ทำให้ไม่สามารถก้าวท้าวหรือค้ำจ้งกับอำนาจและผลประโยชน์อันมหาศาลของขุนนางตระกูลขุนนาคนได้ กล่าวอีกนัยก็คือ ทำให้ขุนนางตระกูลขุนนาคนสามารถควบคุม ต่อรอง และประสานผลประโยชน์กับพระเจ้าแผ่นดินที่ตนสนับสนุน ได้ง่ายนั่นเอง

ปฏิรูปวัฒนธรรมประเพณี ก้าวทางการพัฒนาสังคมสมัยใหม่

การดำรงอยู่ของสยามประเทศในห้วงเวลานั้น ไม่ใช่เพียงเพราะความสามารถหรือชั้นเชิงทางการรบอีกต่อไป เมื่อสังคมภายในและสิ่งที่มีรูปร่างภายนอกได้ปรับเปลี่ยนและธำโสมเข้ามากลายเป็นคลื่นระลอกใหม่ จึงจำต้องอาศัยผู้นำที่มีไหวพริบปฏิภาณรวมถึงมีความรอบรู้กว้างไกลในการนำพาประเทศ ซึ่งก็นับว่าสยามยังมีบุญมิใช่น้อยที่มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำในช่วงเวลาเช่นนั้น

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงปฏิรูปในด้านสังคมและการเมืองให้มีความทันสมัยเพื่อให้ทันต่อโลกภายนอกและสามารถต่อสู้กับจักรวรรดินิยมได้ ซึ่งภาพของสังคมไทยในยุคก่อนที่พระองค์จะเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น Dr. A.B Griswold ชาวอเมริกัน ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือ King Mongkut of Siam อย่างน่าสนใจว่า

“...ในขณะนั้น ประเทศไทยยังคงเป็นประเทศที่ไม่สนใจกับโลกภายนอก การสงครามกับเพื่อนบ้าน รวมทั้งการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศส ตลอดจนความยุ่งยากในทวีปยุโรป ทำให้การค้าขายซึ่งประเทศไทยเคยติดต่อกับอังกฤษ ฝรั่งเศส และฮอลแลนด์ ต้องหยุดชะงักลง เนื่องจากการติดต่อดังกล่าวนี้ ประเทศไทยยังคงจำได้แต่เพียงการหล่อปืน การใช้ปืนไฟ ยา 2-3 ชนิด และขนมฝรั่งเศสเท่านั้น...”

งานเขียนนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดว่าบ้านเมืองสยามสมัยนั้นมีสภาพเป็นอย่างไร จึงไม่แปลกเลยสำหรับฝรั่งตะวันตกที่เข้ามาจะมองว่าสยามเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน ในขณะที่มหาอำนาจตะวันตกพากันขยายอิทธิพลแห่งลัทธิจักรวรรดินิยมเข้าครอบครองดินแดนในเอเชียเป็นเมืองขึ้นอย่างไม่รู้จักพอ ในงานเขียนเล่มเดียวกันนี้ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งถึงการครองราชย์ของพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“...เสด็จขึ้นราชบัลลังก์ในขณะที่การแผ่อำนาจของฝรั่งกำลังคืบคลานเข้ายึดเอเซียออกเป็นขึ้น...”

⁴ เทอดพงศ์ คงจันทร์. “การเมืองเรื่องสถาปนาพระจอมเกล้าฯ” ศิลปวัฒนธรรม, หน้า 166-169.

โดยสถานการณ์ดังกล่าวสิ้นเกล้ารัชกาลที่ 4 จะทรงทราบล่วงหน้าก่อนหรือไม่นั้น ไม่สามารถบอกได้ แต่ที่ปรากฏชัดคือพระองค์จะได้ทรงเพิกเฉยหรือไม่แยแสก็หาไม่ ในทางตรงข้ามกลับทรงทำทุกวิถีทางเพื่อประทับประคองชาติบ้านเมืองให้รอดพ้นจากภาวะคับขันดังกล่าวอย่างสุดพระกำลังความสามารถ

สิ่งแรกที่พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงคือระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ สิ่งใดค้างอยู่แล้วก็ทรงรักษาและทำให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป แต่สิ่งใดที่ดูแล้วขัดกับการปกครองสมัยใหม่ หรือแลดูล้าหลังป่าเถื่อนก็ทรงให้ยกเลิกเสีย โดยพระองค์ได้มีแนวพระราชดำริปรับปรุงทั้งเชิงกายภาพและในเชิงความคิด

การปรับปรุงเชิงกายภาพที่สำคัญๆ เช่น ทรงยกเลิกธรรมเนียมการเข้าเฝ้าในราชสำนักที่มีให้สวมเสื้อเข้าเฝ้าคางนุ่งแต่ผ้าเพียงอย่างเดียวมาเป็นสวมเสื้อเข้าเฝ้า พิเคราะห์เพียงผิวเผินอาจเข้าใจว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยไม่สำคัญ แต่ในความเป็นจริงแล้วกลับปรากฏผลอย่างใหญ่หลวง เพราะเปลือกนอกเพียงเท่านี้ก็ทำให้ชาวต่างประเทศมองเห็นว่าสยามเป็นประเทศที่เจริญด้วยวัฒนธรรมและอารยธรรมแล้ว ดังปรากฏในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“...ประเทศอื่นๆ ที่เป็นประเทศใหญ่เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา เว้นแต่ ละว้า ลาว ชาวป่า ที่ไม่ได้รับวิไลยศอย่างคำ ก็ประเทศสยามนี่ก็เป็นประเทศใหญ่ รัฐบาลธรรมเนียมมากอยู่แล้วไม่ควรจะถือเอาอย่างโบราณที่ชาวป่ามาแต่ก่อน...”

ธรรมเนียมในการเข้าเฝ้าอีกอย่างหนึ่งก็คือการหมอบคลาน ทรงเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดั่งมาสำหรับคนไทยก็ทรงให้มีไว้อย่างเดิม แต่ก็ทรงเข้าใจว่าชาวต่างประเทศกลับมองการหมอบคลานว่าเป็นสิ่งป่าเถื่อน จึงมีพระราชานุญาตให้ชาวต่างประเทศใช้ธรรมเนียมบ้านเมืองของตนในการเข้าเฝ้าได้โดยไม่ต้องหมอบคลานอย่างคนไทย

ในจุดนี้ผู้เขียนมองว่าเป็นการปรับปรุงที่แสดงถึงความเป็นเลิศในพระปัญญาของพระองค์ที่สามารถรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมไว้ควบคู่กับการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกมาปรับประยุกต์ใช้อย่างค่อยเป็นค่อยไป ทางหนึ่งก็ดำรงความสงบเรียบร้อยและสัมพันธภาพระหว่างประเทศไว้ได้ อีกทางหนึ่งก็รักษาคุณค่าของการเคารพนบนาบในวัฒนธรรมไทย ทำให้ผู้คนชาวสยามมีความอ่อนน้อม ถ่อมตัวและยังประโยชน์ในการปกครองด้วย

อีกประการหนึ่งคือ “พระราชพิธีฉัตรมงคล” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริให้มีขึ้นเป็นครั้งแรก เพราะแต่เก่าก่อนไม่มีพิธีนี้ จะมีก็แต่เพียงพระราชพิธีสมโภชเครื่องราชูปโภคซึ่งก็มีได้เป็นพระราชพิธีใหญ่โตแต่อย่างใด ด้วยมีพระราชดำริว่าวันพระบรมราชาภิเษกนั้นเป็นมหามงคลสมัยซึ่งประเทศต่างๆ ที่ปกครองโดยพระเจ้าแผ่นดินล้วนถือว่าเป็นวันนักขัตฤกษ์มงคลกาล แต่ในสยามนับแต่อดีตยังไม่เคยมีการประกอบพิธีเช่นนี้เลย ดังนั้นจึงได้ทรงโปรดให้จัดการพระราชกุศลพระราชทานนาม

ว่า “ฉัตรมงคล” ขึ้น โดยอธิบายในเวลานั้นว่าเป็นการทำบุญวันบรมราชาภิเษก โดยพิธีนี้มีสืบมาจนถึงปัจจุบัน

วิทยาการตะวันตก : รับรู้อย่างเข้าใจและเท่าทัน

ขณะที่พระองค์ทรงผนวชอยู่นั้น นอกจากจะทรงศึกษาทางธรรมและทางโลกจนแตกฉานแล้ว เจ้าฟ้ามงกุฎยังได้ทรงค้ำจกริกแสวงบุญเพื่อเผยแพร่พระธรรมคำสอนแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปยังหัวเมืองต่างๆ ในฐานะพุทธสาวกที่สมบูรณ์ มิได้นั่งเสพสุขอยู่แต่ในพระอารามเมืองหลวงแต่อย่างใด การรุดงค์ของพระองค์นี้ทำให้ทรงสัมผัสและทราบวิถีชีวิตของราษฎรด้วยพระองค์เอง ทรงรับรู้ความต้องการและความทุกข์ยากของผู้คน อันเป็นข้อมูลจริงจากพื้นที่จริงซึ่งดีสำหรับการเป็นพระเจ้าแผ่นดินในวันข้างหน้า

แม้ว่าการศึกสงครามในสมัยของพระองค์จะเริ่มเบาบางลงมากแล้วก็ตาม แต่ประเทศสยามยังมีกำลังรบที่ไม่มั่นคงพอสำหรับการปกป้องประเทศสำหรับสงครามแบบใหม่ พระองค์จึงได้วางรากฐานกองทัพสยามให้ทันสมัยและมีแสนยานุภาพขึ้น กล่าวคือ มีการจ้างครูฝึกทหารมาจากประเทศอังกฤษ มีการจัดตั้งหน่วยทหารแบบยุโรป เช่น จัดให้มีกองทหารรักษาพระองค์ กองทหารราบ และกองทหารปืนใหญ่ รวมถึงการจัดซื้อปืนชนิดต่างๆ ตลอดจนเรือรบที่เป็นเรือกลไฟอีกด้วย

นอกจากการปรับปรุงพัฒนาประเทศในทางกายภาพดังตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ในด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ ความคิด และศิลปวิทยาการต่างๆ ก็ทรงปฏิรูปอย่างขนานใหญ่ ด้วยอาจทรงเห็นว่าการพัฒนาความเจริญทางวัตถุแล้ว เพื่อให้รอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของลัทธิจักรวรรดินิยมและนำพาประเทศชาติไปสู่ความเจริญที่แท้จริง คนไทยต้องมีอาวุธหรือความเจริญทางสติปัญญาด้วย ดังพระราชดำรัสของพระองค์ที่ทรงกล่าวไว้ว่า

“ถึงแม้ว่าเราจะมีเงินทองพอที่จะซื้อหาอาวุธได้ก็จริง แต่เขาก็สามารถจะหยุดขายให้เราเมื่อใดก็ได้ ถ้าเขารู้สึกว่าเราเริ่มจะมีอาวุธยุทโธปกรณ์มากเกินไปเสียแล้ว อาวุธที่จะใช้ได้จริงสำหรับเราก็คือปากและจิตใจที่รอบรู้และชาญฉลาด เพื่อหาทางป้องกันตัวเองให้ได้”

สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันเลย นั่นคือการเข้ามามีอิทธิพลของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ของหมอลอนาธานและมิชชันนารี ซึ่งแม้ว่าพระองค์จะไม่ได้กีดขวางการเข้ามาเผยแพร่ศาสนาโดยตรง แต่ในเมื่อพระองค์เองเป็นผู้ศรัทธาอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มีหรือที่พระองค์จะนิ่งดูเฉย การดำรงอยู่ในอำนาจของชนชั้นนำคือปัจจัยสำคัญที่ช่วยผลักดันให้พุทธศาสนายังคงดำรงอยู่คู่สังคมสยามต่อไปได้ ดังปรากฏข้อความว่า

⁵ พิสิฐ เจริญวงศ์ (พงศกร เกษสำลี แปล). “200 ปี วันพระราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 45 (ตุลาคม 2547), หน้า 39.

“เหนือสิ่งอื่นใดในการวิวาทะและโต้แย้งความเห็นถือว่าของศาสนาคริสต์ก็คือ การทำให้ฝรั่งไม่อาจพูดหรือมองได้ว่าศาสนาพุทธและอศิตที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทยนั้น ป่าเถื่อน ล้าหลัง และบุพกาลไปได้อย่างเด็ดขาด”⁶

ตรงกันข้าม กลับทรงมีจุดยืนอันมั่นคงของพระองค์ในการดำรงรักษาพุทธศาสนาไว้ ปราบกษัตริย์ในคำวิจารณ์ต่อบกกลับของรัชกาลที่ 4 ต่อความพยายามของหมอบรัดเลย์ในการสอนศาสนาคริสต์นิกายให้แก่พระองค์ว่า

“...คริสตศาสนาเป็นเพียงการรณรงายเชื่อลัทธิโบราณของพวกยิว ผู้โกล้งจะเป็นมิดักกะ แต่ว่าได้มีผู้นำเข้าไปแพร่หลายในยุโรปก่อน แสงสว่างแห่งความรู้อันคน ไม่มีข้อสงสัยคือวิทยาศาสตร์อันมหัศจรรย์ ได้เกิดขึ้นในยุโรป ดังนั้นคริสตศาสนาจึงเป็นลัทธิที่นับถือของชาวยุโรปมาจนทุกวันนี้ เราติดต่อกับมิตรชาวอังกฤษและอเมริกันนั้น ก็เพื่อความรู้ในทางวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ หาใช่ติดต่อกเพราะชื่นชมแลอศรรยัใจในศาสนาสามัญนั้นไม่”⁷

สำหรับการปรับปรุงเชิงความคิดให้คนไทยในรัชสมัยของพระองค์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการพิมพ์หนังสือ ซึ่งแต่ก่อนนั้นได้จารึกคำสอนทางศาสนาหรือศิลปวิทยาการต่างๆ ลงในใบลานหรือคัมภีร์สมุดข่อยโดยเขียนด้วยลายมือ ซึ่งนอกจากจะมีราคาแพงไม่แพร่หลายแล้วยังเก็บรักษาอีกด้วย ทำให้สื่อความรู้เหล่านั้นไม่แพร่หลายและกลายเป็นอุปสรรคของการพัฒนาความคิดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ความก้าวหน้าทางวิทยาการต่างๆ ที่เข้ามาทำให้ความก้าวหน้าทางการพิมพ์หนังสือก็เข้ามาด้วย

โดยบุคคลที่มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงด้านนี้คือหมอบรัดเลย์ (Dr.P.B.Bradly) ซึ่งเป็นผู้ทูลขอพระบรมราชานุญาตพิมพ์หนังสือพิมพ์เพื่อเป็นสื่อกลางในการเสนอข่าวสารต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ได้รับการคัดค้านจากเหล่าเสนาบดีเนื่องจากวิตกว่าฝรั่งจะมายึดสยาม กอปรกับภาษาที่ใช้เป็นภาษาอังกฤษซึ่งไม่เคยมีใครอ่านเข้าใจรู้เรื่อง มีเพียงแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นทรงผนวชอยู่ ได้กราบทูลสนับสนุน จึงได้รับพระบรมราชานุญาตในที่สุด

ในช่วงรัชกาลที่ 4 ปกครองบ้านเมือง คือยุคแห่งความรู้สมัยใหม่ที่ก่อตัวและพัฒนาขึ้น พระองค์ยังคำนึงถึงการข่าวสารบ้านเมือง ทั้งนี้ได้โปรดฯ ให้จัดทำข่าวสารประชาสัมพันธ์ โดยจัดตั้งโรงพิมพ์ ‘อักษรพิมพ์การ’ ขึ้น เพื่อให้มีการพิมพ์หนังสือราชการงานเบกษาและเผยแพร่ข่าวสารของทางราชการ ตรงส่วนนี้ผู้เขียนเห็นว่าได้สะท้อนแนวคิดของพระองค์ในการเปิดเสรีในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของทาง

⁶ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. “หมอบรัดเลย์ กับ American Orientalism ในสยาม” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2547), หน้า 96.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ราชการ ซึ่งเป็นการเปิดกว้างการมีส่วนร่วมและการแสดงความคิดเห็นสำหรับคนไทย จากรากฐานสำคัญนี้เอง ได้เป็นสิ่งบ่มเพาะความคิดและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองในเวลาต่อมา

พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย: ก้าวสำคัญการเปลี่ยนแปลงฐานรากแห่งความคิด

นอกจากการปรับปรุงในด้านวัฒนธรรม และศิลปวิทยาการต่างๆ แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงปรับปรุงในเชิงความคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งถือว่ามีส่วนสำคัญเป็นอันมากต่อการดำรงอยู่ของสยามประเทศ โดยการที่พระองค์ทรงมีความเชี่ยวชาญในวิทยาการแผนตะวันตกหลายแขนง โดยเฉพาะด้านดาราศาสตร์

สำหรับการศึกษาวิทยาศาสตร์ดาราศาสตร์นั้น ถือได้ว่าเป็นการสร้างแนวคิดทางการศึกษาและความเชื่อสมัยใหม่ให้คนไทยสมัยนั้นอีกทางหนึ่งด้วย เพราะในสมัยนั้นความเชื่อของคนไทยยังมีความเชื่อที่มกมาย เชื่อในไสยศาสตร์ ภูตผีนางไม้ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งของการพัฒนาด้านความคิด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาสามารถและทรงเป็นปราชญ์อย่างแท้จริงจึงได้ก้าวข้ามสิ่งเหล่านี้ไปได้

พระปรีชาสามารถดังกล่าวปรากฏชัดหลังจากพระองค์ขึ้นครองราชย์แล้ว ดังหลักฐานในรายงานของ Sir James Brooke ราชทูตแห่งอังกฤษที่เดินทางมาขอแก้ไขสนธิสัญญาในตอนสมัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่งว่า

“...แล้วเจ้านายพระองค์นั้น ซึ่งข้าพเจ้าเห็นชอบ ก็บังเอิญเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรมด้วย เจ้านายพระองค์นี้ทรงนิยมอารยธรรมฝรั่ง มีความรู้ในภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี และทรงรอบรู้ในวิทยาศาสตร์ยุโรปเป็นอันมาก โดยเฉพาะวิชาดาราศาสตร์...”

ด้วยความสนพระราชหฤทัยในดาราศาสตร์และทรงศึกษาค้นคว้าอย่างแท้จริง ส่งผลให้พระองค์ทรงเชี่ยวชาญจนถึงขั้นคำนวณเวลาในการเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงได้อย่างแม่นยำ โดยใช้วิธีทางโหราศาสตร์ สารัมภ์ไทย สารัมภ์มอญ และตำราอเมริกันอังกฤษหลายฉบับ ซึ่งปรากฏสุริยุปราคาเป็นที่ประจักษ์เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ.2411 ณ ตำบลหว้ากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ทั้งข้าหลวงใหญ่อังกฤษจากสิงคโปร์ พระราชวงศ์ ตลอดจนข้าราชการบริพาร และนักดาราศาสตร์ทั่วโลกต่างพากันงงเงงและยอมรับในพระปรีชาสามารถ จนในที่สุดพระองค์ได้รับการยกย่องให้เป็นพระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย และวันในประวัติศาสตร์นั้นได้ประกาศให้เป็นวันวิทยาศาสตร์พร้อมกันด้วย

การคำนวณสุริยุปราคาดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เชื่อได้ว่าคนไทยส่วนใหญ่ของประเทศไม่มีความรู้มาก่อน มีเพียงตำนานเล่าขานถึงความเชื่อและความกลัว แต่เมื่อพระองค์กล้าทำพิสูจน์ด้วยพระองค์เองและต่อหน้าผู้แทนจากประเทศต่างๆ ผู้เขียนเห็นว่า นี่คือการเปิดโลกทัศน์ที่สำคัญยิ่งของชาวโลกที่มีต่อสยามอันเป็นการสร้างอำนาจต่อรองให้บ้านเมืองทางอ้อมในเวลาต่อมา

แนวพระราชดำริเรื่องทาสและเสรีภาพ

สำหรับสยามประเทศในยุคต้นรัตนโกสินทร์ยังไม่เจริญนัก กลิ่นไอแห่งสงครามเริ่มจางหายไป กรุงรัตนโกสินทร์ต้องสร้างอะไรต่อมิอะไรใหม่เกือบทุกอย่างเพื่อรองรับการเป็นราชธานีศูนย์กลางแห่งอำนาจการเมืองการปกครอง สภาพสังคมโดยทั่วไปจึงเหมือนอยุธยาจนกล่าวว่าย่อส่วนลงมาก็ได้ คั้งนั้นในสายตาชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะตะวันตกที่เข้ามาในบ้านเมืองตอนนั้นจึงรู้สึกว่าเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน แม้ประเพณีในวัง เช่น การห้ามสวมเสื้อขณะเข้าเฝ้า การหมอบกราบหมอบคลาน ห้ามเงยหน้ามองพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมีมาแต่ไหนแต่ไรจะถูกยกเลิกหรือได้รับการยกเว้นสำหรับชาวต่างชาติ แต่ถึงหนึ่งในสายตาชาวตะวันตกที่ยังมองว่าสยามยังมีสัญลักษณ์ของความล้าหลังทางวัฒนธรรมอยู่ ซึ่งก็คือ “ทาส”

พระองค์ทรงมีแนวทางให้ความสำคัญต่อเสรีภาพของประชาชนตั้งแต่แรกเริ่ม เนื่องจากพระองค์ได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดแนวคิดกับชาวตะวันตกมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะจาก “แฮมมอนด์ เดียว โนเวนส์” ซึ่งแม้จะเป็นการสื่อสารผ่านจดหมายพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องส่วนตัวก็ตาม แต่พระองค์ก็ได้สะท้อนมุมมองที่สำคัญว่า

“ปัจจัยที่ทำให้ราษฎรสยามมีเสรีนั้น ที่สำคัญไม่ใช่ปัจจัยการผลิต หรืออุดมการณ์อะไร หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่อยู่ร่วมกับคนทั่วไปได้ต่างหาก ชีวิตที่เป็นธรรมชาติของสยามจึงได้แก่สภาพการณ์ที่คนเป็นทาสก็เหมือนกับราษฎรทั่วไป”⁸

โดยทาสในสมัยนั้นมีเจ้านายคอยดูแลให้ที่อยู่ ที่พัก อาหาร เครื่องนุ่งห่ม กระทั่งให้ไปเรียนหนังสือ และยามมีงานเทศกาลประเพณีก็อนุญาตให้ไปเที่ยวเล่นได้

เมื่อความเป็นจริงของทาสในสยามมีความแตกต่างไปจากทาสที่ถูกกดขี่ขูดรีดของตะวันตก ด้วยวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมไทย เรื่องทาสจึงไม่ใช่เป็นเรื่องน่าอัปยศใหญ่โตนัก แนวคิดเรื่องการเลิกทาสจึงไม่มีเหตุอันสมควร นอกจากนี้พระองค์ยังมองว่านั่นเป็นเรื่องที่เหนืออำนาจและเป็นสิทธิขาดของกษัตริย์ ที่จะมีการยกเลิกหรือปล่อยทาสไปเองตามพระราชประสงค์

ผู้เขียนเห็นว่า ความข้อนี้เป็นการสะท้อนแนวความคิดของพระองค์ที่ทรงให้ความสำคัญต่ออำนาจและความเสมอภาคในการตัดสินใจ ซึ่งทรงมองว่าพระองค์เองไม่มีอำนาจที่จะทำทุกอย่างตามพระราชประสงค์ได้ ในเมื่อเป็นเรื่องของชีวิตผู้คนจำนวนมาก และกระทบต่อความเป็นอยู่โดยรวม ทั้งนี้พระองค์จะยอมรับต่อเมื่อสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ต้องการและปรารถนา โดยพระองค์มีพระราชดำริว่า

⁸ รัชเชศ อภรณ์สุวรรณ . “แนวพระราชดำริ เรื่อง ทาส และเสรีภาพของรัชกาลที่ 4” ศิลปวัฒนธรรม, หน้า 90.

“ทาสเป็นเรื่องของกฎหมายและขนบธรรมเนียมแต่ดั้งเดิมของสยาม ที่คนทั้งพระราชอาณาจักร ไม่ว่าเจ้านาย ขุนนาง ผู้มีทรัพย์และราษฎรทั่วไปต่างต้องการใช้สอยประโยชน์จากมันต่างๆ กัน การใช้พระราชอำนาจของกษัตริย์ในการยกเลิกทาสจะ เป็นการละเมิดกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีของสยามอย่างรุนแรง แม้การใช้สิทธิในการช่วยเหลือทำให้ทาสเป็นอิสระจากนาย โดยไม่ได้รับการยินยอมจากนายก็เป็นการละเมิดอย่างสูงสุดเช่นกัน”⁹

แสดงให้เห็นชัดว่าพระองค์ทรงมีแนวคิดแบบสังคมนิยมใหม่ในเรื่องเสรีภาพและปัจเจกชนอย่างชัดเจน แม้ยังคงอยู่ในกรอบของธรรมเนียมประเพณีในสมัยนั้นทำให้สิทธินั้นหมายถึงสิทธิของผู้เป็นใหญ่หรือให้พึ่งผู้ใหญ่เป็นสำคัญ แต่ถ้าหากให้ปัจเจกชนพึ่งตนเองหรือเป็นอิสระแล้ว โดยนัยจะขัดแย้งกับโลกทรรศน์และระเบียบสังคมแบบไทยเดิมเป็นอย่างยิ่ง การขับเคลื่อนเพื่อการคลี่คลายในเรื่องนี้ดำเนินไปตลอดรัชสมัยของพระองค์ ทั้งนี้ได้ทรงริเริ่มการมีสิทธิเหนือที่ดิน โดยกลายเป็นธรรมเนียมใหม่ของการถือครองกรรมสิทธิ์ส่วนตัวในเวลาต่อมา

ประทีปธรรมแห่งสยามประเทศ เอกอุทงบาลีภาษา

พระราชกรณียกิจที่เป็นเอกและ ได้รับการยกย่องนอกจากจะเป็นเรื่องทางโลกแล้ว ในทางธรรมก็ทรงคุณานุประโยชน์มิใช่น้อย ดังที่เราได้ทราบมาในเบื้องต้นแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น ทรงดำรงพระองค์อยู่ในสมณเพศมายาวนานตลอดแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ดังนั้นพระราชกรณียกิจทางด้านการพระศาสนาจึงมิได้ยิ่งหย่อนไปกว่าด้านอื่นๆ เลย ตรงกันข้ามกลับเป็นพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญมาแต่ครั้งอยู่ในสมณเพศจนแม้ครองราชย์แล้วก็ยังบำเพ็ญอยู่

ดังได้ทราบมาแต่ต้นแล้วว่าด้วยอุบัติเหตุทางการเมืองทำให้พระองค์ทรงอยู่ในสมณเพศอย่างยาวนาน แต่ระยะเวลาอันยาวนานนี้กลับทำให้ทรงมีเวลาในการศึกษาพระธรรมคำสอนแห่งองค์พระศาสดาอย่างลึกซึ้งและแตกฉานเป็นอย่างมาก

เมื่อทรงสมณเพศอยู่ เจ้าที่นางกุฎหรือฉายาทางพระศาสนาว่า “พระวชิรญาณ” ทรงมีปฏิญ์รู้ทางภาษาบาลีเป็นที่เลื่องลือ ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงทรงอาราธนาพระวชิรญาณเข้าสอบความรู้พระปริยัติธรรมสนามหลวง พระวชิรญาณเองก็ไม่ขัดพระราชศรัทธาจึงเข้าแปลพระปริยัติธรรมถวาย ซึ่งก็ปรากฏว่าทรงแปลได้อย่างไม่ติดขัด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพัดยศเปรียญธรรม 9 ประโยค อันเป็นสัญลักษณ์ของผู้สำเร็จการศึกษาพระปริยัติชั้นสูงสุดแห่งคณะสงฆ์ไทยให้ ทั้งๆ ที่กระบวนการสอบแปลพระปริยัติธรรมของพระวชิรญาณ

⁹ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. “แนวพระราชดำริ เรื่อง ทาส และเสรีภาพของรัชกาลที่ 4” ศิลปวัฒนธรรม, หน้า 89.

ดำเนินไปถึงเพียงการแปลคัมภีร์บาลีมุตอันเป็นหลักสูตรชั้นประโยค 5 เท่านั้น¹⁰ แต่ด้วยภูมิรู้อันเป็นที่ประจักษ์เสมือนกับเพชรที่ไม่ว่าอยู่ที่ใดก็ยังเป็นเพชรที่ทรงคุณค่า พัดยศเปรียญธรรม 9 ประโยคที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายจึงนับว่าคู่ควรแล้ว

ต่อมาพระวชิรญาณย้ายมาจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระองค์ทรงปฏิรูปการศึกษาภาษาบาลีอย่างขนานใหญ่จนทำให้พระสงฆ์จากสำนักนี้สอบแปลพระปริยัติธรรมได้มากกว่าสำนักอื่น ความเป็นเอกอุด้านภาษาบาลีของพระองค์เลื่องลือมากขึ้น ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระองค์เข้าร่วมเป็นกรรมการสอบพระปริยัติธรรมสนามหลวงด้วยรูปหนึ่ง และในสมัยแรกที่ทรงเข้าเป็นกรรมการนี้เอง หน้าสำคัญทางประวัติศาสตร์ก็จารึกไว้ว่า ได้เกิดวิวาทะครั้งสำคัญขึ้นอันจะถือเป็น การวิวาทะเชิงวิชาการก็ไม่ผิดนัก เหตุการณ์ครั้งนั้นมีอยู่ว่า พระมหาองค์แห่งสำนักวัดประยูรวงศาวาส (ต่อมาได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนสมณศักดิ์ จนเป็นที่ “พระธรรมภาณพิลาศ”) เข้าแปลพระปริยัติธรรม บาลีตอนหนึ่งพระมหาองค์แปลว่า “ตุมฺเห อัมว่าท่านทั้งหลาย นิสีทถ จนัง อาสเน ในอาสนะ”

พระวชิรญาณไม่โปรดที่แปลคำว่า “อาสนะ” เป็น “ในอาสนะ” จึงทักท้วง พระมหาองค์ก็แปลใหม่ว่า “อาสนะ เหนืออาสนะ” ซึ่งพระวชิรญาณโปรด แต่กลับปรากฏว่าพระพุทธรักษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกยาราม พระมหาเถระผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีหนึ่งในกรรมการสอบพระปริยัติธรรมครั้งนั้นเกิดไม่โปรดและทักท้วงขึ้นมาว่าไม้ที่แปลอย่างนั้นไม่ถูกต้อง เมื่อรูปหนึ่งซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์สำคัญว่าอย่างหนึ่ง ในขณะที่อีกรูปหนึ่งก็เป็นมหาเถระผู้เชี่ยวชาญบาลีกลับว่าอีกอย่างหนึ่ง ทำให้พระมหาองค์เกิดอาการกระอักกระอ่วนไม่รู้จะฟังใคร พระวชิรญาณจึงทรงแสดงทัศนะขึ้นในที่ประชุมพระมหาเถระทั้งปวงในขณะนั้นว่า

“นั่งในอาสนะนั้นนั่งอย่างไร จะฉีกอาสนะออกแล้วเข้าไปนั่งในช่องที่ฉีกหรือ หรือจะเอาอาสนะขึ้นคลุมตัวไว้ในนั้น”

พระพุทธรักษาจารย์ได้ฟังคั่งนั้นก็ถูกแกโทสะกล่าวขึ้นมาว่า “ทุกวันนี้คิดถึงพระเดชพระคุณของพระเจ้าแผ่นดินออก จึงได้มาไล่หนังสือ ถ้าหาไม้ก็ไม่ปรารถนาเดินมาให้เจ็บหัวแม่ตีน”¹¹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁰ เรื่องนี้มีเกร็ดเล่าว่า เป็นเพราะกรมหลวงรักษัรณนศ ซึ่งเป็นผู้กำกับกรมธรรมการในขณะนั้นและเป็นคู่อริทางการเมืองของพระวชิรญาณมาก่อนได้ทักท้วงการสอบแปลพระปริยัติธรรมของพระวชิรญาณในวันดังกล่าวทำให้การสอบนี้หยุดชะงักลง

¹¹ พระมหาวิมลชัย วชิรเมธี. “อ๋ อ๋ เทวมานุสสาน์ คาถาบาลีมีขึ้น เพราะเหตุวิวาทะระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 กับพระพุทธรักษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกยาราม” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2547), หน้า 142.

ประเด็นพิพาทระหว่างสองผู้เชี่ยวชาญซึ่งต่างก็เป็นเอกในทางบาลีนี้คือคำว่า “อาสนะ” อันเป็นคำเจ้าปัญหาที่สองฝ่ายเห็นไม่ตรงกัน ฝ่ายหนึ่งแปลอย่างหนึ่ง อีกฝ่ายก็จะให้แปลอีกอย่าง ในเรื่องนี้ อาจารย์เริง อรรถวิบูลย์ ผู้เรียบเรียงประวัติของพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) อธิบายไว้ว่า “...ความจริงศัพท์ว่า อาสนะ นี้ บรรดานักปราชญ์ชั้นครูอาจารย์ทุกๆ สำนักเรียนมักจะแปลกันว่า อาสนะ ในอาสนะทุกๆ สำนัก โดยท่านอธิบายว่าเป็นศัพท์ที่จะต้องแปลเฉพาะความหมายเช่นเดียวกันกับศัพท์เฉพาะทางความหมายคือ “โนสึมา” และในหัตถลภาสตร์ เป็นต้น ผู้เรียบเรียงหนังสือนี้สมัยเมื่อเรียนบาลีธรรมบทก็เคยได้รับคำอธิบายจากอาจารย์ผู้สอนว่า ศัพท์บาลีบางคำซึ่งแปลความหมายออกมาเป็นภาษาไทยโดยทั่วไป จะต้องแปลให้ตรงความหมายที่นิยมกัน เช่น อยู่ จะต้องแปลต่อไปว่า “ใน” หน้าคำว่า ให้ จะต้องต่อกับคำว่า “แก่” ดังนี้ เป็นต้น”¹²

แท้จริงเป็นเช่นไรผู้เขียนคงมิอาจสรุป ณ ที่นี้ได้ แต่มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า คำว่า “อาสนะ” นี้ เป็นภาษาบาลีหรือภาษามคธที่เรียกว่า “สัตตคมีวิภคตี” ซึ่งมีคำแปลให้เลือกใช้อยู่หลายคำ ได้แก่ “ใน โกลี ที่ ครั้นเมื่อเหนือ บน ณ ในเพราะ” จะใช้คำแปลคำไหนจึงจะเหมาะสมที่สุดจึงขึ้นอยู่กับบริบทนั้นๆ ว่ากล่าวถึงเรื่องอะไรด้วย¹³

คำกล่าวของพระพุทธโฆษาจารย์นั้นถือว่าหายากและไม่บังควร เมื่อความทราบถึงพระกรรมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ริ้วมากลึงกับถอดพระพุทธโฆษาจารย์ออกจากกรรมการสอบพระปริยัติธรรมสนามหลวง แล้วมอบการทั้งปวงอันเกี่ยวกับการสอบพระปริยัติธรรมนั้นให้อยู่ในความรับผิดชอบของพระวชิรญาณจนตลอดรัชกาล

ต่อมาเมื่อพระวชิรญาณลาผนวชเสด็จขึ้นครองราชย์ แทนที่จะทรงถือสาหาความแต่ครั้งอดีต กลับทรงยกย่องโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระพุทธโฆษาจารย์ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ “สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์” ครองตำแหน่งเจ้าคณะกลางแล้วอาราธนาให้มาเป็นเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ซึ่งความสำนักในพระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นพ้น ทั้งๆ ที่พอทราบว่าพระวชิรญาณได้ครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 4 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ในใจกลับคิดไปอีกทางว่าจะทรงเอาโทษตามคำแค้นหลังเป็นแม่มนั่นจนถึงกับคิดหนีกลับจังหวัดเพชรบุรีภูมิลำเนาเดิม นำพระทัยอันประเสริฐควรค่าแก่การยกย่องในความเป็นบัณฑิตอันแท้จริงที่ไม่ถือสาผู้มีความคิดเห็นแตกต่างจากตนเอง ทำให้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เกิดศรัทธาปสาทะและได้ประพันธ์คาถาถวายพระพร ชื่อ “สุขาภิยาจนคาถา” หรือคาถาถวายพระพรให้ทรง

¹² พระมหาวิมลชัย วชิรเมธี. “อ๋ อ๋ เทวมนุสฺสานิ คาลาบาลีมีขึ้น เพราะเหตุวิวาทะระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 กับพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกยาราม” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2547), หน้า 143.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

มีความเกษมสำราญ อันขึ้นต้นด้วยบาทแรกว่า “ขี ยี เทวมนุสสานิ” แล้วทูลเกล้าฯ ถวาย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยมากและโปรดให้พระสงฆ์ทั่วสังฆมณฑลสวดคานานี้ นับแต่นั้นเป็นต้นมาตราบจนทุกวันนี้

ในด้านความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระสาสนโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร (ปัจจุบันคือสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก) ทรงเขียนยกย่องไว้ในหนังสืออนุสรณ์ร้อยแปดปี วัตรราชประดิษฐ์ฯ ว่า “...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้นทรงพระปรีชาแตกฉานกว่าใครๆ ในยุคเดียวกัน ทั้งปริมาณและคุณภาพ...” ทั้งนี้เพราะ “...ทรงสามารถพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในด้านต่างๆ ได้อย่างคล่องแคล่วชำนาญชำนาญและสมบูรณ์ด้วยอรรถรส... ที่สำคัญๆ ควรนำมากล่าว ก็คือ บทสวดทำวัตรเช้าค่ำ ซึ่งพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนใช้สวดกันอยู่ทุกคำเป็นกิจวัตรประจำวันในทุกวันนี้...”

พระอัจฉริยภาพในภาษาบาลีของพระองค์ยังปรากฏชัดแม้ในช่วงเวลาใกล้สวรรคต ซึ่งแม้จะทรงต้องเสวยทุกขเวทนาเพียงใด แต่ด้วยพระสติสัมปชัญญะที่ทรงดำรงมั่นและจิตที่เข้มแข็ง จึงทรงสามารถตรัสพระคาถาขอขมาพระสงฆ์เป็นภาษาบาลีได้อย่างถูกต้อง ไม่ผิดเพี้ยน

พลิกฟื้นพุทธศาสนา สถาปนาธรรมยุติกนิกาย

เมื่อก้าวถึงพระราชกรณียกิจด้านการพระศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ย่อมไม่อาจละเลยที่จะกล่าวถึงการก่อตั้งนิกายใหม่ในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ธรรมยุติกนิกาย” ได้ เพราะการกำเนิดขึ้นของนิกายดังกล่าวมีความสำคัญและมีผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดตลอดจนความเชื่อความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธศาสนาในสยามประเทศ ณ เวลานั้นมิใช่น้อย ความมีอยู่ว่า ขณะที่ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ พระวชิรญาณทรงศึกษาพระธรรมและพระไตรปิฎกอย่างถ่องแท้ จนทำให้ทรงพบว่าวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในสมัยนั้นหาได้เป็นไปตามคำสอนที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ทุกประการไม่ แต่กลับมีความเข้าใจพระธรรมคำสอนในบางเรื่องอย่างผิดๆ ออกนอกกลุ่มนอกทาง บ้างก็ละเลยและเกียจคร้านที่จะปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เมื่อทรงเห็นดังนี้แล้วก็เกิดความท้อพระทัย ทรงตั้งคำถามกับพระองค์เองว่าหมู่สงฆ์จะถึงแก่กาลล่มสลายเสียแล้วหรือ

หลังจากนั้น ได้ทรงพบกับพระมอญรูปหนึ่งซึ่งชำนาญด้านคันถธุระจนได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ พระองค์ทรงปวงญาวิสัยจนเป็นที่พอพระทัยและได้บังเกิดความมั่นพระทัยขึ้นใหม่ว่าจะดำรงสมณเพศสืบต่อไปโดยปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดเต็มที่ และเสด็จกลับจากวัดมหาธาตุมาประทับที่วัดสมอรายด้วยทรงว่าเหมาะแก่การปฏิบัติตามพระปณิธานที่ตั้งไว้ได้มากกว่า

ครั้งเสด็จประทับ ณ วัดสมอรายนั้น พระวชิรญาณมีพระชนมายุได้ 25 พรรษา แนวคิดสำคัญในการปฏิรูปพระศาสนาก็ได้เริ่มก่อตั้งขึ้นในเวลานั้นเอง หลายปีต่อมาจึงทรงตั้งนิกายใหม่ขึ้นมา

ซึ่งแตกต่างไปจากนิกายดั้งเดิมที่มีอยู่ในสยาม เรียกนิกายใหม่นี้ว่า “ธรรมยุติกนิกาย” นิกายใหม่นี้มีหลักการทางพระศาสนาอยู่ว่าให้ยึดถือพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้รวมถึงพระธรรมคำสอนที่จารึกในพระไตรปิฎกภาษาบาลีอย่างเคร่งครัด

การปฏิบัติของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนี้ นอกจากรจะเคร่งครัดในพระวินัยแล้ว ในด้านการศึกษาพระธรรมคำสอนก็มุ่งเน้นที่การทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งแตกฉานมากกว่าที่จะท่องจำอย่างเดียว ขณะเดียวกันก็ต้องถ่ายทอดหรืออธิบายให้คนอื่นเข้าใจได้ด้วย แนวทางในการปฏิรูปพระพุทธศาสนาโดยการตั้งธรรมยุติกนิกายนี้จึงทำให้พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของหลักศีลธรรมในการดำรงชีวิตที่สามารถสัมผัสและเข้าถึงได้มากกว่าที่จะยึดติดกับคติเดิมๆ ที่มองพระพุทธศาสนาเป็นอภิรัชญาหรือเป็นเรื่องของโลกหน้าซึ่งเข้าถึงได้ยาก

กระนั้นก็ดี ใ้ว่าความเป็นเจ้าของพระองค์จะทำให้สังคมไทยยอมรับนิกายใหม่กันทุกคน ไม่นคนที่ศรัทธาก็มีมาก แต่คนที่ไม่ศรัทธาก็มีอยู่ คนที่มองเป็นเรื่องแปลกก็มีมิใช่น้อย ดังปรากฏเป็นเกร็ดประวัติศาสตร์ว่าเคยมีคนกลั่นแกล้งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายต่างๆ นานา เป็นต้นว่า ใส่ของร้อนในบาตรพระ ทำให้พระต้องทนถือบาตรร้อนๆ ทำให้พระสงฆ์ได้รับทุกขเวทนา แต่คงเป็นเพราะวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดนำเลื่อมใสของพระสงฆ์นิกายนี้กระมังที่ทำให้ในท้ายที่สุดแล้วก็สามารถประดิษฐานได้บนผืนแผ่นดินสยามอย่างมั่นคงมาจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งนอกจากจะเป็นดังแสงเทียนเล่มน้อยที่จุดขึ้นท่ามกลางความมืดแล้ว ยังเป็นตัวช่วยให้กับเทียนเล่มอื่นๆ ที่ดับอยู่ได้จุดประกายขึ้นมาอีกครั้ง ดังปรากฏว่าการที่ทรงเน้นในทางพระวินัยนั้น ทำให้วัดวาอารามต่างๆ ต้องเริ่มปรับปรุงตัวกลับมาลงโบสถ์ ฟังปาฏิโมกข์กันทุกปีกร์ พิธีกรรมที่ใช้เฉพาะพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เช่น การทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็นนั้น ก็แพร่หลายไปทั่วทั้งสังฆมณฑล

อนึ่ง มีนักวิชาการบางท่านแสดงทัศนะว่า การตั้งธรรมยุติกนิกายของพระองค์นั้นมีเหตุผลทางการเมืองแอบแฝง กล่าวคือ เป็นการสร้างอำนาจต่อรองทางการเมืองอย่างเงิบๆ ในขณะที่ทรงผนวชอยู่ ความข้อนี้นำให้กลุ่มขุนนางที่สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พอใจและพยายามขัดขวางต่างๆ นานา แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้ทรงใส่พระทัย

ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงศรัทธาในบวรพระพุทธศาสนาเพียงใดก็ตาม แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่าจะทรงขัดขวางหรือห้ามศาสนาอื่นเผยแพร่ในแผ่นดินสยาม ทั้งๆ ที่ทรงมีอำนาจสิทธิขาดที่จะกระทำได้ เมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ทั้งนี้ก็เนื่องจากสายพระเนตรที่ยาวไกลและเห็นประโยชน์อันจะเกิดแก่บ้านเมืองนั่นเอง เพราะการคบค้าสมาคมกับฝรั่ง โดยเฉพาะหมอสอนศาสนานั้นทำให้คนไทยได้เปิดหูเปิดตาให้กว้างขึ้น อะไรที่ไม่เคยรู้จักได้รู้ อะไรที่ไม่เคยเห็นก็ได้เห็น ดังเช่นพระองค์เองก็ได้ทรงทราบถึงประโยชน์นั้นๆ มาตั้งแต่ทรงผนวชอยู่ก่อนแล้วจากการสนทนาปฏิสันถารแลกเปลี่ยนความรู้กับบาทหลวงต่างๆ ที่เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนา ทำให้ทรงเข้าใจสถานการณ์โลกมากขึ้นและรู้อย่างเท่าทัน

นอกจากนี้ยังทรงเรียนภาษาละตินกับตั้งพระราชปณิธานว่า และเรียนภาษาอังกฤษกับบาทหลวงก็สรวลทำให้ทรงเป็นคนไทยเพียงไม่กี่คนในสมัยนั้นที่ทรงเขียนและคร่ำครวญภาษาตะวันตกได้

ศึกษาศิลาจารึก ศึกษาความคิดต่างมุมมอง

ศึกษาศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบเมื่อครั้งทรงผนวชอยู่แล้วนำกลับมาที่กรุงเทพฯ นั้น ได้รับยกย่องจากยูเนสโกให้จดทะเบียนระดับโลกในโครงการมรดกความทรงจำของโลกด้วยเหตุผลที่ว่าเป็นหลักฐานที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ การปกครอง การค้า และวัฒนธรรมของอาณาจักรสุโขทัยที่มีความสำคัญกับนานาชาติ อีกทั้งยังเป็นเสมือนรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรฉบับแรกของไทย¹⁴ ซึ่งก็สอดคล้องกับความเชื่อแต่เดิมของคนไทยว่าศึกษาศิลาจารึกหลักนี้จารึกในสมัยพ่อขุนรามคำแหงและเนื้อความในนั้นก็แสดงถึงสภาพบ้านเมืองในยุคนั้นจริงๆ

ความคิดดังกล่าวเริ่มสั่นคลอนเมื่อนักวิชาการบางส่วนคัดค้านและเสนอเหตุผลว่า ศิลาจารึกหลักที่ 1 นี้มิได้สร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหง หากแต่สร้างโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง ทั้งนี้ด้วยเหตุผลทางการเมืองที่ต้องการแสดงให้โลกตะวันตกเห็นว่าสยามไม่ใช่ชาติที่ล้าหลังป่าเถื่อน¹⁵ แต่นักวิชาการบางท่านก็ยังเชื่อมั่นในความเป็นสัตบุรุษพุทธมามกะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะไม่ทรงใช้ราชาในทางอหังการที่จะทรงปลอมแปลงศึกษาศิลาจารึกนี้อย่างแน่นอน¹⁶

ในประเด็นเรื่องศึกษาศิลาจารึกมิใช่วัตถุประสงฆ์ของบทความนี้ แต่ผู้เขียนเห็นว่ามี ความพาดพิงถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นผู้ปลอมศึกษาศิลาจารึกหลักดังกล่าวหรือไม่ ซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างก็อ้างเหตุผลทั้งทางภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมการเมือง และวิทยาศาสตร์ มาสนับสนุนความเห็นของตน ดังนั้นจึงไม่ขอแสดงความโดยละเอียดของประเด็นนี้ไว้ในบทความ เพียงแต่ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตว่าข้อ

สถาบันวิทยบริการ

¹⁴ การแถลงข่าวของท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ. อังใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). วรรณกรรมการเมือง เรื่อง อานุกาพย์พ่อขุนอุปถัมภ์ สิกศึกษาศิลาจารึก ที่พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งยุคสุโขทัย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), หน้า 3-5.

¹⁵ นักวิชาการกลุ่มนี้ได้แก่ สุจิตต์ วงษ์เทศ, ศรีศักร วัลลิโภคม, ไมเคิล โรธ, ทิเศษ เจียจันทร์พงษ์, นิธิ เอียวศรีวงศ์ สนใจศึกษาเพิ่มเติมได้ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). วรรณกรรมการเมือง เรื่อง อานุกาพย์พ่อขุนอุปถัมภ์ สิกศึกษาศิลาจารึก ที่พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งยุคสุโขทัย. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546)

¹⁶ ศ.ศิริรักษ์. "พระจอมเกล้าฯ เมื่อพระชนมวารครบ 2 ศตวรรษ" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 12 (ตุลาคม 2547), หน้า 82.

เท็จจริงเป็นอย่างไรควรที่จะได้ค้นคว้ากันต่อไปเพื่อความแตกฉานทางวิชาการ โดยไม่ควรปิดกั้นความคิดว่าจะเป็นการลบล้างเมืองสูงหรือไม่รักชาติ ในขณะที่ผู้ศึกษาก็ต้องทำอย่างใจเป็นกลางปราศจากอคติ

มรฐมแห่งการล่าอาณานิคม ปฐมเหตุการเปลี่ยนแปลงวิเทโศบาย

ประเทศไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเปรียบเสมือนกับซุกหัวเดียวหัวค่อที่สำคัญ ไม่เพียงแต่เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม การเมือง และวัฒนธรรม หากยังรวมไปถึงด้านการต่างประเทศของไทยอีกด้วย เนื่องจากในเวลานั้นปัญหาการล่าอาณานิคมกลายเป็นทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ประเทศต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณภูมิภาคเอเชียได้กลายเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นมหาอำนาจแห่งเอเชีย เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย หรือ ประเทศเพื่อนบ้านที่รายล้อมประเทศไทยไว้ เช่น พม่า ลาว เวียดนาม หรือ กัมพูชา

ไทยในเวลานั้นเป็นเสมือนรัฐกันชน (Buffer State) ระหว่างประเทศมหาอำนาจสองประเทศ คือ ฝรั่งเศส และอังกฤษ แม้ว่าในตอนแรกจะมีความพยายามที่จะแบ่งเขตการปกครองของสองมหาอำนาจในประเทศไทย แต่ด้วยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมองการณ์ไกล โดยพระองค์ทรงยอมรับอิทธิพลตะวันตกมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยและเป็นที่ยอมรับแก่ภายนอก ทำให้ประเทศไทยสามารถหลีกเลี่ยงจากการสูญเสียเอกราชให้แก่ชาติตะวันตกในครั้งนั้นได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรับเปลี่ยนวิเทโศบายให้เหมาะสมกับบริบทของโลกในขณะนั้น จากเดิมที่ไทยดำเนินนโยบายที่ค่อนข้างไม่เป็นมิตรกับตะวันตก ดังเช่นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระองค์มีทรงโปรดที่จะคบชาวตะวันตก เนื่องจากทรงเห็นว่า ชาวตะวันตกส่วนใหญ่ที่เข้ามาในประเทศไทยมักจะแสวงหาประโยชน์ให้แก่ตนเอง แม้ว่าในขณะนั้นไทยได้ทำสนธิสัญญาเบอรินกับอังกฤษ แต่สนธิสัญญาดังกล่าวก็ไม่สามารถที่จะอ้างได้ว่าประเทศไทยในขณะนั้นได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติที่เกี่ยวกับชาวตะวันตกได้ เพราะจากร่างสนธิสัญญาที่มีทั้งหมด 9 ข้อนั้น ไทยยอมรับที่จะปฏิบัติตามเพียงข้อเดียว ซึ่งก็คือข้อที่ว่าให้มีความสัมพันธ์ไมตรีกันระหว่างไทยและอังกฤษเท่านั้น และพระองค์ทรงสนับสนุนเพียงการคบค้าสมาคมกับชาวตะวันตกแล้วก่อให้เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายไทยเท่านั้น¹⁷ ตรงกันข้ามกับในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเปิดรับวัฒนธรรม ความรู้และวิทยาการต่างๆ ของชาวตะวันตกเพื่อนำมาปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความสนพระทัยและให้ความสำคัญกับตะวันตกมาตั้งแต่ก่อนขึ้นครองราชย์ ในสมัยที่พระองค์ผนวช พระองค์ได้มีการแสวงหาความรู้ในวิชาภาษาละติน

¹⁷ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, บรรณาธิการ. หนังสือชุด กรุงเทพฯ สองศตวรรษ. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), หน้า 10.

และภาษาอังกฤษจากหอสอนศาสนาที่เข้ามาเผยแพร่คริสตศาสนาในประเทศไทย ถึงกับคิดต่อให้หมอบรัดเลย์มาสอนภาษาอังกฤษให้กับพระองค์ ประกอบกับในช่วงเวลานั้นจีนได้พ่ายแพ้ต่ออังกฤษในสงครามฝิ่น ทำให้พระองค์ยิ่งตระหนักมากขึ้นว่าโลกได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ชาวตะวันตกจะมามีบทบาทอย่างยิ่งในภูมิภาคแห่งนี้ในอนาคตและไทยก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ได้ ดังนั้น ทำให้พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาภาษาอังกฤษและการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับชาติตะวันตกเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งพระองค์ยังทรงเกลี้ยกล่อมให้สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอนุญาตให้หมอบรัดเลย์ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นเพื่อพิมพ์คำสอนของคริสตศาสนาเป็นภาษาไทย หนังสือตะวันตก และประกาศของทางราชการต่างๆ ซึ่งก็สร้างโลกทัศน์ให้แก่คนไทย ได้มีโอกาสรับรู้ข่าวสารและความเคลื่อนไหวของอีกมุมหนึ่งของโลกได้ และส่งเสริมให้ข้าราชการและขุนนางของไทยได้มีโอกาสเรียนรู้วิทยาการทางตะวันตกต่างๆ เช่น ทางการแพทย์ การทหารหรือการค้าเรือตามแบบยุโรปขึ้นและเมื่อขึ้นครองราชย์สมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงกลายเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีโลกทัศน์ที่กว้างไกลมากกว่าแต่ในราชอาณาจักรสยามและพระพุทธศาสนา

ผลจากการที่พระองค์ทรงศึกษาและเรียนรู้จากเหตุการณ์ต่างๆ ของประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคเอเชียที่พ่ายแพ้ให้แก่ชาติตะวันตก ทำให้พระองค์เลือกที่จะดำเนินนโยบายที่เรียกว่า “จุดไฟล้อมบ้านเสียก่อน เพื่อป้องกันไม่ให้ไฟป่าที่ไหม้เข้ามารอบด้าน”¹⁸ ซึ่งก็คือ พระองค์ทรงดำริว่า “ประเทศไทยไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการคบค้าสมาคมกับชาวตะวันตกได้ ดังนั้นไทยจำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจเกี่ยวกับชาวตะวันตกเสียก่อนและยอมผ่อนปรนในการทำสนธิสัญญาโดยหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่จะก่อให้เกิดความรุนแรงตามมาในภายหลังเหมือนดังที่เกิดขึ้นกับประเทศต่างๆ มาแล้ว”¹⁹ ดังนั้นไทยจึงเริ่มหันมาเปิดสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศต่างๆ มีการเปิดรับการเข้ามาเจรจาทางการทูตจากประเทศตะวันตก และในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงแต่งตั้งทูตไปเยือนต่างประเทศด้วย โดยในการไปเยือนแต่ละครั้งได้ทรงส่งของขวัญที่เป็นฝีมือของคนไทยและเป็นของหายากที่สวयงามไปให้ เพื่อเป็นการแสดงถึงไมตรีจิตที่มีต่อกันและในทางอ้อมก็เพื่อต้องการแสดงให้ชาวต่างชาติได้รับรู้ถึงความมั่นคงในทางวัฒนธรรม ประเพณี และประวัติศาสตร์ของชาติไทยที่มีความเจริญและยิ่งใหญ่ไม่แพ้กับชาติตะวันตก อีกทั้งการกระทำดังกล่าวยังเป็นการทำให้ประเทศไทยเป็นที่รู้จักในหมู่ชาติตะวันตกในทางที่ดีอีกด้วย

¹⁸ วิทยุ แสงสิงแก้ว, แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการรักษาเอกราชและความมั่นคงของชาติ. (กรุงเทพฯ : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2531), หน้า 41.

¹⁹ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, บรรณาธิการ. หนังสือชุด กรุงเทพฯ สองศตวรรษ. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), หน้า 11.

สนธิสัญญาเบาว์ริง : วิกฤติญาโณภาสของสยาม

ในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยได้เปิดทำสนธิสัญญากับต่างประเทศมากขึ้น โดยสนธิสัญญาที่สำคัญคือ สนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่ไทยทำกับอังกฤษ อันมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ต่อประเทศไทย โดยไทยต้องยกเลิกการผูกขาดของพระคลังสินค้าและเก็บภาษีขั้นเดียวเท่านั้น นั่นคือ ไทยจะเก็บเพียงภาษีขาเข้าเพียงร้อยละ 3 เท่านั้นอีกทั้งไทยยังต้องยอมให้มีการตั้งกงสุลและศาลกงสุลของชาติต่างๆ ในประเทศด้วย

จากผลดังกล่าวทำให้นักประวัติศาสตร์บางท่านวิจารณ์ว่า การที่พระองค์ตัดสินพระทัยทำสนธิสัญญาดังกล่าวนั้นเป็นสิ่งที่ผิดพลาด เพราะทำให้ประเทศต้องตกอยู่ในฐานะลำบาก และต้องคืนเงินเพื่อปลดพันธระของสนธิสัญญาซึ่งไทยเสียเปรียบอยู่เป็นเวลานาน²⁰ แต่เมื่อวิเคราะห์อย่างถ่วงถ่วงแล้วผู้เขียนเห็นว่า การดำเนินนโยบายดังกล่าวเป็นวิเทโศบายที่แยบยล เพราะถึงแม้ว่าไทยจะเสียเปรียบอยู่บ้าง แต่เมื่อเทียบกับประโยชน์ที่ไทยได้รับทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้นกลับพบว่าไทยยังคงรักษาผลประโยชน์ส่วนมากไว้ได้ นอกจากนี้ยังเป็นการปูพื้นฐานความเจริญและก้าวหน้าของไทยในอนาคตอีกด้วย

ในยุคก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง ไทยมีระบบการค้าที่เป็นระบบผูกขาดโดยพระคลังข้างที่ ทำให้นานาประเทศที่มาค้าขายกับไทยไม่พอใจ อีกทั้งพระองค์ทรงตระหนักว่าแม้ว่าอังกฤษจะให้ความสำคัญกับการล่าอาณานิคม แต่เป้าหมายหลักๆ แล้วอยู่ที่การค้า ดังนั้นเพื่อเป็นการ จุดไฟล้อมบ้านไว้ก่อนเพื่อป้องกันไม่ให้ไฟป่าเข้ามาไหม้บ้านในเวลากลางคืนซึ่งเกิดขึ้นกับจีนในสมัยสงครามฝิ่น ทำให้พระองค์ทรงเลือกที่จะยอมให้มีการเปิดการค้าเสรีขึ้นเป็นครั้งแรก โดยผลของสนธิสัญญานี้ นอกจากที่ไทยจะสามารถรักษารูปโดยให้พ้นจากกลุ่มประเทศอาณานิคมได้แล้วนั้น ผลจากการดำเนินนโยบายในการเปิดประเทศในลักษณะดังกล่าว ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ตามมามากมาย เช่น

ในด้านเศรษฐกิจ ไทยกลายเป็นประเทศที่มีการค้าขายเสรี โดยอนุญาตให้มีการค้าขายระหว่างพ่อค้าคนไทยและชาวต่างชาติต่างๆ จนมีการตั้งบริษัทร้านค้าและโรงแรมของชาวต่างชาติจำนวนมาก เช่น บริษัทสก็อตส์ทกัมปะนี บริษัทบอร์เนียวจำกัด บริษัทเรมี เคอมองคินย์ โรงแรมฟอล์ก โรงแรมทีคาเตอร์ เป็นต้น²¹ ทำให้การค้าขายในไทยในขณะนั้นขยายตัว มีเรือสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาค้าขายจำนวนมาก รายได้ของประเทศเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ เดิมที่เคยผลิตข้าวเพียงเพื่อบริโภค แต่ด้วยการขยายตัวทางการค้าอันเป็นผลมาจากสนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกหลักของประเทศ เกษตรกรรมได้เปลี่ยนแปลงไปจากการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่การค้าขาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้ข้าวกลายเป็น

²⁰แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, บรรณาธิการ. หนังสือชุด กรุงเทพฯ สองศตวรรษ, หน้า 11.

²¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

เป็นสินค้าหลักที่ทำรายได้ให้แก่ประเทศ โดยพระองค์ทรงยกเว้นการเก็บภาษีที่ดินทำนาที่บุกเบิกใหม่ และดำเนินมาตรการทางด้านอื่นๆ เพื่อเป็นการจูงใจให้ชาวนาหันมาทำนามากขึ้น

กระแสเงินที่หมุนเวียนในวงการค้าตลอดจนการแลกเปลี่ยนเงินตราที่เพิ่มขึ้น เนื่องจากการค้าขายที่เจริญรุ่งเรืองทำให้รัฐผลิตเงินพดด้วงเค็ม ไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด ส่งผลให้รัฐตัดสินใจสร้างโรงกษาปณ์ขึ้นใหม่เพื่อผลิตเงินเหรียญด้วยเครื่องจักรแทนเงินพดด้วง²² ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวเป็นการเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงระบบเงินตราของไทยที่ก้าวเข้าสู่ความเป็นสากลมากขึ้น

ด้านการปกครองและการดำเนินนโยบายต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริที่จะให้ประเทศไทยมีความทัดเทียมกับนานาประเทศ เช่น การมีกระทรวง ทบวง กรม แทนระบบการปกครองในรูปแบบเดิม การจัดสาธารณูปโภคที่จำเป็นให้แก่ประชาชน เช่น การสร้างถนน หรือมีการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษา เป็นต้น อีกทั้งเพื่อเป็นการส่งเสริมการผลิตข้าวเพื่อให้เป็นสินค้าหลัก รัฐได้มีการลดหย่อนการเกณฑ์แรงงานเข้ามาทำงานหลวงอันเป็นประเพณีปฏิบัติเดิมลง โดยจะงดเว้นการเกณฑ์แรงงานในฤดูทำนา เพื่อให้ราษฎรมีเวลาที่จะในการทำนามากยิ่งขึ้น

ด้านการทหาร เนื่องจากในช่วงเวลานั้น ไทยต้องตกอยู่ในอันตรายจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกต่างๆ การปรับปรุงด้านการทหารให้มีความทันสมัยและมีประสิทธิภาพจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจ้างทหารจากชาติตะวันตกมาเป็นครูฝึกให้แก่ทหารไทย และแม้ว่าในการปรับปรุงกิจการทหารตามแบบตะวันตกในช่วงรัชกาลที่ 4 นี้จะทำได้ไม่มากนัก แต่ก็ก็เป็นพื้นฐานในการนำไปสู่การปฏิรูปที่แท้จริงในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป

ด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาถึงความจำเป็นของการศึกษาแบบตะวันตกในการพัฒนาประเทศ ซึ่งเป็นผลมาจากในเวลานั้น ไทยกำลังเผชิญปัญหาล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ดังนั้นไทยจำเป็นต้องรู้ความเคลื่อนไหวของโลกภายนอกเพื่อเตรียมพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับประเทศมหาอำนาจต่างๆ ได้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงเริ่มต้นโดยการโปรดเกล้าฯ ให้มิชชันนารีมาสอนหนังสือให้แก่บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอและพระบรมวงศานุวงศ์ อีกทั้งยังทรงสนับสนุนให้มีการตั้งโรงเรียนของหมอสอนศาสนาและมิชชันนารีขึ้นในพระนครและต่างจังหวัด

นอกจากนี้ยังมีการส่งข้าราชการไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศเพื่อนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้กลับมาพัฒนาประเทศต่อไป

ด้านศิลปวัฒนธรรม การเข้ามาของชาวตะวันตกจำนวนมากในประเทศไทยในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้วัฒนธรรมยุโรปปรากฏให้เห็นมากขึ้นในสังคมไทย

²² การตีพิมพ์ฉบับนี้, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่. (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, 2526), หน้า 91.

สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ หลายแห่งได้ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของตะวันตก เช่น พระอภิเนาวนิเวศน์ พระราชวังสราญรมย์ โรงภาพยนตร์ หรือ ตึกแถวแบบต่างประเทศ²³ เป็นต้น

บทสรุป

ปัจจุบันเป็นผลสืบเนื่องมาแต่อดีตและอนาคตก็เป็นผลของปัจจุบัน การจะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในเวลาใดๆ จึงจำต้องรู้ถึงฉากหลังทางประวัติศาสตร์ด้วย เพราะทุกอย่างมีที่มาที่ไป และมีเหตุผลในตัวเอง การปฏิรูปสังคม การเลิกทาส การปฏิรูปการปกครอง หรือแม้แต่การสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานให้บ้านเมืองมีความเจริญทัดเทียมนานาชาติในยุคสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลต่อๆ มา ล้วนเป็นผลมาแต่แรงบีบบังคับจากทั้งสังคมภายในและความเปลี่ยนแปลงของโลก ท่ามกลางการคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกทำให้สยามในเวลานั้นต้องปรับตัวอย่างขนานใหญ่ แต่ด้วยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงนำพารัฐนาวาฝ่าคลื่นวิกฤติด้วยวิเทโศบายอันแยบยล ประหนึ่งเป็นประทีปในความมืดมิดที่สว่างไสวส่องให้เห็นทางรอดของประเทศ เรานุชนรุ่นหลังจึงได้ภาคภูมิใจในเอกราชอธิปไตยที่บรรพชนสามารถรักษาไว้ได้ด้วยกำลังแห่งสติปัญญาจนบัดนี้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²³ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, บรรณาธิการ. หนังสือชุด กรุงเทพฯ สองศตวรรษ, หน้า 12.

บรรณานุกรม

- เทอดพงศ์ คงจันทร์. "การเมืองเรื่องสถาปนาพระจอมเกล้าฯ" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 4 (กรกฎาคม 2547), หน้า 163-169.
- ชเนศ อารณีสวรรณ. "แนวพระราชดำริ เรื่อง ทาส และเสรีภาพของรัชกาลที่ 4" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 3 (มกราคม 2547), หน้า 89-94.
- ชเนศ อารณีสวรรณ. "หมอบรัดเลย์ กับ American Orientalism ในสยาม" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2547), หน้า 96-107.
- พระมหาภูติชัย วชิรเมธี. "ยี่ ยี่ เทวมนุสسانی คาถาบาลีมีขึ้น เพราะเหตุวิวาทระหว่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 กับพระพุทธรูปโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกยาราม" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2547), หน้า 140-144.
- พระราชพงศาวดาร. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (จำ บุนนาค). กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี, 2547.
- พิสิฐ เจริญวงศ์ (พงศธร เกษดำดี แปล). "200 ปี วันพระราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 45 (ตุลาคม 2547), หน้า 36-39.
- ภากรดี มหาจันทร์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, 2528.
- วิฑูร แสงถึงแก้ว. แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการรักษาเอกราช และความมั่นคงของชาติ. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2532.
- ส. ธรรมยศ. พระเจ้ากรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศูนย์ความรู้ไทยสหรัฐอเมริกา, 2522.
- ส. ศิวรักษ์. "พระจอมเกล้าฯ เมื่อพระชนมวารครบ 2ศตวรรษ" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 12 (ตุลาคม 2547), หน้า 78-86.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณารักษ์). วรรณกรรมการเมือง เรื่อง อานาภาพพ็อนอุปถัมภ์ ตึกศิลาจารึก ที่พ็อนรามคำแหงไม่ได้แต่งยุคสุโขทัย. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.
- สุวรรณ เพชรนิล. "เพชรสยามในวโรกาส 200 ปี พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย (1)" สยามรัฐ ปีที่ 55 ฉบับที่ 18785 (1 ตุลาคม 25547), หน้า 24.
- สุวรรณ เพชรนิล. "เพชรสยามในวโรกาส 200 ปี พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย (4)" สยามรัฐ ปีที่ 55 ฉบับที่ 18792 (8 ตุลาคม 25547), หน้า 24.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, บรรณารักษ์. หนังสือชุด กรุงเทพฯ สองศตวรรษ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525.

โสภาส เสวีกุล. พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป. กรุงเทพฯ : แพร์พืทยา, 2522.

Robert Lingat (ปรีดี พิศภูมิวิถี แปลและเรียบเรียง). "พระราชสมณประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 12 (ตุลาคม 2547), หน้า 94-107.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คณะผู้จัดทำรายงานประกวดชิงเงินทุนภูมิพล

หัวข้อเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: พระประทีปแห่งสยาม”

นายอานนท์ ฐนะศิริจร คณะรัฐศาสตร์ รหัส ๔๖๔ ๑๒๖๐๒ ๒๔

นางสาวนงลักษณ์ อุดมบุญไฉ คณะรัฐศาสตร์ รหัส ๔๖๔ ๑๖๒๓๔ ๒๔

นายศักดิ์ชัย ยินดีฉัตร คณะสหเวชศาสตร์ รหัส ๔๗๓ ๓๐๕๐๔ ๓๗

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
“พระประทีปแห่งสยาม”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ไทย ปัญหาทางการเมืองที่สำคัญที่สุดในรัชสมัยนี้ คือ ปัญหาในการป้องกันรักษาประเทศให้รอดพ้นจากการคุกคามของชาติมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งการเผชิญหน้าในครั้งนี้ ด้วยพระปรีชาชาญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำในทุกวิถีทาง เพื่อที่จะให้ประเทศดำรงไว้ซึ่งเอกราช ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านของเราหลายประเทศต้องสูญเสียเอกราชไป ถือได้ว่าประเทศไทยของเรา โชคดีมากที่มีผู้นำอย่างพระองค์ท่าน ที่ทรงนำพาประเทศผ่านช่วงเวลาอันวิกฤตเข้าสู่ยุคใหม่ได้สำเร็จ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์นักปฏิรูป เปรียบเสมือนดวงพระประทีปที่ส่องสว่างนำทางประเทศสู่การพัฒนาได้ตรงเป้าหมายยิ่งนัก จากการทำทรงตัดสินพระราชหฤทัยในนโยบายการต่างประเทศและการเมืองการปกครองดังเช่นสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งเป็นไปเพื่อการประนีประนอมสามารถระงับความรุนแรงที่อาจจะเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม โดยเน้นในเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณี และด้านการศึกษา ถือได้ว่าเป็นการวางรากฐานในการพัฒนาประเทศที่สำคัญยิ่ง อีกทั้งทรงเป็นผู้นำทางด้านวิชาการและเทคโนโลยี นำพาชีวิตชาวไทยเข้าสู่ยุคใหม่ได้อย่างเต็มตัว ให้รอดพ้นจากภัยจักรวรรดินิยม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รากฐานการพัฒนาทางด้านการต่างประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้มีวิสัยทัศน์และอัจฉริยภาพทางการทูต พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยให้มีความสอดคล้องต่อบริบทจากภัยจักรวรรดินิยมของมหาอำนาจชาติตะวันตก ดังนั้นพระราชดำริหลักๆ ที่พระองค์ทรงใช้ในการดำเนินพระราชกรณียกิจในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ อันสามารถวิเคราะห์ออกมาได้ดังต่อไปนี้

นโยบายการเปิดประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริตระหนักถึงกรอบความคิดในเชิงอนุรักษ์นิยม (Conservatism)^๑ และนโยบายการแยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยว (Isolationism) ของประเทศในกลุ่มโลกตะวันออกว่า เป็นความคิดและนโยบายที่ไม่สามารถปรับใช้ได้อย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันอีกต่อไป ดังเช่นตัวอย่างของการแทรกแซงในจีนของชาติมหาอำนาจตะวันตก อันเกิดขึ้นเพราะกรอบความคิดที่ไม่เปิดรับต่อโลกภายนอก^๒ เป็นเหตุให้ตามไม่ทันต่อความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีวิทยาการ และเศรษฐกิจภายใต้กรอบความคิดที่ชาติตะวันตกให้ความสำคัญ จากเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้ชาติตะวันตกสามารถเข้าไปจัดการปรับเปลี่ยนกลไกทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของจีน จนกล่าวได้ว่าอชิปไตและเอกราชของจีนอยู่ภายใต้การควบคุมของชาติตะวันตก เพราะฉะนั้น ถ้าสยามจะรักษาเอกราชและความเป็นอชิปไตของตน สยามจะต้องตัดสินใจดำเนินนโยบาย “เปิดประเทศ” ในปี พ.ศ.๒๓๙๘ กับชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นสำคัญในรัชสมัยของพระองค์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การเปิดประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เป็นไปตามพระราชดำริเพื่อการสร้างให้เกิดความทันสมัย (Modernization) ในแบบฉบับของการทำให้เป็นไปแบบตะวันตกหรืออัสตงคตานุวัต (Westernization)^๓ คือการเปิดรับต่อสิ่งที่ชาติตะวันตกคิดและ

^๑ ความคิดอนุรักษ์นิยมของแก่นความคิดโลกตะวันออก ตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นได้ชัดคือเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นความคิดที่เน้นถึงการรักษาค่านิยมความต่อเนื่องของวิถีชีวิตค่านิยมประเพณีของตนเอง การพยายามปฏิเสธถึงการพัฒนาการทางสังคม หากสิ่งเข้ามาแทรกแซงนั้นปฏิเสธหรือเปลี่ยนวิถีหรือกระแสดวงความคิดรวมถึงการปฏิบัติเช่นเดิมของตน เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกเลยหากอิทธิพลของจักรวรรดินิยมที่ชาติตะวันตกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อจัดการระเบียบโลกในภูมิภาคดังกล่าวนี้ จะขัดต่อกระแสความคิดแบบเดิม ด้วยเหตุที่ว่าพื้นฐานความคิดของตะวันตกนั้นยึดถือการใช้เหตุผลและปัญญาของมนุษย์ เน้นการเปลี่ยนแปลงทางวิทยาศาสตร์ อุตสาหกรรม ทุนนิยม เมืองใหญ่ และการสร้างชนชั้นใหม่ทางสังคม ซึ่งต่างไปจากกรอบความคิดของตะวันออก

^๒ Likhit Dhiravegin, *Siam and Colonialism (1855-1909): An analysis of diplomacy relations* (Bangkok: Thai Watana Panich, 2518), 13.

^๓ ความคิดของ “Westernization” คือแนวความคิดที่เน้นการปรับให้เข้ากับสิ่งที่โลกตะวันตก ในกรอบทางความคิด วิถีปฏิบัติ วิทยาการต่างๆ อันต่างไปจาก Modernization ในปัจจุบันที่ให้ความหมายไปในแบบของ Globalization เน้นบทบาทของความ เป็นทุนนิยม วิทยาการ ที่เกี่ยวเนื่องกับเวลาและพื้นที่ (Time and Space) โดยมีวิพากษ์วิทัศน์ที่เกิดขึ้นสวนทางกลับเสมอไปในลักษณะ

ปฏิบัติในด้านต่างๆ เช่น กรอบความคิด ปรัชญา แบบธรรมเนียมที่เขาปฏิบัติ แต่สิ่งสำคัญคือ พระองค์ทรงปรับกรอบตะวันตกให้เข้ากับวิถีตะวันออก โดยไม่ละเลยอัตลักษณ์ของสยาม รวมไปถึงการรับนำเอาวิทยาการ วิทยาศาสตร์ ระบอบความคิดทางสังคม การศึกษา วิทยาการทางการทูต การปกครองบ้านเมืองแบบตะวันตก^๔

การติดต่อความสัมพันธ์กับมหาอำนาจชาติตะวันตกโดยพิธีทางการทูตครั้งนี้ นำผลดีต่อสยามอย่างมาก เริ่มจากผลดีข้อแรกคือ การผ่อนปรนความแข็งกร้าวทางนโยบายของชาติมหาอำนาจตะวันตกในการคุกคามสยาม เนื่องจากสิ่งที่พระองค์ทรงเล็งเห็นการณ์ไกลจากกรณีของจีนเป็นหลักนับแต่สงครามฝิ่นที่เกิดขึ้น และผลต่อมาหลังจากสงครามฝิ่นในจีนปี พ.ศ. ๒๓๘๓-๒๓๘๕ การพ่ายแพ้ของมหาอำนาจใหญ่เช่นจีนในภูมิภาคนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลว และการค่อยต่อความแข็งแกร่งทางการทหารและวิทยาการของโลกตะวันตก ดังนั้นเพื่อลดการคุกคามนี้ สยามจำต้องผ่อนปรนทางนโยบายตนให้สอดคล้องกับชาติตะวันตกต่างๆ เพื่อรักษาเอกราชไว้

ข้อดีต่อมา คือ สยามได้รับการรับรอง (Recognition) จากนานาชาติตะวันตก นับดังกล่าวนี้นี้ ได้สร้างเกียรติภูมิต่อสยาม ทำให้ชาติตะวันตกได้เห็นถึงพระวิสัยทัศน์ที่ทันสมัย ที่จะพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้า การรับรองที่ว่านี้ก่อให้เกิดผลต่อการรักษาเอกราชไปในตัวเอง ซึ่ง สยามเองเป็นประเทศหนึ่งที่ชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อยสัมพันธ์ จะต้องเคารพอธิปไตยและเอกราชของสยามในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

นโยบายการสร้างความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก

ฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้นำประเทศ การดำเนินความสัมพันธ์ที่จะสร้างผลดีต่อประเทศสยามในระยะยาวคือ การไม่ผูกมัดและปฏิเสธชาติตะวันตกชาติใดชาติหนึ่ง สิ่งแรกที่พระองค์ทรงกระทำ คือ การสร้างความชอบธรรมของสยามให้เกิดขึ้นในเวทีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ พระองค์ทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศ เป็นไปเพื่อการต่อสู้ในอำนาจของความเป็นรัฐเอกราชสยาม ดังนั้นพระองค์ทรงเลือกการดำเนินนโยบายเชิงสังคมนิยม (Realism)^๕ ในแง่มุมที่ว่าด้วยการสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับชาติตะวันตกหลายชาติ เพื่อให้เกิดการถ่วงดุลอำนาจกันเองระหว่างชาติตะวันตก อันเป็นดุลแห่งอำนาจ (Balance of Power) ที่จะช่วยระงับ ป้อนปราม ไม่ให้เกิดการบุกรุก แทรกแซงจากมหาอำนาจตะวันตกหนึ่งใด

เท่าเทียมของสองส่วน แต่ใน Westernization ที่กล่าวในรายละเอียดของเนื้อหา นี้ จะพบเพียงแต่การเป็นฝ่ายรับการกระทำของสยามต่อประเทศตะวันตกเพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น ไม่มีการสวนกลับทางวิถีการปฏิบัติของสยามต่อโลกตะวันตก : ความคิดออกจาก “หนังสือค่าและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย”, บก.ศิริพรรณ นกสวน/เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา.

^๔ A.B. Giswold, *King Mongkut of Siam* (New York: The Asia Society, 1961), 1-2.

^๕ Realism : สังคมนิยม เป็นทฤษฎีหนึ่งว่าด้วยเรื่องการดำเนินบทบาทของตัวแสดงรัฐ-ประเทศ ในการต่อสู้เพื่ออำนาจ โดยการสร้างดุลแห่งอำนาจในกลุ่มตัวแสดงในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพื่อสร้างเสถียรภาพ ถดข้อพิพาทขัดแย้ง ภายใต้อำนาจของข้อตกลงร่วมกัน เสมือนหนึ่งกฎหมายระหว่างประเทศที่รัฐสมาชิกจำเป็นต้องเคารพ

พระองค์ทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศ โดยให้ความสำคัญแก่ประเทศทาง ตะวันตก อันได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา ในรัชกาลนี้ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญากับนานาประเทศ ซึ่งส่งทั้งผลดีและผลเสียต่อไทย แต่โดยรวมแล้วสนธิสัญญาเหล่านี้ก็ก่อให้เกิด ผลดีระยะยาวต่อสยามในการพัฒนาประเทศ และรักษาเอกราช อธิปไตยโดยรวมไว้ได้จากภัย จักรวรรดินิยม

ตัวอย่างการสร้างความสัมพันธ์สำคัญคือ การส่งราชทูตไปเจริญพระราชสัมพันธ์ ไมตรีกับพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษ การมองการไกลเช่นนี้ทำให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกอื่นๆ ต้องวางที่ท่าในการดำเนินความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามธรรมเนียม เคารพสิทธิเอกราชของสยามมากขึ้น อีกทั้งเนื่องจากสยามเป็นประเทศเล็กต้องการรักษาอธิปไตยไว้ท่ามกลางคูลอำนาจนี้ สยาม จะต้องรักษาความเป็นกลาง รักษาระยะห่างที่เหมาะสมกับมหาอำนาจทุกฝ่าย หวังแทนอธิปไตย ของตนไม่ยอมให้มหาอำนาจฝ่ายใดมาบงการครอบงำตนอย่างชัดเจน

การทำสนธิสัญญา

การทำสนธิสัญญาในรัชกาลของพระองค์ เริ่มจากการเข้ามาของเซอร์จอร์จ เบา วริง ซึ่งในสมัยก่อนหน้าเซอร์จอร์จ เบาวริง ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษได้ถูกกำหนด ไว้ในสนธิสัญญาของเบอร์นีตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๖๕ และเบาวริงเองก็ได้ใช้สนธิสัญญาดังกล่าวเป็น จุดเริ่มต้นเจรจากับสยาม ในประเด็นที่มาตรการบางอย่างนั้นจะต้องมีการแก้ไขเพื่อลดการผูกขาดทาง การค้าลง

การเจรจาสนธิสัญญาต่างๆ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น เราจะเห็นเหตุผลสำคัญของการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกในช่วงดังกล่าวคือ เรื่องของ การค้าเสรีและกลไกทุนนิยมการค้าของประเทศตะวันตก ภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ความต้องการแหล่งวัตถุดิบที่ชาติตะวันตกจะนำไปป้อนสู่ภาคการผลิตเป็นปัจจัยสำคัญนั้น จำต้อง นำทรัพยากรมาจากประเทศในเอเชีย ดังนั้นสนธิสัญญาที่เซอร์จอร์จ เบาวริงได้เจรจาปรับเปลี่ยน คือการลดข้อกีดขวางทางการค้าทั้งหมด เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรและแหล่งระบายสินค้าที่ สะดวกขึ้น ซึ่งสยามเองก็ยินยอมที่จะแก้ไขสนธิสัญญาดังกล่าวนี้

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมองเห็นการณีกไกล เพราะพระองค์ทรงคบค้าสมาคมกับชาวต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ย่อมแลเห็นความจำเป็นในการ

^b ข้อผูกมัดทางการค้าที่เซอร์จอร์จ เบาวริงขอแก้ไขคือ ๑. การให้คนบังคับในสยาม ต้องขึ้นกับกระบวนการของกฎหมายสยาม ๒. การ ให้อำนาจแก่ข้าราชการสยามห้ามพ่อค้าอังกฤษไม่ให้ปลูกสร้าง หรือว่าจ้าง หรือซื้อบ้านพักอาศัย ตลอดจนร้านค้าได้ในแผ่นดินสยาม ๓. ให้อำนาจเจ้าเมืองในหัวเมือง มีสิทธิที่จะไม่อนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษค้าขายในท้องที่ของตนได้ ๔. กำหนดให้พื้นเป็นสินค้าต้องห้าม ๕. เรือที่อังกฤษนำเข้ามาขังเมืองท่าของบางกอกจะต้องเสียค่าธรรมเนียม(ค่าธรรมเนียมปากเรือ) สูงและห้ามส่งออกข้าวสารและข้าวเปลือก รวมทั้งปลาและเกลือ

ติดต่อกับต่างประเทศให้มากยิ่งขึ้น จึงได้ทรงยกเลิกเงื่อนไขการผูกขาดที่สยามกำหนดไว้แต่กาลก่อน อันเป็นการนำมาซึ่งความเจริญและความสงบของบ้านเมือง ถ้าหากสยามยังคงถือธรรมเนียมปิดประตูการค้า หรือไม่ยินยอมผ่อนปรนในวิธีการค้าขายให้ชาวตะวันตกได้รับความสะดวกบ้าง ทางชาติตะวันตกเองที่ถืออำนาจอาจหาทางข่มขู่ด้วยกำลังได้ ดังเช่นประเทศเพื่อนบ้านของสยามอย่าง พม่า มลายู ก็ถูกรวบรวมเข้าอยู่ภายใต้อิทธิพลของชาติมหาอำนาจ ดังนั้นในการผ่อนปรนในเรื่องการค้าขายให้เป็นไปอย่างเสรีตามความต้องการของเซอร์จอห์น เบาว์ริงจึงเป็นไปด้วยชอบในทางปฏิบัติทุกประการ^๑

ผลจากการทำสนธิสัญญาดังกล่าวกับอังกฤษเป็นชาติแรกนี้ นำผลดีต่อสยามมากมายนอกเหนือจากการสร้างเกียรติภูมิ และการค้ารักษาเอกราชของสยามแล้ว ยังเป็นการลดการเอาใจเปรียบจากชาติมหาอำนาจตะวันตกอื่นที่จะเข้ามาแทรกแซงสยามได้อีกทางหนึ่ง เนื่องจากในฐานะที่อังกฤษเป็นประเทศมหาอำนาจในการเมืองระหว่างประเทศที่สำคัญในยุโรป สถานะของสนธิสัญญาที่สยามทำไว้กับอังกฤษนั้น จึงได้กลายเป็นแม่แบบและข้อจำกัดของสนธิสัญญาของชาติตะวันตกอื่นๆ ที่ทำกับสยาม เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก โปรตุเกส อย่างไม่เอาใจเปรียบ บุตรีค ลูกคามเอกราชและอธิปไตยของสยาม เนื่องจากหลักการที่อังกฤษกำหนดไว้ในสนธิสัญญานับที่แก้ไขไว้คือ หลักว่าด้วย “ชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง” (A most-favored nation) จากหลักการดังกล่าวนี้ทำให้ชาติตะวันตกอื่นๆ ต้องไว้ท่าทีการตกลงสนธิสัญญาเช่นเดียวกับอังกฤษด้วยในทางหนึ่ง

นอกจากสาระของสนธิสัญญา ที่เกี่ยวกับเรื่องข้อกำหนดทางการค้าที่สยามจำต้องปรับเปลี่ยนแล้ว สยามยังต้องสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต อันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอธิปไตยของรัฐสยาม แม้จะมีการสูญเสียอธิปไตยบางส่วน จากข้ออ้างที่ชาติตะวันตกมีต่อระบบยุติธรรมไทย ที่ว่าสยามมีความต่ำสมัยอยู่ในเรื่องของวิธีการและข้อบัญญัติทางกฎหมาย แต่เอกราชและอธิปไตยของสยามก็ยังคงดำรงอยู่ได้จากพระราชวินิจฉัยของพระองค์

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ ประยูร เทอิทธิพันธ์, สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เล่มต้น (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๑๑), ๕๘.

รากฐานการพัฒนาทางการปกครอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองตามแบบตะวันตก จำต้องดำเนินการไปอย่างรวดเร็ว พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า สิ่งใดที่ชาติตะวันตกทำมาเป็นเวลาร้อยๆ ปี สยามจำต้องทำให้ได้ภายในระยะเวลาที่เร็วกว่านั้น โดยพระองค์ทรงเป็นผู้นำคณะกรรมการปกครองประเทศให้ก้าวหน้า

แนวคิดสำคัญที่พระองค์ทรงดำรงไว้ คือ การเป็นพระมหากษัตริย์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อย่างไรก็ตามพระองค์ยังทรงเปิดรับการวางรากฐานสู่ประชาธิปไตยสมัยใหม่ของชาติตะวันตก พระองค์ทรงนำกรอบความคิดเรื่องฐานะของกษัตริย์ผู้ปกครองที่พึงมีหน้าที่ต่อพสกนิกรของพระองค์ ทรงเห็นว่าบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์จำต้องสอดคล้องต่อโลกภายนอก อีกทั้งฐานะของกษัตริย์ต้องมีลักษณะเป็น “บุคคล” มากยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงดำเนินพระบรมราโชบายในการปกครองประเทศ เป็นแบบทางสายกลาง โดยมีลักษณะผสมผสานระหว่างตะวันตกและตะวันออก แม้ในส่วนฐานะของพระมหากษัตริย์ก็เป็นแบบตะวันตกและตะวันออกเช่นกัน พระราชกรณียกิจทางด้านนี้แม้ไม่ใช่การรักษาเอกราชและอธิปไตยโดยตรงของสยาม แต่ผลทางอ้อมของการวางรากฐานการพัฒนาดังกล่าวนี้ ทำให้สยามพัฒนาไปสู่กรอบความคิดที่ทันสมัย เปิดกว้างรับทันต่อชาติตะวันตกมากยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงด้านการปรับโครงสร้างอำนาจภายในและวิถีทางการเมืองการปกครองไทย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรับเปลี่ยนการบริหารราชการแผ่นดิน แม้ในระยะแรกจะมีอุปสรรค ในเรื่องความนิยมการปกครองแบบเก่าของข้าราชการชั้นสูง แต่ด้วยความจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากอิทธิพลของภัยจักรวรรดินิยม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำเป็นต้องนำประเทศเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ พระองค์ทรงติดตามการบริหารราชการโดยพระองค์เองเพื่อสร้างความสงบสุขให้แก่สยาม เช่น การเปิดโอกาสให้มีการถวายฎีกาโดยตรงของราษฎรแก่พระองค์ พระราชกรณียกิจนี้ เป็นการปรามมิให้ข้าราชการประพฤติปฏิบัติไม่เป็นธรรมแก่ประชาชนอย่างเห็นได้ชัด

นอกจากนี้ ความสนิมสนมกับราษฎรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างที่ไม่เคยปรากฏในรัชสมัยก่อนๆ ทำให้ฐานะของพระองค์เปรียบเสมือนพระบิดาของชาวราษฎร ดังเช่นการที่พระองค์ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าได้ในทางพระราชดำเนินเสด็จ

ในส่วนของการปรับวิถีทางการเมืองไทย พระองค์ทรงมีพระราชดำริเอาความคิดในเรื่องการสืบสันตติราชวงศ์ดังเช่นชาติตะวันตก ให้เป็นไปตามสายพระโลหิต โดยพระราชดำริที่ว่า ถ้าพระองค์ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ มีพระชันษาสมบูรณ์ ได้ทรงผนวชตามประเพณีแล้ว ก็จะมอบราชสมบัติพระราชทาน และส่วนพระองค์จะเสด็จออกเป็นพระเจ้าหลวง ช่วยคุ้มครองแนะนำให้ทรงว่าราชการแผ่นดินไปตลอดจนพระชนมายุของพระองค์ นับเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่พระมหากษัตริย์มีพระราชดำริที่จะสละราชสมบัติ เพื่อให้พระราชโอรสขึ้นครองราชย์สืบแทน

นอกจากนี้ พระองค์ทรงเห็นว่าราษฎรจะครองชีพด้วยความร่มเย็นเป็นสุขได้ จะต้องมีการปกครองเป็นระเบียบเรียบร้อยด้วยหลักทางกฎหมาย พระองค์จึงทรงปฏิรูปกฎหมายและการศาลของไทยให้ทันสมัยขึ้น โดยทรงติดต่อให้ชาวยุโรปและชาวอเมริกาที่ชำนาญในวิชากฎหมายเข้ามาเป็นข้าราชการในการแก้กฎหมายต่างๆ ให้ทันสมัยและไม่ขัดขัดกับกฎหมายต่างประเทศ และมีความเป็นสากลขึ้น อันเป็นวิธีการไม่ให้ชาติตะวันตกอื่นๆ อ้างความล้ำหลังของกฎหมายไทย จนเป็นเหตุให้ถูกลิดรอนสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่สยามพึงมี

การสำรวจทำแผนที่พระราชอาณาจักร

เนื่องจากรัฐสยามซึ่งไม่เคยกำหนดอาณาเขตของดินแดนล้อมรอบ และไม่เคยมีแผนที่อาณาเขตของตนอย่างชัดเจน ในภาพเรื่องอาณาจักรมีขอบเขตชัดเจนนี้ จึงเป็นเรื่องแปลกที่นึกไม่ออกและไม่มีการปฏิบัติมา แต่รัฐสยามไว้ขอบรอบอาณาจักรก็กลับเป็นสิ่งที่ไม่อาจเข้าใจได้ในมโนทัศน์ของชาวยุโรปที่มารู้จักชาวสยาม^๕

สำหรับชาวยุโรป ที่เข้ามาหาอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงผลประโยชน์ที่สยามอาจถูกลิดรอนทั้งอธิปไตยและเอกราชของดินแดนสยาม เพราะชาติตะวันตกเหล่านี้พยายามอ้างสิทธิชอบธรรมเหนือบูรณภาพของดินแดนที่ตนสามารถยึดครองและแทรกแซงได้ และอาจอ้างเขตแดนลวงล้ำเข้ามาดินแดนของสยามเนื่องด้วยความคลุมเครือของเขตแดน

จากจุดนี้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของทฤษฎีและการปฏิบัติต่อเขตแดน ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำต้องปฏิบัติเปลี่ยนแปลงให้เกิดผลคือสยาม เพราะในเหตุการณ์เล็กๆ น้อยๆ ที่เคยเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่เบอร์นีเข้ามาติดต่อเจรจาผลประโยชน์ในเขตแดนรัฐประเทศเพื่อนบ้านในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปกครองแผ่นดินสยาม

^๕ รงชัย วินิจจะกูล, "ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน," ใน สมบัติ จันทรวงศ์และชัชวพันธ์ สถาปนันทน์, *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์เสนาห์ จามริก ในโอกาสครบรอบ ๓๐ ปี* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๓๐), ๑๔๗.

แง่มุมมองความแตกต่างของทั้งฝ่ายสยามเองกับอังกฤษ ก็ได้สร้างข้อพิพาทให้เกิดขึ้นได้ เนื่องจากความเข้าใจผิด ดังนั้นเพื่อเอาเหตุการณ์ดังกล่าวมาเป็นบทเรียนแก่สยาม พระองค์ทรงสำรวจเขตแดนเพื่อสร้างแผนที่ของราชอาณาจักร อันเป็นปัจจัยประการหนึ่งของการรักษาสันติภาพของสองรัฐ (สยาม กับชาติตะวันตกเหนือรัฐที่ครอบครองไว้ในจักรวรรดิ)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ กลุ่มชนชั้นนำในสยามภายใต้พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้นิยมศึกษาและวิทยาการหลายอย่างของตะวันตก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับโลกและประเทศต่างๆ ได้ร่วมมือกำหนดเขตแดนกับพม่าของอังกฤษอย่างกระตือรือร้น พระองค์ทรงอภิปรายปัญหาว่าจะกำหนดเขตแดนอย่างไร ให้ระมัดระวังอย่างละเอียด แม้ว่าแผนที่ซึ่งขุนนางท้องถิ่นทำขึ้น ในการตกลงกับอังกฤษนั้น จะนำไปตามกรอบความคิดโน้ตส์ของสยาม แต่ในกรอบพระราชดำริแล้ว เห็นได้ชัดว่า สยามจะต้องมีเขตแดนและแผนที่เช่นเดียวกับชาติตะวันตก โดยเฉพาะกับที่อังกฤษต้องการ

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ การใช้แผนที่ในฐานะเครื่องมือในการจัดการปกครองแก่สยามเพื่อให้สอดคล้องต่อสถานการณ์ภายนอก ตามพระวิสัยทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เท่ากับเป็นการรักษาอธิปไตยและบูรณภาพเหนือดินแดนสยาม ไม่ให้ชาติตะวันตกอ้างสิทธิโดยมิชอบตามตรรกของการเมืองระหว่างประเทศ ที่ว่าด้วยความคลุมเครือของดินแดนอันเป็นภาวะหนึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้ง ต้องรบแก่งแย่งเพื่อตัดสินว่าดินแดนนั้นอยู่ภายใต้อธิปไตยของใครอย่างชัดเจน ซึ่งถ้าปัญหาที่ว่าดังกล่าวเกิดขึ้น ฝ่ายสยามเองจะต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบในด้านศักยภาพด้านกองกำลังทหารแก่ตะวันตก ดังนั้นด้วยพระอัจฉริยภาพของพระองค์นี้ทำให้สยามเป็นเอกราช และผลดีที่ตามมา คือ สยามเกิดความชัดเจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับส่วนการปกครองกลางมากขึ้นภายใต้ขอบเขตหนึ่งเดียวจากส่วนกลาง

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รากฐานการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจก่อนช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ การแบ่งงานกันทำ การค้าภายในประเทศยังอยู่ในขอบเขตจำกัด การใช้เงินเป็นสื่อกลางยังไม่แพร่หลาย ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ข้าวเป็นพืชผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญที่สุด เทคนิคที่ใช้ในการเกษตรยังด้าหลังมากต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก การชลประทานแทบจะไม่มีเลย ในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ชาวจีนเป็นผู้กุมอำนาจทางการค้า สภาพภาวะทางเศรษฐกิจในช่วงนั้นอยู่ในจุดที่ไม่มั่นคงนัก^๕

การเปลี่ยนแปลงคือหัวใจของการพัฒนา

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์จึงได้ตัดสินใจพระหฤทัยเปิดประตูทางการค้ากับต่างประเทศมากยิ่งขึ้น หรือดำเนินนโยบายเปิดประเทศนั่นเอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดทางการเมืองระหว่างประเทศในช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 อีกด้วย ซึ่งการตัดสินใจพระทัยในครั้งนี้ทำให้เราได้มีโอกาสเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจน พระองค์ทรงปฏิรูปเกี่ยวกับภาษีสินค้าขาเข้า โดยการลดค่าระวางปากเรือจากวาละ ๑,๕๐๐ บาท เหลือเพียงวาละ ๑,๐๐๐ บาท นอกจากนี้ยังทรงอนุญาตให้ส่งข้าวเป็นสินค้าออกได้และทรงโปรดฯให้มีเจ้าภาษีฝิ่น เพื่อคอยควบคุมดูแล ซื้อขายฝิ่นไม่ให้เกิดความสะดวกนักในการซื้อขายแบบตลาดมืด ซึ่งถือว่าเป็นกุศโลบายในการจำกัดการเสพไม่ให้ขยายวงกว้างมากยิ่งขึ้น อีกทั้งส่วนของคนในส่วนราชการของพระองค์ห้ามสูบบุหรี่โดยเด็ดขาด มาตรการนี้นับว่ามีประโยชน์อย่างยิ่งในการสร้างเสถียรภาพให้กับบุคคลากรให้มีคุณภาพในการพัฒนาประเทศ โดยทำให้คนมีสติและความรับผิดชอบต่อการทำหน้าที่เป็นพลเมืองที่ดี ในรูปลักษณะของตนเองได้อย่างเต็มความสามารถ

เศรษฐกิจหลังสนธิสัญญา

หลังจากนั้น ๓ ปี พระองค์ทรงทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับประเทศอังกฤษ (สนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. ๒๓๘๘) จากการทำสัญญาแล้วการค้าขายระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศเป็นไปอย่างกว้างขวางและคึกคักขึ้น ความหาเรือกรุงเทพฯ ถึงกับต้องมีการออกกฎหมายท้องน้ำ ควบคุมการเดินเรือใหญ่ในลำน้ำ มีการต่อเรือกำปั่นแบบสมัยใหม่แทนเรือสำเภามากขึ้น ซึ่งพระองค์ทรงสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ รูปแบบของเศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนจากประเทศที่พึ่งตัวเองมาเป็นประเทศที่ผลิตสินค้า โดยเฉพาะสินค้าขั้นมูลฐานบางอย่าง ไทยได้ร่วมวงเศรษฐกิจแบบเงินตราภิรมย์กับนานาประเทศ มีการค้าขายกันอย่างกว้างขวาง โดยใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน จนกระทั่งพระคลังมหาสมบัติไม่สามารถผลิตเงินได้

^๕ การดี มหาพันธ์, รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๔๖๕), ๑๐-๑๒.

เพียงพอต่อความต้องการ เนื่องจากเงินพดด้วงต้องทำด้วยมือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงกษาปณ์ขึ้น และตั้งซื้อเครื่องจักรสำหรับผลิตเงินเหรียญขึ้นใช้แทนเงินพดด้วงในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ ซึ่งถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการค้าอย่างเสรีแบบเต็มตัวมากยิ่งขึ้น แต่ไทยยังคงต้องพึ่งพาการซื้อสินค้าสำเร็จรูปบางอย่างจากต่างประเทศ ซึ่งแต่เดิมเป็นสินค้าของคนบางกลุ่มก็เปลี่ยนมาเป็นสินค้าหลายชนิดเพื่อการบริโภคของคนทั่วไป นอกจากนี้สินค้าเข้าก็มีบทบาทสำคัญในฐานะ “สิ่งจูงใจ” ให้กับชาวบ้านผู้ที่เคยแต่ผลิตเพื่อยังชีพ หันมาผลิตส่วนเกินเพื่อขายกันมากยิ่งขึ้น

การเจริญก้าวหน้าแบบขาดดุล

การพัฒนาเศรษฐกิจส่วนที่สำคัญที่สุดและมองเห็นภาพชัดเจนสุดของไทยในสมัยนั้นคือ การผลิตข้าว กล่าวคือ ส่งข้าวออกประมาณร้อยละ ๖๐-๗๐ ของสินค้าออกทั้งหมด แต่การส่งข้าวเป็นสินค้าออกนี้ ถ้าเราสังเกตในรายละเอียดจะพบว่า ผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นฝีมือของคนไทย แต่ชาวต่างประเทศเป็นผู้นำดำเนินการในด้านการค้าและอุตสาหกรรม นั่นคือ คนจีนเป็นผู้ค้าข้าวและเป็นเจ้าของโรงสีภายในประเทศ ส่วนชาวยุโรปเป็นผู้ส่งข้าวเป็นสินค้าออก ดังนั้นถึงแม้เศรษฐกิจไทยจะถูกเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่วิถีชีวิตขั้นพื้นฐานของคนไทยไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงดีขึ้นไปกว่าก่อนเลย และยังเพิ่มบทบาทของการเป็นกรรมกรทางการเกษตรอีกนัยหนึ่งด้วย ไม่พบการพัฒนาใดในความหมายของการใช้เงินทุนได้สัมพันธ์กับแรงงานและเทคโนโลยีใหม่ๆ เพิ่มขึ้นมากนัก^{๑๐} เป็นการผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของจักรวรรดินิยมซึ่งแผ่อิทธิพลอยู่ในขณะนั้นทั่วเอเชีย อีกทั้งการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ก็เป็นกิจกรรมของนายทุนชาติตะวันตกเป็นสำคัญ สินค้าส่งออกพวกข้าว ดีบุก ไม้สัก และอื่นๆ ก็ส่งต่อไปยังศูนย์จักรวรรดินิยมในยุโรป พร้อมกันนั้นสินค้าเข้าซึ่งมักเป็นเครื่องจักร ก็ทะลักเข้าเมืองไทยอย่างไม่ขาดสาย ทำให้อุตสาหกรรมพื้นบ้านของไทยต้องพบกับความล่มสลายไปอย่างอัด โนมัต^{๑๑} ทั้งหมดนี้เท่ากับว่าประเทศไทยของเราได้ถูกเปลี่ยนให้เป็นประเทศที่คอยส่งแหล่งวัตถุดิบต่างๆ พร้อมกับเป็นแหล่งระบายสินค้า เป็นตลาดให้กับประเทศมหาอำนาจตะวันตกไปโดยปริยาย

ดังนั้นการที่เรามีสภาพเศรษฐกิจในภาพลักษณ์แบบนี้ ถ้าหากมองอีกแง่มุมหนึ่ง สิ่งนี้ก็เป็นผลดีกับประเทศของเราเช่นกัน เพราะถือว่าเป็นการเริ่มต้นเปิดรับวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาใช้เป็นการเรียนรู้ฐานที่ดีเยี่ยม และทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจภายในประเทศมากยิ่งขึ้น เกิดสภาพคล่องทางการเงิน และส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติบ้านเมืองสืบไป

^{๑๐} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ปรศาสน์เศรษฐ. “ระบบเศรษฐกิจไทย ๑๘๕๑-๑๙๑๐” ใน วรรณการทุนนิยมไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เอกไทย, ๒๕๒๖), ๖-๗.

^{๑๑} เฟรด ดับบลิว ริดส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์และ เอกวิทย์ ณ ถลาง, ๖๕-๗๐.

รากฐานการพัฒนาทางด้านสังคม

ในช่วงรัชสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปกครองประเทศ นอกจากท่านทรงดำเนินนโยบายที่เป็นการเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ เพื่อเป็นการปกป้องภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยม แล้ว ท่านยังทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญในการวางรากฐานของการพัฒนาในสังคมไทย โดยที่พระองค์ทรงรับเอาอารยธรรมแผนใหม่ของยุโรปเข้ามาปรับปรุงแก้ไขให้เข้ากับธรรมเนียมของไทย โดยสิ่งใดที่เป็นประเพณีอันงามอยู่แล้วก็ทรงรักษาให้ดีขึ้น ไป ซึ่งพระราชกรณียกิจที่สำคัญที่ท่านทรงดำเนินการพัฒนามีดังนี้

การปรับเปลี่ยนธรรมเนียมประเพณี

- การยกเลิกธรรมเนียมการถอดเสื้อเข้าเฝ้า

สมัยก่อนนั้นในการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ ผู้ที่มาเข้าเฝ้านั้น ห้ามสวมเสื้อเข้าเฝ้า นุ่งแต่ผ้าเพียงอย่างเดียว ต่อมาพลองยุคของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำรัสแก่บรรดาราชการ ขุนนาง เสนาบดี ทั้งหลายที่เข้าเฝ้า ณ พลับพลา โรงแสงว่า

“ฉันดูคนที่ไม่ได้สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายจะเป็นเกลื่อนกลาดก็ดีหรือเหงื่อตกก็ดี โสโครกนัก ประเทศอื่นๆที่เป็นประเทศใหญ่เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา เว้นแต่ละว่า ลาว ชาวป่า ที่ไม่ได้บริโภคน้ำฝอน เป็นมนุษย์อย่างต่ำ ก็ประเทศสยามนี่ก็เป็นประเทศใหญ่ ฐธรรมเนียมมากอยู่แล้ว ไม่ควรจะถือเอาอย่างโบราณที่ชาวป่ามาแต่ก่อน ขอให้ท่านทั้งหลายจงสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้าจงทุกคนเถิด...”^{๑๒}

ในการยกเลิกการถอดเสื้อเข้าเฝ้าครั้งนี้ ถือได้ว่าเป็นการปรับเปลี่ยนธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของประเทศไทยให้เป็นแบบสากล ซึ่งมีผลทำให้ ชาวต่างชาติเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่เจริญแล้ว มิใช่ประเทศป่าเถื่อน หากแต่เป็นประเทศที่เปี่ยมไปด้วยอารยธรรมที่เก่าแก่แต่ไม่ล้าหลัง

นอกจากนั้น ในยุคที่ประเทศไทยยังเป็นประเทศที่ยังไม่ค่อยเป็นที่รู้จัก ชาวต่างชาติที่เข้ามาในประเทศไทยโดยส่วนมากมักจะมีความรู้สึกแปลกแยกทางวัฒนธรรม (Cultural Shock) ทำให้เกิดความไม่สะดวกใจ ในการติดต่อ ดังนั้น การสวมเสื้อเข้าเฝ้า ยังมีผลทำให้ชาวต่างประเทศที่เข้าเฝ้าพระองค์เกิดความรู้สึกสนใจ คำนึง และอยากจะปฏิสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศไทยมากยิ่งขึ้น

หากมองถึกลง ไปนั้น ธรรมเนียมการถอดเสื้อเข้าเฝ้า ยังสร้างความรู้สึกผิดต่อขุนนาง ผู้ใหญ่หรือประชาชนทั่วไปที่มาเข้าเฝ้าพระองค์ เนื่องจากในสมัยก่อน การที่คนทั่วไปต้องถอดเสื้อเข้าเฝ้า เพราะเนื่องจากเกรงว่า คนที่มาเข้าเฝ้าอาจเป็นคนร้ายและมีอาวุธซ่อนอยู่ภายในเสื้อ ดังนั้น

^{๑๒} โอบาส เลวิกูล, พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป (กรุงเทพฯ : แพรวทิพย์, ๒๕๑๓), ๓๓๖.

การที่พระองค์ทรงตัดสินพระหฤทัยประกาศกฏนี้ด้วยตนเองนั้น ก็แสดงถึงความเชื่อมั่นของพระองค์ที่มีต่อพสกนิกร ส่งผลให้ชาวต่างชาติที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี เกิดความมั่นใจในตัวพระองค์และสร้างเสถียรภาพทางความมั่นคงของประเทศมากยิ่งขึ้น

● การยกเลิกการเข้าเฝ้าโดยการหมอบคลาน

นอกจากประเพณียกเลิกการถอดเสื้อเข้าเฝ้าแล้ว ธรรมเนียมอีกอย่างที่ท่านทรงปรับเปลี่ยนนั่นคือ การที่ท่านทรงอนุญาตให้ชาวต่างชาติสามารถเข้าเฝ้าได้โดยมิต้องหมอบคลาน แต่ให้แสดงความเคารพได้ตามธรรมเนียมของประเทศตน สำหรับคนไทย ยังสามารถหมอบคลานได้ตามเดิม เพราะคนไทยเชื่อว่าหากคนอยู่สูงกว่าพระมหากษัตริย์จะถือว่าเป็นเรื่องแปลก ซึ่งสิ่งที่ท่านได้ปรับเปลี่ยนครั้งนี้ เห็นได้ชัดว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความเข้าใจในความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ ดังนั้นท่านจึงได้ปรับเปลี่ยนธรรมเนียมต่างๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะหากท่านทรงใช้อำนาจในการเปลี่ยนแปลงโดยใช้ความรุนแรง ประชาชนอาจเกิดการต่อต้านอย่างรุนแรง พระราชดำริที่ท่านมีในการเปลี่ยนแปลง ธรรมเนียม ประเพณี ของประเทศไทย จึงถือว่าเป็นไปอย่างเต็มเปี่ยมด้วยพระปรีชาชาญ

การพัฒนาด้านการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใฝ่พระราชหฤทัยในด้านการศึกษา พระองค์ทรงมีสติปัญญาเฉียบแหลมและทรงมีพระอุตสาหะในการศึกษาวิทยาการแขนงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ กฎหมาย ภาษาต่างประเทศ อักษรศาสตร์ ภูมิศาสตร์ คณิตศาสตร์ จึงทำให้พระองค์ทรงแตกฉานความรู้ด้านต่างๆ เป็นอย่างดี ซึ่งความรู้เหล่านี้พระองค์ทรงนำไปใช้ในการปกครองประเทศ จนทำให้ไทยเรารอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของชาติมหาอำนาจ และได้รับความเจริญก้าวหน้าสืบต่อมา

● การวางรากฐานด้านการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเตรียมการพัฒนาประเทศในอนาคตโดยมุ่งเน้นทางด้านการศึกษาคงคู่ไปกับการปรับปรุงในด้านต่างๆ พระองค์ทรงเริ่มต้นด้วยการ โปรดเกล้าฯ ให้สตรีมิชชันนารี อันประกอบด้วยภรรยาหมอบรัดเล ภรรยาหมอบเมททูน ภรรยาหมอบโจนซ์ มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษและความรู้ทั่วไปให้แก่สตรีในวัง ต่อมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้คิดต่อว่าจ้างนางแอนนา เลียวโนเวนส์^{๑๑} สตรีหม้ายชาวอังกฤษจากสิงคโปร์เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ

^{๑๑} การตีพิมพ์ฉบับนี้, รัตนโกสินทร์ ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๔๖๕), ๕๖.

วิทยาศาสตร์ และวรรณคดีอังกฤษให้แก่บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอและพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งนโยบายทางการศึกษานี้ส่งผลประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองของเรามาก คือทำให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลายได้รับการอบรมเบื้องต้นในเชิงอารยะตามแบบตะวันตก เพื่อที่จะรู้เท่าทันแต่ไม่ใช่เป็นการลอกเลียนหรือสยบให้แก่ตะวันตก และเมื่อเติบโตเจริญพระชนมพรรษาขึ้น นับว่าจะกลายมาเป็นกำลังสำคัญให้กับชาติบ้านเมือง มาเป็นผู้นำของประเทศ หรืออยู่ช่วยราชการในกรมต่างๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทำให้พระองค์ทรงดำเนินรอยตามส่งเสริมทางการศึกษาตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ สืบต่อไป

พระองค์ทรงสนับสนุนให้มีชนนารีชาวอเมริกันตั้งโรงเรียนขึ้นในเขตพระนคร และต่างจังหวัด อีกทั้งมีการส่งข้าราชการไทยไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศเป็นครั้งแรก ถือได้ว่าเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับราษฎรอันเป็นฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศ นอกจากนี้พระองค์ทรงสามารถในเรื่องเกี่ยวกับภาษาศาสตร์ และการประพันธ์ โดยได้ทรงพระราชนิพนธ์พระบรมราโชวาทเกี่ยวกับการใช้ภาษาไทยให้ถูกต้อง พระองค์ทรงเป็นผู้ค้นพบและทอดพระเนตรเห็นความสำคัญของหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และได้โปรดฯ ให้นำลงมาไว้ในกรุงเทพฯ ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์อย่างมหาศาลแก่การศึกษาในทางประวัติศาสตร์ไทย ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ พระผู้ทรงปรีชาญาณอันชาญฉลาดในการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงแก้ไข การใช้ภาษาไทยให้มีความไพเราะสละสลวย ง่ายต่อการอ่านและเขียน ดังที่พระองค์ทรงออกหมายประกาศต่างๆ ในด้านการใช้ภาษาไทยแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ถวายพระราชสมัญญานามแก่พระองค์ด้วยความเคารพเทิดทูนว่า “พระราชบิดาแห่งภาษาไทย” ดังนั้นภาษาไทยที่เราทั้งหลายได้พูดจาปราศรัยกัน ได้ศึกษาเล่าเรียน ได้เขียนได้อ่านกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ถือได้ว่าเป็นภาษาประจำชาติ มีคุณค่ายิ่งต่อชาวไทยทุกหมู่เหล่าทุกศาสนา โดยสามารถแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของความเป็นเอกราชของประเทศได้อย่างดีเยี่ยม

● เครื่องมือทางอุตสาหกรรมด้านการปกครอง

ครั้งเมื่อพระองค์ท่านได้เสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ๆ ได้ทรงเห็นความสำคัญของสื่อหนังสือพิมพ์เพราะนอกจากที่พระองค์ทรงใช้ในการปกครองด้วยแล้วพระองค์ทรงปลุกจิตสำนึกในการรักและพัฒนาทางการอ่านให้กับประชาชนอีกด้วย จากหนังสือพิมพ์ Bangkok Recorder ของหมอบรัดเลนั้น นับว่าเป็นก้าวใหม่ของการขยายวิสัยทัศน์ทางด้านความคิดให้กับปสกนิกร นอกเหนือจากการใช้ชีวิตทำมาหากินแบบปกติอีกด้วย

ตลอดระยะเวลา ๒๗ ปีที่ผนวชอยู่นั้นท่านทรงเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมไทยและพยายามเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมตะวันตกไปพร้อมๆ กัน ด้วยทัศนคติที่ดีที่มีต่อการใฝ่เรียนรู้ของพระองค์นั้น พระองค์ทรงศึกษาพระธรรมวินัยและพระคัมภีร์พระไตรปิฎกจนทรงมีความรู้แตกฉาน

จากนั้นพระองค์ทรงแสวงหาความรู้ใหม่ๆเพิ่มเติมจากสังฆราช บิชอป ปาลเลอกัวซ์ทางด้านภาษาละติน^{๑๔} และทรงมีพระสหายเป็นมิชชันนารีชาวอเมริกัน ซึ่งถวายนการสอนภาษาอังกฤษให้กับพระองค์ อีกทั้งพระองค์ท่านยังต้องฝึกฝนด้วยพระองค์เองอย่างหนัก เพราะในสมัยนั้นก็ยังไม่มียี่สิบใดๆที่จะอำนวยความสะดวกให้เข้าใจในด้านภาษามากอึ้งนัก จากการสนพระหฤทัยยิ่งของพระองค์ จึงทำให้พระองค์มีพระปรีชาอ่านสนธิสัญญา ตอบโต้ แม้กระทั่งพระราชนิพนธ์บทความต่างๆเป็นภาษาอังกฤษได้ในสื่อต่างๆอีกด้วย ซึ่งถือได้ว่าเป็นแบบอย่างที่ดีต่อการใฝ่ศึกษาให้กับชนรุ่นหลังได้เป็นอย่างดี

● กุศโลบายเพื่อการอยู่รอด

การเรียนรู้วัฒนธรรมและอิทธิพลของตะวันตกที่เราเรียนรู้อยู่ในปัจจุบันนี้ถือได้ว่ามีต้นกำเนิดของการเรียนรู้จากช่วงรัชสมัยของพระองค์ท่าน ซึ่งถ้าหากเราไม่เปิดประตูรับต่างประเทศอย่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯท่านทรงกระทำแล้ว บัดนี้เราอาจจะต้องมีวิชาความรู้ล่าหลังกว่าสิ่งที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ก็เป็นได้ พระองค์ทรงมีพระศนะกว้าง มีพระปรีชาญาณมองกาลไกลและรู้เท่าทันถึงความต้องการของมหาอำนาจตะวันตกที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ จึงทำให้ประเทศของเราอยู่รอดได้ก็เพื่อความเป็นเอกราชที่สำคัญยิ่ง จักว่าเป็นกุศโลบายวิธีประนีประนอมที่เป็นมิตรที่เยี่ยมยอด พร้อมแฝงไปด้วยการเตรียมกำลังพลด้านการศึกษาเพื่อเป็นกำลังสำคัญของการบริหารและป้องกันชาติบ้านเมืองได้ในอนาคต

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๔} โอบาส เสวิกุล, พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป (กรุงเทพฯ : แอ้มเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๓), ๖๔-๖๗.

รากฐานในการพัฒนาทางด้านวิชาการและเทคโนโลยี

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นยุครอยต่อระหว่างสยามเก่าหรือสยามใหม่ หรือเป็นยุคที่มีการรับเอาวิชาการต่างๆของต่างประเทศโดยการนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับเมืองไทย ซึ่งวิชาการที่รับเข้ามามีส่วนใหญ่นั้นเป็นสิ่งที่ค่อนข้างแปลกใหม่สำหรับคนไทยในสมัยนั้น ทำให้ได้รับเสียงคัดค้านจากขุนนางหรือกลุ่มคนบางกลุ่มที่ยังคงนิยมอารยธรรมแบบดั้งเดิม

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาญาณอันชาญฉลาดมองเห็นการณ์ไกล และประโยชน์ที่จะพึงได้จากวิชาการสมัยใหม่ จึงได้ทรงสนับสนุนและเป็นผู้ริเริ่มนำเทคโนโลยีต่างๆมาปรับใช้ ซึ่งพระราชกรณียกิจที่สำคัญมีดังนี้

ด้านสื่อสิ่งพิมพ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หมอบรัดเลย์ (Dr. D.B. Bradley) ออกหนังสือพิมพ์ ชื่อว่า บางกอกเรคคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder) ออกวางตลาดเมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๗^{๑๕} ซึ่งนับได้ว่าเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับแรกของเมืองไทยที่เป็นภาษาอังกฤษ โดยวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสารทั้งภายในและภายนอกประเทศ และยังมีบทความที่เป็นสารประโยชน์

นอกจากนี้ ท่านยังทรงพระราชทานเสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์อย่างเต็มที่ ดังเช่นในบางครั้ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับความชื่นชมถึงพระราชหฤทัยจากเนื้อหาในหนังสือพิมพ์ ท่านก็ได้ใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไม่ แต่กลับทรงตอบโต้ด้วยพระปรีชาญาณอันชาญฉลาด แสดงให้เห็นถึงความมีน้ำพระทัยอันกว้างขวางของพระองค์

การที่มีหนังสือพิมพ์บางกอกเรคคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder) แสดงให้เห็นถึงการปูพื้นฐานทางด้านความคิดของประชาราษฎร์โดยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงพร้อมที่จะยอมรับแนวคิดและหลักการใหม่ๆที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต ด้วยตัวเนื้อหาที่เป็นภาษาอังกฤษ ที่บอกเล่าถึงเรื่องราวภายในและภายนอกประเทศ จึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้และวิชาการระหว่างประเทศมากยิ่งขึ้น ทำให้ประเทศสามารถพัฒนาได้ในลักษณะก้าวกระโดด และได้มีโอกาสแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่ไม่ได้ล้าหลังอีกทั้งประกอบไปด้วยคนที่มีการศึกษาอยู่ภายในประเทศเช่นกัน

^{๑๕} เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๖๔.

เนื่องจากสมัยก่อน การที่กษัตริย์จะประกาศกิจการอันใด จะใช้การเขียน- ถัดด้วยลายมือ และทำเป็นสำเนาประกาศแจกจ่ายไปยังกรมต่างๆ ทุกกรม ทำให้เกิดการคัดลอกผิดๆ ถูกๆ และในบางครั้งเมื่อเจ้าหน้าที่นำไปประกาศโดยการตีฆ้องร้องป่าวเพื่อเรียกชาวบ้านมาฟัง ด้วยชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่รู้ตัวหนังสือ ทำให้มีเจ้าหน้าที่บางคนได้แอบอ้างชื่อพระองค์ออกประกาศเพื่อกดขี่รีดไถราษฎร ทำให้เสื่อมเสียไปถึงพระเกียรติยศของพระองค์

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ขนานนามว่า โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การ^{๑๖} เพื่อใช้ในการออกหมายประกาศ เรียกว่า หนังสือราชกิจจานุเบกษา แปลว่า หนังสือเป็นที่เพ่งดูราชกิจ มีตรารูปพระมหามงกุฎ และฉัตรกระหนาบสองข้าง กำหนดการออก ๑๕ วันต่อครั้ง

พระราชกิจจานุเบกษานับว่าเป็นเครื่องมือสื่อสารที่สามารถเข้าถึงราษฎรได้อย่างกว้างขวางมากกว่ายุคสมัยก่อน อันส่งผลให้ขุนนางไม่สามารถปลอมแปลงประกาศเพื่อเอาไรด์เอาเปรียบราษฎรหรือเพื่อก่อกบฏ ถือเป็นกำบังป้องกันพระมหากษัตริย์ไว้ไม่ให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ พร้อมทั้งเป็นการช่วยสร้างความมั่นคงให้กับประเทศได้อีกทางหนึ่งด้วย

นอกจากที่ได้กล่าวมานั้น ในสมัยก่อน เรื่องของการถ่ายรูป ยังมีได้เป็นที่นิยมนักในช่วงแรก เนื่องจากคนไทยยังคงยึดถือในเรื่องไสยศาสตร์ และเกรงว่า รูปที่ตนถ่ายจะถูกนำไปทำร้ายด้วยคุณไสย ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเป็นผู้ปรับทัศนคติด้านความเชื่อเหล่านี้ โดยทรงเป็นผู้นำในการฉายพระบรมฉายาลักษณ์ เป็นพระองค์แรกในเมืองไทย ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้มีผู้นิยมการถ่ายรูปดำเนินรอยตามพระองค์สืบต่อมา

จากสิ่งต่างๆ ที่พระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มและทรงสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นในด้านสิ่งพิมพ์ที่เป็นหนังสือพิมพ์ หรือ ตราประกาศของหลวงนั้น นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่การประเทศชาติในสมัยนั้น การบันทึกจากการเขียนด้วยมือเป็นการพิมพ์ยังถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติการบันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญ ที่ทำให้คนรุ่นหลังสามารถศึกษาประวัติศาสตร์และทราบความเป็นไปที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้อง และนำมาปรับปรุงแนวคิดเพื่อเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติในเวลาข้างหน้า สืบไป

ด้านดาราศาสตร์

วงการการศึกษาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ของชนชาติไทยนั้น เริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ตาม หลักฐานปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ทรงใช้กล้องโทรทรรศน์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องราชบรรณาการของคณะราชทูตจากประเทศฝรั่งเศส ส่งดูดาวเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๒๒๘ หลังจากการประดิษฐ์กล้องโทรทรรศน์โดยกาลิเลโอ ๑๖ ปี แต่วิทยาศาสตร์ยุคใหม่

^{๑๖} ปัจจุบันอยู่ที่พระที่นั่งอานามาศ

ในประเทศไทยก็ยังไม่พัฒนาขึ้นมาอย่างจริงจัง ครอบงำกระทั่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งราชวงศ์จักรี พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษา วิทยาศาสตร์และการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนาประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักวิทยาศาสตร์และนักดาราศาสตร์ผู้มีพระปรีชาสามารถเป็นที่ยอมรับในวงการดาราศาสตร์โลก ทรงพระปรีชาสามารถทำนายการเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงที่จะเห็นได้ในประเทศไทยเมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ อย่างถูกต้องล่วงหน้านานถึง ๓ ปี ดังนั้นในวาระการเฉลิมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ วงการวิทยาศาสตร์ไทยและรัฐบาลไทยจึงพร้อมใจกันถวายราชสมัญญาแด่พระองค์เป็น “พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย” พร้อมๆ กับถวายสนใจในวงการวิทยาศาสตร์ขั้นสูงเริ่มต้นขึ้นอีกครั้ง

“วิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการพัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าในแทบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็น การศึกษา เศรษฐกิจ อุตสาหกรรม เกษตรกรรม ดังจะเห็นได้ว่าประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย ล้วนให้ความสำคัญต่อการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พร้อมทั้งปลูกฝังให้ประชากรของ ชาติเห็นความสำคัญและมีเจตคติที่ดีต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนับตั้งแต่เยาว์วัย เพราะเยาวชนเหล่านี้เองจะนำไปสู่การ พัฒนางานวิทยาศาสตร์ไทยและชาติบ้านเมืองได้ในอนาคต”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากพระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชดำริ และทรงดำเนินการวางรากฐานในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยนั้น นับว่าเกิดคุณค่ายิ่งต่อพสกนิกรชาวไทยมาจนถึง ณ. ปัจจุบันนี้ พระองค์ทรงเปี่ยมไปด้วยพระปรีชาญาณรู้เท่าทันถึงความต้องการอีกทั้งสามารถนำพาประเทศเพื่อการรักษาเอกราชอธิปไตยและสันติสุขไว้ได้ในยามที่ประเทศกำลังถูกคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกอย่างไม่เคยมีมาก่อน

สมแล้วกับที่พระองค์ทรงได้รับพระราชสมัญญานามว่าเป็น “พระประทีปแห่งสยาม” เพราะทรงเป็นแสงสว่างที่จุดประกายการปฏิรูปชาติไทยให้ก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ได้อย่างราบรื่น พร้อมด้วยสันติสุขอย่างหาที่เปรียบไม่ได้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย